

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΔΙΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ΣΤΙΣ ΙΣΤΟΡΙΚΕΣ, ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΕΣ
ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΚΕΣ ΣΠΟΥΔΕΣ»

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ & ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ, ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ
ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑΣ

Διπλωματική Εργασία
**Το Οικονομικό Σύμφωνο της Άγκυρας (1930) και η
υποδοχή του στην Ελλάδα**

ΞΕΝΙΑΔΗΣ ΚΥΡΙΑΚΟΣ

Επιβλέποντες καθηγητές:

Πολυμέρης Βόγλης

Άννα Ματθαίου

Μήτσος Μπιλάλης

ΒΟΛΟΣ, ΙΟΥΝΙΟΣ 2019

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ	2
1.Εισαγωγή	3
2.Ιστορικό Πλαίσιο.....	7
α. Σύμφωνο Ανταλλαγής Πληθυσμών –Συνθήκη της Λωζάνης.....	7
β. Προσπάθειες επίλυσης διαφορών (1923-1927)	10
γ. Κυβέρνηση του 1928.....	13
3.Το ελληνοτουρκικό Οικονομικό Σύμφωνο	20
Στάση της Τουρκίας.....	26
4. Το Σύμφωνο Φιλίας, Ουδετερότητας και Διαιτησίας.....	28
5. Ο αντίκτυπος του Οικονομικού Συμφώνου στην Ελλάδα	36
α. Η στάση της αντιπολίτευσης.....	36
β. Η αντίδραση των προσφύγων/σωματείων	42
γ. Η στάση των γηγενών απέναντι στους πρόσφυγες.....	52
δ. Η αντίδραση του Τύπου.....	56
6.Συμπεράσματα	68
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΣΥΜΦΩΝΩΝ	71
α. Οικονομικό Σύμφωνο 10ης Ιουνίου 1930.....	72
β. Σύμφωνο Φιλίας 30ης Οκτωβρίου 1930.....	82
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	87
Εφημερίδες.....	87
Βιβλία.....	88

1.Εισαγωγή

Η εξωτερική πολιτική του νεοελληνικού κράτους, από την εποχή κίολας της ίδρυσής του το Φεβρουάριο του 1830, υπήρξε προσανατολισμένη στη γεωγραφική του επέκταση και στην ενσωμάτωση στους κόλπους του των Ελλήνων που εξακολουθούσαν να διαβιούν στα εδάφη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Το όνειρο της απελευθέρωσης των υπόδουλων Ελλήνων δεν αποτελούσε απλώς ένα ευκαιριακό σύνθημα, αλλά έδειχνε να συγκινεί το σύνολο σχεδόν των κατοίκων της ελεύθερης Ελλάδας. Η Αθήνα, εκμεταλλευόμενη τις διεθνοπολιτικές ανακατατάξεις που αφορούσαν το Ανατολικό Ζήτημα, προσπαθούσε με κάθε ευκαιρία να προωθήσει έστω και μικρό μέρος των ελληνικών εθνικών διεκδικήσεων. Αυτή η τακτική την οδηγούσε, μοιραία, σε αντιπαράθεση με την παρακμάζουσα Οθωμανική Αυτοκρατορία και για πολλές δεκαετίες είχε περιορισμένα αποτελέσματα, καθώς μέχρι το 1881 η Ελλάδα είχε ενσωματώσει μόνο τη Θεσσαλία και την περιοχή της Άρτας στην Ήπειρο.¹

Ο ελληνοτουρκικός πόλεμος του 1897 θα οδηγήσει στην συντριπτική ήττα και την ταπείνωση της Ελλάδας, η οποία τα επόμενα χρόνια θα αφοσιωθεί στην εσωτερική της αναδιοργάνωση. Θα επανέλθει, όμως, δριμύτερη, στην προσπάθεια για την εθνική της ολοκλήρωση μετά το τέλος των Βαλκανικών Πολέμων (1912-1913). Καταφέρνει να διπλασιάσει την έκταση και τον πληθυσμό της, μέσω της ενσωμάτωσης της Μακεδονίας, της Ηπείρου, της Κρήτης και των νησιών του βορειοανατολικού Αιγαίου.² Λίγα χρόνια αργότερα, μετά τη λήξη του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, η πολιτική της Μεγάλης Ιδέας θα φτάσει στο απόγειό της. Με την υπογραφή της Συνθήκης του Νεϊγύ (27 Νοεμβρίου 1919), η Βουλγαρία παραιτείται από κάθε νομικό δικαίωμα της στη Δυτική Θράκη και ένα χρόνο αργότερα η περιοχή αποδίδεται στην Ελλάδα, ενώ με την υπογραφή της Συνθήκης των Σεβρών, τον

¹Ευάγγελος Κωφός, «Τα μετά το συνέδριο του Βερολίνου και η προσάρτηση της Θεσσαλίας», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμος ΙΓ*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1977, σελ.353-365. Αναφερόμαστε στη Θεσσαλία και την Άρτα καθώς η ενσωμάτωση στον ελληνικό κορμό έγινε αφαιρώντας τα εδάφη αυτά, από την επικράτεια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στην οποία αναφέρεται η αντιπαράθεση που περιγράφουμε. Φυσικά στην Ελλάδα είχαν περάσει προ 17ετίας, το 1864 και τα Επτάνησα με την συνθήκη του Λονδίνου που υπεγράφη στις 29 Μαρτίου του ίδιου έτους μεταξύ Αγγλίας, Γαλλίας, Ρωσίας και της Ελλάδας.

²Για τους Βαλκανικούς Πολέμους και τις Συνθήκες του Λονδίνου (17/30 Μαΐου 1913) και του Βουκουρεστίου (28 Ιουλίου / 10 Αυγούστου 1913) βλ. Αρετή Τούντα-Φεργάδη, *Θέματα Ελληνικής Διπλωματικής Ιστορίας (1912-1940)*, εκδόσεις Ι. Σιδέρης, Αθήνα, 1996, σελ. 17-46

Αύγουστο του 1920, μετουσιώνεται σε πράξη το όραμα της Ελλάδας των «δύο ηπείρων και των πέντε θαλασσών».³

Δυστυχώς, η Συνθήκη των Σεβρών, πολύ σύντομα, θα κατέρρεε. Η εμπλοκή της Ελλάδας σε μια διευρυνόμενη εκστρατεία στο εσωτερικό της Μικράς Ασίας, όπου ο ελληνικός στρατός αντιμετώπιζε τις δυνάμεις του Μουσταφά Κεμάλ, θα είχε ως αποτέλεσμα να βρεθεί η χώρα, όχι μόνο σε δυσχερή στρατιωτική θέση αλλά και διπλωματικά απομονωμένη. Μετά τη μάχη του Σαγγάριου, το καλοκαίρι του 1921 και την αποτυχία των ελληνικών στρατευμάτων να φτάσουν στην Άγκυρα, ο Κεμάλ εξαπέλυσε την τελική του αντεπίθεση που οδήγησε στην κατάρρευση του ελληνικού μετώπου και εν τέλει στη Μικρασιατική καταστροφή.⁴

Σε αυτό το πλαίσιο, θα συγκληθεί το Νοέμβριο του 1922 η Συνδιάσκεψη της Λωζάνης, η οποία μετά από μακρές και κοπιώδεις διαπραγματεύσεις, θα ολοκληρωθεί τελικά με την υπογραφή στις 24 Ιουλίου 1923 της ομώνυμης Συνθήκης Ειρήνης. Βάσει της Συνθήκης αυτής, Ελλάδα και Τουρκία αναγνώριζαν ως μεταξύ τους χερσαίο σύνορο την κοίτη του ποταμού Έβρου. Παράλληλα, αναγνωριζόταν τελεσίδικα -έστω και υπό καθεστώς αποστρατικοποίησης- η ελληνική κυριαρχία στα νησιά του βορειανατολικού Αιγαίου, πλην της Ίμβρου και της Τενέδου, οι οποίες παραχωρούνταν στην Τουρκία, ενώ η Ελλάδα, αντί της καταβολής πολεμικής αποζημίωσης όπως επίμονα ζητούσε η τουρκική αντιπροσωπεία, δέχθηκε την παραχώρηση στην Τουρκία του τριγώνου του Καραγάτς στη Θράκη. Αθήνα και Άγκυρα, τέλος, συμφώνησαν, μέσω ειδικής διμερούς Σύμβασης που υπέγραψαν στη Λωζάνη στις 30 Ιανουαρίου 1923, να προχωρήσουν στην υποχρεωτική ανταλλαγή των εκατέρωθεν πληθυσμών, εκτός των Ελλήνων της Κωνσταντινούπολης και των Μουσουλμάνων της Δυτικής Θράκης.⁵

³Κατ' εφαρμογή της Συνθήκης του Νεϊγύ, οι Σύμμαχοι απέσπασαν από τη Βουλγαρία τη Δυτική Θράκη, την οποία έθεσαν άμεσα υπό καθεστώς διασυμμαχικής κατοχής. Με τη Συνθήκη των Σεβρών «περί Θράκης», η οποία υπογράφηκε ταυτόχρονα με την ομώνυμη Συνθήκη Ειρήνης (10 Αυγούστου 1920), η Δυτική Θράκη παραχωρήθηκε οριστικά στην Ελλάδα.

⁴Ιωάννης Γιαννουλόπουλος, «Εσωτερικές και εξωτερικές εξελίξεις και πολεμικές επιχειρήσεις από το Νοέμβριο του 1920 ως το Μάιο του 1921», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμος ΙΕ'*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, 1978, σελ.154-172

⁵Ιωάννης Γιαννουλόπουλος, «Η διεθνής Συνδιάσκεψη και η Συνθήκη της Λωζάννης», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμος ΙΕ'*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, 1978, σελ. 260

Ο συμβιβασμός που επιτεύχθηκε στην ελβετική πόλη, ενώ εκ πρώτης όψεως φάνηκε ότι επιλύει τα προβλήματα μεταξύ των δύο χωρών, στην πραγματικότητα δημιουργούσε πρόσθετα δυσεπίλυτα προβλήματα, ειδικότερα στο κομμάτι της ανταλλαγής των πληθυσμών, τα οποία περιέπλεκαν ακόμα περισσότερο την κατάσταση. Σημείο καμπής σε αυτό το διπλωματικό αδιέξοδο, αποτέλεσε αναμφισβήτητη η υπογραφή στις 10 Ιουνίου 1930 του ελληνοτουρκικού Οικονομικού Συμφώνου, το οποίο ρύθμιζε οριστικά το ακανθώδες ζήτημα των εκατέρωθεν ανταλλαξίμων περιουσιών που εκκρεμούσε ήδη από την εποχή της συνομολόγησης της Σύμβασης της Ανταλλαγής. Η σύναψη του Οικονομικού Συμφώνου, εξάλλου, θα ανοίξει διάπλατα το δρόμο για την επίσκεψη του Βενιζέλου στην Άγκυρα τον Οκτώβριο του 1930 και την υπογραφή των ομώνυμων Συμφωνιών (Φιλίας, Εμπορίου, Εγκαταστάσεως και Πρωτόκολλο για τους Ναυτικούς Εξοπλισμούς) που θα επισφραγίσουν τη συντελεσθείσα ελληνοτουρκική προσέγγιση.

Η παρούσα εργασία αρθρώνεται σε τέσσερα κεφάλαια, τα οποία αναλύονται σε επιμέρους υποκεφάλαια, και στα συμπεράσματα. Στο πρώτο κεφάλαιο αναλύεται καταρχάς, η Σύμβαση της Λωζάννης για την Ανταλλαγή των Πληθυσμών και τα προβλήματα που προέκυψαν από την εφαρμογή της. Ακολούθως, εξετάζονται εκτενώς οι ελληνοτουρκικές διαπραγματεύσεις της περιόδου 1923-1927 για τα προβλήματα αυτά, οι οποίες κατέληξαν στην υπογραφή των Συμφωνιών της Άγκυρας (21 Ιουνίου 1925) και των Αθηνών (1 Δεκεμβρίου 1926) που ουδέποτε εφαρμόστηκαν στην πράξη, με αποτέλεσμα η κατάσταση να οδηγηθεί σταδιακά σε αδιέξοδο. Σε αυτό το πλαίσιο, εξάλλου, θα τονισθεί η καθοριστική σημασία της ανόδου του Ελευθέριου Βενιζέλου στην εξουσία το καλοκαίρι του 1928, γεγονός που θα δώσει νέα πνοή στον εν τω μεταξύ αποτελματωμένο διμερή διάλογο. Καταγράφονται οι διαπραγματεύσεις του Έλληνα πρωθυπουργού με την τουρκική πλευρά την περίοδο 1928-1930, που καταλήγουν στην υπογραφή του Οικονομικού Συμφώνου τον Ιούνιο του 1930. Στο δεύτερο κεφάλαιο, αναλύονται οι διατάξεις του Συμφώνου και διασαφηνίζονται οι λόγοι, για τους οποίους η γείτονα χώρα επέδειξε, την συγκεκριμένη περίοδο, διαλλακτική διάθεση. Το τρίτο κεφάλαιο αναφέρεται στο επιστέγασμα της ελληνοτουρκικής προσέγγισης του 1930, το Σύμφωνο Φιλίας, Ουδετερότητας και Διαιτησίας και στα γενικότερα αποτελέσματά του στις ελληνοτουρκικές σχέσεις. Στο τελευταίο κεφάλαιο επιχειρείται μια επισκόπηση του αντίκτυπου που είχε το Οικονομικό Σύμφωνο στην Ελλάδα. Αναλυτικότερα,

περιλαμβάνεται η στάση των πολιτικών αρχηγών κατά τη διάρκεια της συζήτησης για την επικύρωση του Συμφώνου στη Βουλή, οι αντιδράσεις των προσφυγικών σωματείων και των προσφύγων βουλευτών, ώστε να καταληφιστεί το σύμφωνο, η στάση των γηγενών και η αντίδραση του Τύπου.

Στο μεγαλύτερο μέρος της η παρούσα εργασία βασίστηκε στη βιβλιογραφική ανασκόπηση. Παράλληλα, αξιοποιήθηκαν αντιπροσωπευτικές εφημερίδες της φιλοβενιζελικής και της αντιβενιζελικής παράταξης, ώστε να καταγραφούν οι αντιδράσεις του Τύπου της εποχής. Προκειμένου να αποτυπωθεί πιστότερα η ατμόσφαιρα της εποχής και οι απόψεις των βασικών πρωταγωνιστών εντάχθηκαν στο κείμενο αυτούσια πρωτογενή αποσπάσματα. Στα αποσπάσματα αυτά διατηρήθηκε η αρχική τους ορθογραφία.

2.Ιστορικό Πλαίσιο

α. Σύμφωνο Ανταλλαγής Πληθυσμών –Συνθήκη της Λωζάνης

Η Συνθήκη της Λωζάνης αποτέλεσε ορόσημο για την ελληνική εξωτερική πολιτική, καθώς έλυνε τα προβλήματα που εκκρεμούσαν στις ελληνοτουρκικές σχέσεις από την περίοδο ακόμη των Βαλκανικών πολέμων.

Ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος και η Μικρασιατική καταστροφή που είχαν προηγηθεί, είχαν αφήσει ανεξίτηλα τα σημάδια τους στο εσωτερικό πολιτικό πεδίο. Η υπογραφή της Συνθήκης ήταν εξαιρετικής σημασίας για την Ελλάδα, για δύο λόγους: α) ήταν το κύκνειο άσμα της Μεγάλης Ιδέας, που επί ένα περίπου αιώνα, από τότε που ιδρύθηκε το ελληνικό βασίλειο, συνιστούσε κεντρικό στόχο της εξωτερικής πολιτικής, β) ήταν η αφετηρία μιας νέας εξωτερικής πολιτικής, περισσότερο ρεαλιστικής, που έθετε ως πρωταρχικό της στόχο τη στερéωση της θέσης της Ελλάδας στη διεθνή κοινότητα.⁶

Η ελληνοτουρκική ένοπλη σύρραξη, που ακολούθησε μετά το επίσημο τέλος του Α΄ παγκοσμίου, οφείλεται στην δυσμενή κατάσταση που περιήλθε η Τουρκία με τις συνθήκες του Μούδρου στις 30 Οκτωβρίου 1918 και (κυρίως) των Σεβρών στις 10 Αυγούστου 1920. Μια μεγάλη μερίδα του τουρκικού λαού βρήκε τον ηγέτη που ζητούσε στο πρόσωπο του Μουσταφά Κεμάλ Ατατούρκ και διαφοροποιήθηκε από τις θέσεις του Σουλτάνου⁷, θέτοντας σε κίνηση διεργασίες σε διεθνές επίπεδο, που είχαν ως αποτέλεσμα την Μικρασιατική εκστρατεία.

Η τελευταία πολεμική πράξη μεταξύ του ελληνικού και του τουρκικού στρατού έλαβε χώρα στη Σμύρνη, τον Αύγουστο του 1922. Μετά τις πολιτικές εξελίξεις στην Ελλάδα, την πτώση και αποχώρηση του Βενιζέλου, την επάνοδο του Κωνσταντίνου

⁶Αρετή Τούντα-Φεργάδη, *Θέματα Ελληνικής Διπλωματικής Ιστορίας 1912-1934*, Εκδ. Παρατηρητής, Αθήνα, 1986, σελ.166

⁷Ο Σουλτάνος ήταν πρόθυμος να αποδεχθεί τους όρους της συνθήκης των Σεβρών, αρκεί να διατηρούσε τα προσωπικά του προνόμια. Με την εφαρμογή της Συνθήκης, η Τουρκία θα έχανε μεγάλες εδαφικές εκτάσεις στρατηγικού μάλιστα ενδιαφέροντος υπέρ Αγγλίας, Γαλλίας και Ιταλίας ενώ επιπλέον θα περιοριζόταν στο μικρασιατικό της κομμάτι καθώς Ανατολική Θράκη, Ίμβρος και Τένεδος περιερχόταν στην Ελλάδα. Τέλος η Ελλάδα αποκτούσε δικαίωμα άσκησης κυριαρχικών δικαιωμάτων στην περιοχή της Σμύρνης. Ο Μουσταφά Κεμάλ βρήκε πρόσφορο έδαφος να μην αναγνωρίσει την υπογραφή του Σουλτάνου και με την υποστήριξη της πλειοψηφίας του τουρκικού στρατού, όρισε πρωτεύουσα της επαναστατικής κυβέρνησης, την Άγκυρα και ξεκίνησε τις πολεμικές κινητοποιήσεις εναντίον του συμμαχικού (ελληνικού στην ουσία) στρατού.

αλλά και στην απέναντι πλευρά, την σταδιακή αναγνώριση του Κεμάλ Ατατούρκ από τους συμμάχους ως ηγέτη της νεοσυσταθείσας Τουρκικής Δημοκρατίας, ακολούθησε μία περίοδος χωρίς πολεμικές εξελίξεις αλλά υπό τον φόβο επανεκκίνησης των εχθροπραξιών.⁸

Η σύναψη της Συνθήκης της Ειρήνης στη Λωζάνη, στις 24 Ιουλίου 1923 οδήγησε στην καθιέρωση ενός νέου συσχετισμού δυνάμεων και ισορροπιών στο Αιγαίο και τη Θράκη θέτοντας τέλος σε μία μακρά περίοδο αβεβαιότητας. Έξι μήνες πριν, ο Βενιζέλος, επικεφαλής της ομάδας διαπραγματεύσεως, αναγνώρισε την πραγματικότητα, όπως αυτή είχε διαμορφωθεί μετά την έξοδο χιλιάδων Ελλήνων από τις πατρογονικές τους εστίες και την κατηγορηματική άρνηση της Τουρκίας να τους δεχθεί πίσω και υπέγραψε το σύμφωνο Ανταλλαγής Πληθυσμών. Στόχος του ήταν να φύγουν οι εναπομείναντες Τούρκοι στην Ελλάδα, ώστε να διασφαλιστούν και να αναγνωριστούν τα σύνορα των δύο χωρών, να επιτευχθεί η ομογενοποίηση των πληθυσμών, ιδιαίτερα της Μακεδονίας και να βρεθούν γαίες και οικίες προς ικανοποίηση των αναγκών του υπέρογκου αριθμού προσφύγων στην ηπειρωτική Ελλάδα.⁹ Σύμφωνα με αυτή την Σύμβαση ήταν και η Κοινωνία των Εθνών.

Η Συνθήκη της Λωζάνης προέβλεπε την ανταλλαγή μεταξύ των Ελλήνων ορθόδοξων κατοίκων της Τουρκίας¹⁰ και των Μουσουλμάνων κατοίκων της Ελλάδος.

⁸ Οι δύο πλευρές επιζητούσαν για διαφορετικούς λόγους την επίτευξη μίας συμφωνίας. Η Ελλάδα βρισκόταν πλέον σε άσχημη οικονομική κατάσταση, διχασμένη στο εσωτερικό, απομονωμένη σε διεθνές επίπεδο και προσερχόταν στο τραπέζι των διαπραγματεύσεων ως ηττημένος, έχοντας χάσει το γόητρο του νικητή της Συνθήκης των Σεβρών, προσπαθώντας να περισώσει ότι ήταν δυνατό. Αντιθέτως ο Μουσταφά Κεμάλ, ενώ τον Αύγουστο του 1921 υπερασπιζόταν την πρωτεύουσα του επαναστατικού κράτους, δύο χρόνια μετά, ερχόταν με τον αέρα του νικητή, επιθυμώντας να παγιώσει τα κεκτημένα και κυρίως την ιδιότητα που η μεγάλη εθνοσυνέλευση του 1920 αλλά και ο τουρκικός λαός στην πράξη, του είχε αποδώσει αυτή του ηγέτη. Οι σύμμαχοι αντιλαμβανόμενοι πως η Συνθήκη των Σεβρών αποτελούσε γράμμα κενό με την υπογραφή του Σουλτάνου, οι Γάλλοι περισσότερο φανερά, οι Άγγλοι έμμεσα, αναγνώρισαν την αλλαγή στο status quo και ήταν διαθέσιμοι να επαναδιαπραγματευθούν με τον Κεμάλ Ατατούρκ.

⁹ Βίβλος Ελευθερίου Βενιζέλου 1922-1936, Τόμος 10^{ος}, Εκδ. Σμυρνιώτης, Αθήνα, 1979, Τάσου Μιχαλακέα: Ιστορική Σύνθεση, σελ. 31-34

¹⁰ Στο τμήμα τα Συνθήκης που αναφέρεται στην ανταλλαγή των Ελληνικών και Τουρκικών Πληθυσμών, Άρθρο 1, περιγράφει αυτολεξεί: *Από της 1ης Μαΐου 1923, θέλει διενεργηθή η υποχρεωτική ανταλλαγή των Τούρκων υπηκόων, ελληνικού ορθόδοξου θρησκειώματος, των εγκατεστημένων επί των τουρκικών εδαφών, και των Ελλήνων υπηκόων, μουσουλμανικού θρησκειώματος, των εγκατεστημένων επί των ελληνικών εδαφών.* Ο όρος «ελληνικού ορθόδοξου θρησκειώματος», θεωρήθηκε ο πιο δόκιμος ώστε να εξαφεθούν οι υπόλοιποι Τούρκοι υπήκοοι χριστιανοί στο θρήσκευμα. Αυτό έγινε κατόπιν απαίτησεως του Ισμέτ Ινονού και αποσκοπούσε στη μείωση του αριθμού των ανταλλάξιμων, που θα μετακινούνταν προς την Ελλάδα. Δεδομένου του γεγονότος ότι υπήρχαν ορθόδοξοι Αλβανοί που μιλούσαν αλβανικά ή

Βασικό κριτήριο για την ανταλλαγή αποτέλεσε η θρησκεία και όχι η εθνικότητα. Η Σύμβαση είχε αναδρομική ισχύ, για όλες τις μετακινήσεις μετά την κήρυξη του Α΄ Βαλκανικού πολέμου (18 Οκτωβρίου 1912). Οι ανταλλάξιμοι, θα αποκτούσαν την ιθαγένεια της χώρας, στην οποία εγκαθίσταντο. Είχαν το δικαίωμα να μεταφέρουν την κινητή τους περιουσία. Θα λάμβαναν αποζημίωση από το κράτος, ίση με την αξία της ακίνητης περιουσίας που εγκατέλειπαν. Το τεράστιο έργο της ρύθμισης των ελληνoturκικών εκκρεμοτήτων ανέλαβε η Μικτή Επιτροπή Ανταλλαγής Πληθυσμών, η οποία ιδρύθηκε με βάση το άρθρο 11 της Σύμβασης της Λωζάνης και είχε έδρα την Κωνσταντινούπολη. Αποτελούνταν από 11 μέλη, 4 Έλληνες, 4 Τούρκους και 3 ουδέτερα μέλη- πολίτες κρατών που κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου κράτησαν ουδέτερη στάση.¹¹

Η συμφωνία είχε μια αρνητική πρωτοτυπία. Σε αντίθεση με τις προ δεκαετίας συμφωνίες ανταλλαγής πληθυσμών μεταξύ Βουλγαρίας-Τουρκίας και Ελλάδας-Βουλγαρίας (ως μέρος της συνθήκης του Νεϊγύ-27 Νοεμβρίου 1919), η συμφωνία αυτή είχε υποχρεωτικό χαρακτήρα για ένα τεράστιο αριθμό ανθρώπων. Ο αποκλεισμός των Ελλήνων της Μικράς Ασίας από τις πατρογονικές εστίες τους και ο εκπατρισμός των Μουσουλμάνων, κυρίως της Μακεδονίας και της Θράκης, έμελλε να δημιουργήσει ανυπέρβλητα οικονομικά και κοινωνικά προβλήματα.¹²

Ο Χαμίτ μπέης, ως εκπρόσωπος της κυβέρνησης της Άγκυρας, αναφέρει στο Νορβηγό διαμεσολαβητή Δρ. Νάνσεν στις 18 Οκτωβρίου 1922 στην Κωνσταντινούπολη πως «η Τουρκία δεν θα επέτρεπε την επιστροφή των Ελλήνων στη Μικρά Ασία και την Ανατολική Θράκη».¹³ Παρόλα αυτά, δεν επιθυμούσε την

τουρκικά και διάφορες κατηγορίες τουρκόφωνων χριστιανών όπως οι Γκαγκαούζοι, η εξαίρεσή τους, έδινε πλεονέκτημα στην τουρκική πλευρά στο θέμα υπολογισμού των αποζημιώσεων ενώ επιπρόσθετα επέτρεπε την παραμονή στην ευαίσθητη περιοχή της Ανατολικής Θράκης, πληθυσμού, που δεν σχετιζόταν άμεσα με το ελληνικό κράτος σε περίπτωση επανεκκίνησης των εχθροπραξιών.

¹¹Γρηγόριος Δαφνής, *Η Ελλάς μεταξύ δύο πολέμων 1923-1940*, τόμος 1^{ος}, Εκδ. Κάκτος, Αθήνα, 1997, σελ.42. Τα ουδέτερα μέλη της επιτροπής ήταν αρχικά οι Eric Einar Ekstrand (αξιωματούχος του υπουργείου εξωτερικών της Σουηδίας), Don Manuel Manrique de Lara (Ισπανός στρατηγός) και Karl Marius Widding (Δανός διπλωμάτης). Στις 17 Απριλίου 1926 ο Hans Holstad (Νορβηγός δικηγόρος και επιχειρηματίας) αντικατέστησε τον Ekstrand, ο Widding έδωσε την θέση του στον Manuel de Rivas Vicuna Sperlier (Χιλιανός διπλωμάτης) το Φεβρουάριο του 1929, ενώ το Δεκέμβριο του ίδιου έτους, ο Holger Andersen (Δανός διπλωμάτης) συνέχισε το έργο του de Lara.

¹²Γιώργος Γεωργής et al, *Λωζάνη 1923: Διαχρονικές προσεγγίσεις και εκτιμήσεις*, Εκδ. Καστανιώτης, Αθήνα, 2017

¹³Συλλογικό, *Ιστορία του ελληνικού έθνους 1913-1941*, τόμος ΙΕ', Εκδοτική Αθηνών, 1978, σελ.266

μετακίνηση των Μουσουλμάνων της Δυτικής Θράκης, οι οποίοι έπρεπε να διατηρήσουν την ταυτότητα και τις περιουσίες τους.

Η συμφωνία επετεύχθη και παρά την αμοιβαία αποδοχή των ελληνοτουρκικών συνόρων και από τις δύο πλευρές και παρά τις φαινομενικές προϋποθέσεις για μια ειλικρινή προσέγγιση, συνέχισαν και μετά το 1923 να υπάρχουν εγγενείς ανασταλτικοί παράγοντες στην ταχεία και αποτελεσματική συνεργασία των δύο γειτονικών κρατών. Η συνθήκη της Λωζάνης είχε αφήσει άλυτα, σοβαρά διμερή ζητήματα, μεταξύ της Ελλάδας και της Τουρκίας, τα οποία έπρεπε να διευθετηθούν. Μετά τη μαζική υποχρεωτική ανταλλαγή των πληθυσμών, μοναδική στην ιστορία, ως την εποχή εκείνη, έπρεπε να γίνει εκτίμηση των περιουσιών των δύο περίπου εκατομμυρίων προσφύγων.¹⁴

β. Προσπάθειες επίλυσης διαφορών (1923-1927)

Τον Ιούλιο του 1924, ξεκινά ένας νέος κύκλος συνομιλιών ανάμεσα στις δύο χώρες, με στόχο τη διευθέτηση δύο συγκεκριμένων ζητημάτων. Η Ελλάδα καλούνταν να επιστρέψει τα κτήματα των μουσουλμάνων που δεν ήταν ανταλλάξιμοι και η Τουρκία να επιτρέψει τον επαναπατρισμό των Ελλήνων της Κωνσταντινούπολης.¹⁵ Καμία από τις δύο χώρες δεν φαινόταν πρόθυμη για συμφωνία. Η Ελλάδα είχε ήδη αποδώσει τα κτήματα αυτά σε πρόσφυγες, ενώ η Τουρκία εμπόδιζε την επιστροφή των «φυγάδων», δίνοντας ένα στενό εννοιολογικό περιεχόμενο στον όρο «etablis».¹⁶

Δυστυχώς, σε αυτή τη δύσκολη συγκυρία η ελληνική αντιπροσωπεία παρουσίαζε σοβαρές ελλείψεις. Οι συχνές αλλαγές του αρχηγού της ελληνικής

¹⁴ Αλέξης Αλεξανδρής et al, *Οι ελληνοτουρκικές σχέσεις 1923-1987*, Εκδ. Γνώση, Αθήνα, 1988, σελ.34

¹⁵ Στην κατηγορία αυτή συμπεριλαμβάνονταν περίπου 30 έως 40 χιλιάδες Ρωμιοί, οι οποίοι παρότι πληρούσαν τις προϋποθέσεις μη ανταλλάξιμότητας που έθετε το άρθρο 2, είχαν εγκαταλείψει την Κωνσταντινούπολη το κρίσιμο διάστημα Σεπτεμβρίου - Δεκεμβρίου 1922 (δηλαδή πριν την υπογραφή της Σύμβασης της Ανταλλαγής) φοβούμενοι την εισβολή των κεμαλικών στρατευμάτων και την επανάληψη των αγριότητων της Σμύρνης. Σε αυτούς τους Έλληνες, οι οποίοι είχαν αναχωρήσει προσωρινά, χρησιμοποιώντας διαφόρων ειδών διαβατήρια (σουλτανικά, ελληνικά, άλλων ευρωπαϊκών χωρών κλπ.) ή ακόμα και χωρίς ταξιδιωτικά έγγραφα, οι τουρκικές Αρχές απαγόρευσαν την επάνοδο στις εστίες τους, χαρακτηρίζοντάς τους ως «φυγάδες», ανεπιθύμητους και εχθρούς του κεμαλικού καθεστώτος, από τους οποίους αφαιρέθηκε τελικά η τουρκική ιθαγένεια.

¹⁶ Ιφιγένεια Αναστασιάδου, *Ο Βενιζέλος και το ελληνοτουρκικό σύμφωνο φιλίας του 1930*, Εκδ. Φύλλοποτή, Αθήνα, 1982, σελ.12

αντιπροσωπείας κλώνιζαν το γόητρό της και συντελούσαν στην απώλεια πολύτιμου χρόνου, κάτι που δεν συνέφερε την ελληνική πλευρά. Επίσης, οι περισσότερες ελληνικές κυβερνήσεις ακολουθούσαν μια τακτική υποχωρητικότητας, η οποία καθιστούσε την τουρκική πλευρά περισσότερο αδιάλλακτη και έδινε την εντύπωση στα ουδέτερα μέλη της Επιτροπής ότι, πιεζόμενη κατάλληλα, η Αθήνα ήταν διατεθειμένη να συμβιβασθεί με τις πιο αβάσιμες αξιώσεις της Άγκυρας. Το σοβαρότερο λάθος της ελληνικής πλευράς υπήρξε η σύνδεση του ζητήματος της μη ανταλλαξιμότητας των εγκατεστημένων (*etablis*) Ελλήνων στην Κωνσταντινούπολη, με το ζήτημα των μουσουλμανικών περιουσιών στην Ελλάδα.¹⁷

Αρχικά, η τουρκική αντιπροσωπεία στη Λωζάννη είχε προτείνει την απομάκρυνση όλων των Ελλήνων από την πρώην οθωμανική πρωτεύουσα. Υπό την πίεση των δυτικών Δυνάμεων αλλά και των βαλκανικών κρατών υποχρεώθηκε τελικά να υποχωρήσει ως προς το ζήτημα αυτό, συνέχιζε όμως να πιέζει για το ζήτημα των μουσουλμανικών περιουσιών. Οι Τούρκοι επέμεναν στην ιδέα ενός συνολικού συμψηφισμού των ελληνικών περιουσιών στην Τουρκία και αντίστοιχα των τουρκικών στην Ελλάδα. Φυσικά, η αξία των ελληνικών περιουσιών ήταν πολλαπλάσια εκείνης των τουρκικών.¹⁸

Ο συσχετισμός αυτός επισημοποιείται με τη Συμφωνία Εξηντάρη-Hamdi, που υπεγράφη στην Άγκυρα στις 21 Ιουνίου 1925. Το σύμφωνο χαρακτήριζε ως *εγκατεστημένους* / *etablis*, όλους τους Έλληνες που ήταν εγκαταστημένοι πριν τον Οκτώβριο του 1918 και συνέχιζαν να βρίσκονται στην Κωνσταντινούπολη. Το τίμημα που κατέβαλε η Ελλάδα για αυτή την αναγνώριση ήταν, όχι μόνο η άμεση αποζημίωση των μουσουλμανικών περιουσιών στη Δυτική Θράκη, αλλά και η μερική απομάκρυνση των προσφύγων από την περιοχή αυτή.¹⁹

Η συμβιβαστική φόρμουλα Εξηντάρη-Hamdi δεν εφαρμόστηκε ποτέ, καθώς την διακυβέρνηση της χώρα ανέλαβε ο Θεόδωρος Πάγκαλος, ο οποίος υιοθέτησε μια ιδιαίτερα σκληρή στάση απέναντι στην Τουρκία. Έθεσε θέμα Ελλήνων αγνοουμένων αιχμαλώτων πολέμου που δούλευαν ακόμη, κάτω από άθλιες συνθήκες σε τουρκικά

¹⁷ Αλεξανδρή, ό.π., σελ.35

¹⁸ Αλεξανδρή, ό.π., σελ.35

¹⁹ Αλεξανδρή, ό.π., σελ.36

αγροκτήματα της κεντρικής Μικράς Ασίας. Οι υπουργοί Εξωτερικών των δύο χωρών, Κωνσταντίνος Ρέντης και Τεβφίκ Ρουσντή Αράς, συναντήθηκαν στη Γενεύη τον Σεπτέμβριο του 1925, με εμφανή πρόθεση επαναδιαπραγμάτευσης της Συμφωνίας της Άγκυρας. Πράγματι, τον Ιανουάριο του 1926 ο Τούρκος υπουργός ζητά επίσημα την κατάργηση της Συμφωνίας του 1925 και προτείνει μια νέα.²⁰

Το καλοκαίρι του 1926, η ανατροπή της κυβέρνησης Πάγκαλου, οδηγεί τις δύο χώρες σε ένα νέο κύκλο συνομιλιών, με κατάληξη την υπογραφή της Συμφωνίας Αργυρόπουλου-Saraçoglu στην Αθήνα την 1^η Δεκεμβρίου 1926. Σε αυτή, η τουρκική πλευρά δέχθηκε τον ορισμό ως «εγκατεστημένων» όλων των Ελλήνων που βρισκόντουσαν στην Κωνσταντινούπολη την ημέρα της συμφωνίας, αλλά απαίτησε τον συμψηφισμό των προσφυγικών περιουσιών και την επιπλέον καταβολή 500.000 λιρών Αγγλίας²¹.

Όμως και αυτή η συνθήκη δεν εφαρμόστηκε βυθίζοντας περαιτέρω της ελληνοτουρκικές σχέσεις σε αδιέξοδο, καθιστώντας την οικονομική εκκαθάριση ένα ανυπέρβλητο εμπόδιο για την προσέγγιση των δύο χωρών.

Στις διαπραγματεύσεις που άρχισαν στο τέλος του 1927, η Ελλάδα πρότεινε τη λύση όλων των διαφορών με διαιτησία. Τη λύση, όμως, αυτή την απέκρουε επίμονα η τουρκική κυβέρνηση. Το Μάιο και τον Ιούνιο του επόμενου έτους πραγματοποιήθηκαν νέες διαπραγματεύσεις στην Άγκυρα που δεν κατέληξαν πουθενά, αν και οι δύο κυβερνήσεις επέμεναν στην εφαρμογή της συμφωνίας των Αθηνών.²²

Φθάνουμε έτσι στο 1928 όπου ο απευθείας διάλογος για τα ελληνοτουρκικά έχει διακοπεί και οι σχέσεις των δύο χωρών βρίσκονταν σε οριακό σημείο. Το ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών επέρριπτε ευθύνες εξ ολοκλήρου στην κακή πίστη

²⁰Αναστασιάδου, ό.π., σελ.13

²¹Το ποσό αυτό κατεβλήθη στην Μεικτή Επιτροπή κατά την (κακή) συνήθη τακτική της Ελλάδος να πληρώνει άμεσα τις υποχρεώσεις της - αλλά να μην εισπράττει με τον ίδιο τρόπο. Αποτελούσε την εγγύηση βάσει του άρθρου 6 της συμφωνίας των Αθηνών. Αν και η συμφωνία δεν εφαρμόστηκε, οι εργασίες της επιτροπής για τον υπολογισμό των περιουσιών δεν σταμάτησαν. Από αυτό το ποσό θα πληρωθούν οι 425 περίπου χιλιάδες όπως συμφωνήθηκε στην Άγκυρα τον Ιούνιο του 1930 και μάλιστα θα επιστραφούν στο Ελληνικό κράτος περί τις 60.000 λίρες. Αλεξανδρής, ό.π., σελ. 37

²²Τούντα-Φεργάδη, ό.π., σελ.244

της Άγκυρας, αποδίδοντας τις κωλυσιεργίες των Τούρκων στην εκ μέρους τους προσπάθεια εκβιασμού της Ελλάδας. Αντίθετα, στην Τουρκία οι εφημερίδες φιλοξενούσαν συχνά άρθρα που αναφέρονταν στη μη πλήρη συμμόρφωση της ελληνικής πλευράς στα συμφωνηθέντα και στην κακή μεταχείριση των Μουσουλμάνων της Δυτικής Θράκης.²³

γ. Κυβέρνηση του 1928

Περίοδος διαπραγματεύσεων 1928-1930.

Οι εκλογές της 19^{ης} Αυγούστου 1928, αναδεικνύουν το Κόμμα των Φιλελευθέρων πρώτη δύναμη, συγκεντρώνοντας με τα συνεργαζόμενα κόμματα 223 έδρες σε σύνολο 250²⁴. Το αποτέλεσμα προκάλεσε την έκπληξη τόσο των αντιβενιζελικών, όσο και του ίδιου του Βενιζέλου. Ο Τσαλδάρης κάνει λόγο για «επιδημία η οποία σάρωσε και αυτούς τους κορυφαίους αντιβενιζελικούς» εννοώντας πως μόνο ελάχιστοι, συμπεριλαμβανομένου και του ίδιου, κατάφεραν να εκλεγούν στην αντιπολίτευση. Ο Βενιζέλος σε τηλεγράφημα προς την σύζυγό του, περιγράφει πως η αποτυχία των εκλογών του 1920, τον καθιστούσε επιφυλακτικό και δεν περίμενε μία νίκη «απαράδειγματιστος δια το μέγεθός της»²⁵.

Η ενισχυμένη πλειοψηφία προέρχεται και από την ψήφο των προσφύγων, οι οποίοι διατηρούσαν στενούς δεσμούς με το νεοεκλεγέν κόμμα και διακρίνονταν για τα ιδιαίτερος θερμά φιλοβενιζελικά τους συναισθήματα. Για να ακριβολογήσουμε, οι

²³ Αντώνιος Κλάνης, *Οι ελληνοτουρκικές οικονομικές σχέσεις μετά την Συνθήκη της Λωζάνης και το Οικονομικό Σύμφωνο της 10ης Ιουνίου 1930*, Εκδ. Ι. Σιδέρης, Αθήνα, 2010, σελ.63

²⁴ Από τις 223 έδρες, οι 178 ανήκαν στους Φιλελεύθερους του Βενιζέλου, είκοσι (20) στον Παπαναστασίου με τη Δημοκρατική Ένωση, εννέα (9) πήρε το Εθνικό Δημοκρατικό κόμμα του Κονδύλη, πέντε (5) ο Ζαβιτσιάνος με τους Συντηρητικούς, τις ίδιες έδρες πήρε και ο Μιχαλακόπουλος με το Κόμμα Συντηρητικών Δημοκρατικών και έξι (6) έδρες οι Ανεξάρτητοι Δημοκρατικοί. Το δημοκρατικό μέτωπο κατήλθε ενωμένο στις εκλογές του 1928, με μοναδική εξαίρεση τον Καφαντάρη, ο οποίος έφερε βαρέως την επιστροφή του Βενιζέλου στα πολιτικά δρώμενα και τον παραγκωνισμό του από την ηγεσία των Φιλελευθέρων, οπότε κατήλθε με ξεχωριστό συνδυασμό, το Προοδευτικό Κόμμα, παραμένοντας ανένδοτος στο θέμα συνεργασίας με τους Φιλελεύθερους. Επίσης, διασπασμένοι ήταν οι υπόλοιποι αντιβενιζελικοί με αποτέλεσμα το Λαϊκό Κόμμα του Τσαλδάρη να αποσπάσει 19 έδρες, τέσσερις (4) οι Ανεξάρτητοι βασιλόφρονες, μόλις μία ο Μεταξάς με τους Ελευθερόφρονες και τρεις (3) ο Καφαντάρης. Ο Δαφνής στο έργο του *Η Ελλάς μεταξύ δύο πολέμων 1923-1940*, περιγράφει πως ο Βενιζέλος έτρεφε φιλικά αισθήματα προς τον πρώην στενό συνεργάτη του και αυτός ήταν ο λόγος που δεν κατέβαλε συνδυασμό στην εκλογική περιφέρεια της Ευρυτανίας, ειδάλλως ο Καφαντάρης κινδύνευε να μην εκλεγεί.

²⁵ Γρηγόριος Δαφνής, ο.π., σελ.394-395.

πρόσφυγες είχαν περισσότερο προσήλωση στο πρόσωπο του Βενιζέλου, παρά στις αρχές που πρέσβευε το κόμμα των Φιλελευθέρων. Αυτό εξασφάλιζε στον Κρητικό πολιτικό την ελαχιστοποίηση (στο μέτρο του δυνατού) των αντιδράσεων τους ως προς το θέμα της οριστικής διευθέτησης του ζητήματος των περιουσιών. Αποκτούσε τη δυνατότητα μεγαλύτερων ελιγμών, γεγονός που σε συνδυασμό με το αδιαμφισβήτητο διεθνές του κύρος, διευκόλυνε περαιτέρω την προσπάθεια συνεννόησης Αθήνας και Άγκυρας.²⁶ Δικαίως στο τηλεγράφημα που περιγράφουμε παραπάνω, ο Βενιζέλος αναφέρει χαρακτηριστικά πως με την εκλογική νίκη του 1928 «ο λαός με εγκατέστησε κοινοβουλευτικό δικτάτορα».

Αρχικά, ο Έλληνας πρωθυπουργός εξομάλυνε τις σχέσεις με τις Μεγάλες Δυνάμεις με την σύναψη Ελληνοϊταλικού Συμφώνου το Σεπτέμβριο του 1928, ρύθμιζε τις διαφορές με τις βαλκανικές γειτονικές χώρες, όπως με τη Γιουγκοσλαβία²⁷, και έπειτα στράφηκε προς την Ανατολή προσπαθώντας να βγάλει από το αδιέξοδο που είχαν περιέλθει, οι διαπραγματεύσεις με την Τουρκία. Η άνοδος του Βενιζέλου στην εξουσία σηματοδοτεί την αρχή μιας νέας περιόδου για τις ελληνοτουρκικές σχέσεις.²⁸

Ο Βενιζέλος υποστηρίζει πως οι διαφορές μεταξύ των δύο κρατών, είναι οικονομικού και όχι εδαφικού χαρακτήρα. Αυτός είναι και ο λόγος για τον οποίο αποφασίζει να ασχοληθεί με την Τουρκία πριν από τη Βουλγαρία, η οποία είχε μακροχρόνιες εδαφικές βλέψεις εις βάρος της Ελλάδας και συγκεκριμένα στη Θράκη

²⁶ Δημήτρης Κιτσίκης, *Ιστορία του ελληνοτουρκικού χώρου 1928-1973*, Εκδ. Εστία, Αθήνα, 1981, σελ.19

²⁷ Το Ελληνοϊταλικό σύμφωνο (23 Σεπτεμβρίου 1928) προέβλεπε οικονομική και πολιτιστική συνεργασία των δύο χωρών και παροχή βοήθειας σε εξωτερική απειλή. Αποτελούσε δε το σύμφωνο αυτό, δήλωση προσήλωσης στις αρχές της Κοινωνίας των Εθνών και είχε πενταετή ισχύ. Το Ελληνοσερβικό πρωτόκολλο που υπογράφηκε στις 11 Οκτωβρίου 1928 στο Βελιγράδι, ρύθμιζε το καθεστώς λειτουργίας της ζώνης της Θεσσαλονίκης, η οποία είχε παραχωρηθεί στη Σερβία με προηγούμενη συνθήκη (1913). Η ζώνη θα διοικούνταν από Γιουγκοσλάβους τελωνειακούς, χωρίς να θιγεί η ελληνική κυριαρχία, ούτε στη ζώνη, ούτε στη σιδηροδρομική γραμμή Γευγελή- Θεσσαλονίκης. Σε περίπτωση διαφωνιών σχετικά με τη διαχείριση της σιδηροδρομικής γραμμής προβλεπόταν η προσφυγή στη διεθνή διαιτησία. Μειονοτικά ζητήματα εξοβελίστηκαν. Σχετικά με τη μεταφορά πολεμικού υλικού ο Βενιζέλος δήλωσε ότι, αν η Γιουγκοσλαβία ήταν επιτιθέμενη χώρα, η Ελλάδα δεν θα επέτρεπε τη μεταφορά πολεμικού υλικού μέσω Θεσσαλονίκης προς τη Γιουγκοσλαβία, αν όμως δεχόταν επίθεση θα εξέταζε το ζήτημα. Στις 27 Μαρτίου 1929 υπογράφηκε ελληνογιουγκοσλαβικό σύμφωνο φιλίας. Δεν συγκροτήθηκε όμως μια νέα ελληνογιουγκοσλαβική συμμαχία λόγω της δυναμικής του ιταλικού παράγοντα.

²⁸ Αλεξανδρή, ό.π., σελ. .69

και στην Ανατολική Μακεδονία. Μία επιτυχής έκβαση στις διαπραγματεύσεις με την εξ ανατολών γείτονα χώρα, θα έδινε ώθηση στο κύρος της Ελλάδος και θα έφερνε τη Βουλγαρία σε δύσκολη θέση.

Σε ομιλία του κατά την διάρκεια της προεκλογικής εκστρατείας, στις 22 Ιουλίου 1928 στη Θεσσαλονίκη, θα αναφέρει ότι: «Επιθυμούμεν να εξασφαλίσωμεν με την δημοκρατικήν Τουρκίαν σχέσεις όχι απλώς καλής γειτονίας, αλλά σχέσεις όσο το δυνατόν περισσότερο φιλικάς. Γνωρίζομεν ότι δεν έχει βλέψεις επί των εδαφών μας και πρέπει να είναι βεβαία ότι ουδεμία βλέψιν διατηρούμεν επί των ιδικών της».²⁹

Οι διμερείς διαπραγματεύσεις που έγιναν μετά τη Συνθήκη της Λωζάνης, όχι μόνο δεν επέτρεψαν τη διευθέτηση των εκκρεμοτήτων, αλλά επιπλέον πρόσθεσαν νέα προβλήματα στο μακρύ κατάλογο των ελληνοτουρκικών διαφορών. Η αναζήτηση της λύσης δεν αποτελούσε εύκολη υπόθεση, απαιτούνταν γενναίες αποφάσεις, τις οποίες επωμιζόταν κατά κύριο λόγο η ελληνική πλευρά. Η Ελλάδα είχε δώσει περισσότερες από 120.000 λίρες Αγγλίας και 30.000.000 δραχμές στην Τουρκία, πέρα από την ανοχή σε περιοριστικά μέτρα απέναντι στους Έλληνες της Πόλης, ενώ δεν είχε λάβει παρά ελάχιστα ως αντιστάθμισμα.³⁰

Η κυβέρνηση Βενιζέλου δεν θα προχωρούσε σε μονομερείς υποχωρήσεις, ούτε ήταν διατεθειμένη να παραιτηθεί αμαχητί. Η τουρκική πλευρά ζητούσε συμψηφισμό των εκατέρωθεν περιουσιών και επιπλέον να της καταβληθεί κάποιο χρηματικό ποσό. Η Αθήνα επιθυμούσε, τουλάχιστον, να ικανοποιηθεί ως προς το ζήτημα των «*etablis*». Ο υπουργός Εξωτερικών, Αλέξανδρος Καραπάνος, υπογραμμίζει στον Έλληνα πρεσβευτή στην Άγκυρα, Ιωάννη Παπά, τους τρεις βασικούς όρους για την επίτευξη συμφωνίας: α) να αναγνωριστούν με το όρο «*etablis*» όλοι οι Έλληνες της Κωνσταντινούπολης και της Ανατολικής Θράκης, β) να αποδοθούν σε εκείνους που είχαν αναχωρήσει χωρίς τακτικά διαβατήρια από την Κωνσταντινούπολη τα περιουσιακά τους στοιχεία και γ) να επιτραπεί η άμεση επιστροφή ή να μην επιτραπεί η απομάκρυνση από την Κωνσταντινούπολη των συζύγων και των τέκνων, εκείνων

²⁹Κωνσταντίνος Σβολόπουλος, *Η ελληνική εξωτερική πολιτική 1900-1945*, τόμος 1^{ος}, Εκδ. Εστία, Αθήνα, 2008, σελ.106

³⁰Κωνσταντίνος Τσιτσελίκης, *Η ελληνοτουρκική ανταλλαγή πληθυσμών: όψεις μιας εθνικής σύγκρουσης*, Μέρος Α', Η ανταλλαγή πληθυσμών του 1923. Πρόσφυγες και εθνικές ιστοριογραφίες στην Ελλάδα και την Τουρκία, Εκδ. Κριτική/KEMO, Αθήνα, 2006, σελ.69

που είχαν κηρυχθεί «φυγάδες» ή «απόντες» αντίστοιχα. Όσον αφορά τις περιουσίες των ανταλλαξίμων, η ελληνική κυβέρνηση, επειδή θεωρούσε τη λεπτομερή τους εκκαθάριση αδύνατη, θα συμφωνούσε στον πλήρη συμψηφισμό, ωστόσο το δύσκολο έργο της εκκαθάρισης παρέμενε στην αρμοδιότητα της Μικτής Επιτροπής.³¹

Η Τουρκία δεν επιδείκνυε συμβιβαστική διάθεση και δεν δεχόταν, επικαλούμενη λόγους εσωτερικής πολιτικής, οποιαδήποτε μείωση του ποσού της αποζημίωσης. Η Άγκυρα υιοθετούσε όλο και σκληρότερη στάση καθ' όλη την πορεία των συζητήσεων και ο λόγος ήταν πως στο τουρκικό έδαφος έδρευαν περισσότερα ελληνικά συμφέροντα από όσα τουρκικά στην Ελλάδα. Το γεγονός αυτό αποτελούσε ένα πολύ σημαντικό μέσο πίεσης που καθιστούσε την Τουρκία ρυθμιστή της κατάστασης. Σε κάθε περίπτωση, οι ελληνοτουρκικές διαπραγματεύσεις βάδιζαν προς την εκ νέου αποτελμάτωση.³²

Στη δεδομένη συγκυρία, η καθυστέρηση για την υπογραφή ενός συμφώνου οφειλόταν και σε άλλους λόγους. Σε οικονομικό επίπεδο, οι εκατέρωθεν παραχωρήσεις που κρινόντουσαν αναγκαίες για συμβιβασμό, θα έβρισκαν εμπόδιο στην παγκόσμια οικονομική ύφεση που άγγιζε και τις δύο χώρες. Καμία κυβέρνηση δεν ήθελε να γυρίσει προς το λαό της και να παραδεχθεί πως ηττήθηκε στις διαπραγματεύσεις με δυσμενείς συνέπειες στην οικονομία αλλά και το γόητρο της χώρας.

Στο εσωτερικό, τα προβλήματα που αντιμετώπιζαν οι δύο πλευρές απαιτούσαν λεπτούς χειρισμούς. Ο Βενιζέλος, παρότι εμφανιζόταν παντοδύναμος έχοντας κοινοβουλευτική πλειοψηφία, εξαρτιόταν σε μεγάλο βαθμό από το προσφυγικό στοιχείο το οποίο προσέβλεπε σε αυτόν για τη δικαίωσή του. Ποτέ δεν είχε υποσχεθεί πλήρη αποζημίωση αλλά οι ισορροπίες απαιτούσαν προσεχτικές κινήσεις.

Ο Μουσταφά Κεμάλ, είχε ήδη προχωρήσει σε ριζικές τομές όσον αφορά την ταυτότητα του νέου Τουρκικού κράτους, προσπαθώντας να δημιουργήσει ένα κοσμικό κράτος, γεγονός που τον ανάγκασε να έρθει αντιμέτωπος με αντιλήψεις και

³¹Κλάψης, ό.π., σελ.93

³²Αναστασιάδου, ό.π., σελ.17

παραδόσεις αιώνων. Αυτό το τελευταίο είχε προκαλέσει άλλωστε από πολύ νωρίς αντικαθεστωτικά κινήματα, τα λεγόμενα αντικεμαλικά.

Αυτές ακριβώς οι ομάδες προσέγγισαν τον Βενιζέλο κατά την περιοδεία του στην Ευρώπη το καλοκαίρι του 1929, καθώς ο ίδιος προσπαθούσε να πείσει τις μεγάλες δυνάμεις για το δίκαιο των θέσεων της Ελλάδας στο θέμα των αποζημιώσεων.³³ Οι προτάσεις παροχής βοήθειας σε περίπτωση που ο Έλληνας πρωθυπουργός αναλάμβανε πρωτοβουλίες ανατροπής του Κεμάλ Ατατούρκ, προέρχονταν από συντηρητικούς μουσουλμάνους, πιστούς στο πρόσωπο και το θεσμό του σουλτάνου, που αντετίθεντο στις μεταρρυθμίσεις που εισήγαγε ο Κεμάλ.

Παρομοίως, υποσχέσεις συστράτευσης δόθηκαν και από Αρμενίους και Κούρδους που τελούσαν υπό διωγμό. Συγκεκριμένα, ο πρώην πρόεδρος της Αρμενικής Δημοκρατίας Αχαρουνιάν, επισκέφθηκε τον Ν. Πολίτη στο Παρίσι θέλοντας να πληροφορηθεί τις προθέσεις της Ελλάδας, δηλαδή κατά πόσον ήταν διατεθειμένη να υποστηρίξει μια ανατρεπτική ενέργεια στην Τουρκία.³⁴

Άλλωστε οι τελευταίοι, είχαν πιστέψει πως με τους όρους της Ανακωχής του Μούδρου 1918, την οποία είχε υπογράψει εκ μέρους της Οθωμανικής αυτοκρατορίας ο Σουλτάνος Μωάμεθ ΣΤ', διαφαινόταν η λύτρωση των λαών τους με τις προβαλλόμενες διακηρύξεις για αυτοδιάθεση. Σε περίπτωση λοιπόν ανατροπής του κεμαλικού καθεστώτος, υπόσχονταν μεταξύ άλλων την εκ νέου εγκατάσταση των προσφύγων στη Μικρά Ασία.. Ο Βενιζέλος σταθμίζοντας την κατάσταση και τις προσφορές, αποφάσισε ότι ήταν προτιμότερο με λιγότερα ανταλλάγματα να συμφωνήσει με το επίσημο τουρκικό κράτος παρά να εμπλακεί σε συνομισίες με αμφίβολη εξέλιξη που και το κύρος του θα μείωναν αλλά και που ίσως δεν θα του έδιναν, τελικά, ούτε όσα το κεμαλικό καθεστώς ήταν διατεθειμένο να συμφωνήσει μαζί του. Έτσι, ο έλληνας πρωθυπουργός προχώρησε στην πραγματοποίηση της ελληνοτουρκικής φιλίας με το επίσημο κράτος

³³Κωνσταντίνος Αλ. Καραμανλής, *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και οι εξωτερικές μας σχέσεις 1928-1932*, Εκδ. Ελληνική Ευρωεκδοτική, Αθήνα, 1986, σελ.81

³⁴Αναστασιάδου, ό.π., σελ.33

Ο Βενιζέλος συνέχιζε τις προσπάθειες και αναλάμβανε συγκεκριμένες πρωτοβουλίες, με σκοπό να ευοδωθεί η ελληνοτουρκική προσέγγιση. Πρώτη, λοιπόν, κίνηση, ήταν να τοποθετήσει στην Άγκυρα, στις 30 Νοεμβρίου 1929, τον πρέσβη Σπυρίδωνα Πολυχρονιάδη, αποσύροντας τον Ιωάννη Παπά, ο οποίος αφενός είχε εμπλακεί στις ατέρμονες διαπραγματεύσεις της περιόδου 1924-1928, αφετέρου λόγω της καταγωγής του υπήρξε θερμός υποστηρικτής των δικαιωμάτων των Κωνσταντινουπολιτών και των προσφύγων.³⁵

Ο Πολυχρονιάδης, προκειμένου να προχωρήσει τις συνομιλίες για την διευθέτηση των ζητημάτων που εκκρεμούν ζήτησε τη βοήθεια του Σοβιετικού πρεσβευτή, Γιάκομπ Σούριτς, ο οποίος διατηρούσε άριστες σχέσεις με την τουρκική κυβέρνηση και ασκούσε μεγάλη επιρροή στους Τούρκους ιθύνοντες.³⁶

Ο νέος κύκλος συζητήσεων ξεκίνησε τον Δεκέμβριο του 1929. Στην καλή πίστη της Ελλάδας, οι τουρκικές αρχές απαντούν με νέα καταπιεστικά μέτρα κατά των ελληνικών μειονοτικών ιδρυμάτων στην Κωνσταντινούπολη. Οι αυθαίρετες επεμβάσεις στην λειτουργία τους αναγκάζουν την ελληνική κυβέρνηση να προβεί σε διπλωματικό διάβημα. Εκφράζοντας τη βαθιά ανησυχία του για την τροπή που έπαιρναν οι ελληνοτουρκικές σχέσεις, ο Πολυχρονιάδης εισηγήθηκε την άμεση υπογραφή μιας συμφωνίας για τον διακανονισμό του περιουσιακού ζητήματος. Χαρακτηριστικά ανέφερε ότι «η παρούσα κατάσταση θέτει σε κίνδυνο τις περιουσίες των εγκατεστημένων στην Κωνσταντινούπολη ομογενών και Ελλήνων υπηκόων»³⁷. Η Αθήνα συμμεριζόμενη την άποψή του, δίνει σαφείς εντολές στον πρέσβη, προς άμβλυνση των επίδικων σημείων του σχεδίου συμφωνίας, που επεξεργαζόταν στην Άγκυρα με τον Τούρκο υπουργό Εξωτερικών, Τεβφίκ Ρουσντή Αράς.³⁸

Μετά από είκοσι περίπου μήνες επίπονων διαπραγματεύσεων με τους Τούρκους, ο Βενιζέλος, ο οποίος έδειξε μεγάλο πνεύμα διαλλακτικότητας την

³⁵Τούντα-Φεργάδη, ό.π., σελ.245

³⁶Bulent Gokay, *A Clash of Empires: Turkey between Russian Bolshevism and British Imperialism (1918-1923)*, Tauris Academic Studies, London, 1997, σελ.35

³⁷Παναγιώτης Πιπινέλης, *Ιστορία της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής 1923-1941*, Εκδ. Σαλιβερός, Αθήνα, 1948,σελ.43

³⁸Πιπινέλης, ό.π., σελ.44-46

περίοδο 1928-1930, καταφέρνει να πραγματοποιήσει το όραμα ενός ελληνοτουρκικού διακανονισμού. Στις 10 Ιουνίου 1930, ο Τούρκος υπουργός Εξωτερικών Τεβφίκ Ρουσντή Αράς και ο Έλληνας πρέσβης στην Άγκυρα Σπυρίδων Πολυχρονιάδης υπέγραψαν το Σύμφωνο της Άγκυρας, που ρύθμιζε οριστικά όλα τα νομικά και περιουσιακά ζητήματα, τα οποία είχαν προκύψει με την ανταλλαγή των πληθυσμών το 1922-1923.³⁹

³⁹Καραμανλής, ό.π., σελ. 37

3. Το ελληνοτουρκικό Οικονομικό Σύμφωνο

Με την ευκαιρία της υπογραφής της Συμφωνίας, ο Έλληνας πρωθυπουργός Ελευθέριος Βενιζέλος και ο Τούρκος υπουργός εξωτερικών Τεβφίκ Ρουσντή Αράς ανταλλάσσουν τηλεγραφήματα, στα οποία αποτυπώνεται ένα γενικότερο πνεύμα ευφορίας. Ο Ρουσντή εκφράζει την ικανοποίηση του για την ομαλή κατάληξη των ελληνοτουρκικών διαπραγματεύσεων και υπογραμμίζει την σπουδαιότητα του Συμφώνου για τις μελλοντικές σχέσεις της ελληνικής και της τουρκικής Δημοκρατίας. Εκτιμά, ότι η διευθέτηση των οικονομικών εκκρεμοτήτων δεν θέτει απλώς τις βάσεις μιας καλής γειτνίασης μεταξύ των δύο κρατών, αλλά ανοίγει το δρόμο για μια «πραγματική και ειλικρινή συνεργασία, της οποίας το αποτέλεσμα αυχί μόνον θα είνε γόνιμον διά μόνα τα αμοιβαία αυτών οικονομικά συμφέροντα, αλλά θα εξυπηρετήση μεγάλως την υπόθεσιν της ειρήνης εις το ανατολικόν λεκανοπέδιον της Μεσογείου, εις τα Βαλκάνια, επομένως δε και εις την Ευρώπην»⁴⁰. Το Οικονομικό Σύμφωνο αποτελούσε τομή στις ελληνοτουρκικές σχέσεις, καθώς ρύθμιζε οριστικά όλες τις εκκρεμότητες που είχαν προκύψει από την εφαρμογή των διατάξεων της Σύμβασης της Λωζάννης για την Ανταλλαγή των Πληθυσμών.

Οι κυριότερες διατάξεις του Συμφώνου ήταν οι ακόλουθες: Καταργούνται όλες οι αποδόσεις κτημάτων, με εξαίρεση την ακίνητη περιουσία των Ελλήνων υπηκόων της Κωνσταντινούπολης.⁴¹ Περιερχόταν κατά πλήρη κυριότητα στην ελληνική κυβέρνηση τα ακίνητα των μουσουλμάνων (αστικά κτήματα, δάση, λιβάδια) και αντίστοιχα στην τουρκική όλα τα ακίνητα που ανήκουν σε ανταλλάξιμους Έλληνες. Επίσης, διατηρεί στην κατοχή της τα κτήματα των απόντων μουσουλμάνων της Δ. Θράκης και σημαντικό μέρος των ακινήτων που είχε κατάσχει από παρόντες μουσουλμάνους. Η Τουρκία αποκτά τα κτήματα των ομογενών που είχαν φύγει από την Κωνσταντινούπολη. Γίνεται αμοιβαία απόσβεση υποχρεώσεων: αποζημίωση για επιτάξεις, ενοίκια, εισοδήματα που εισπράχθηκαν από την πολύχρονη διαχείριση των ακινήτων όλων των ομογενών που δεν ανταλλάσσονταν.⁴²

⁴⁰Παρατίθεται στο Κλάνης Αντώνιος, ό.π., σελ.148

⁴¹Άρθρα 1 και 2. Εξαίρεση από τον κανόνα αποτέλεσαν, κατόπιν ρητής προφορικής δέσμευσης του Τεβφίκ Ρουσντή Αράς προς τον Πολυχρονιάδη, η οικία Λάμπρου στη Σμύρνη, η οποία χρησίμευε ως προξενικό οίκημα για χρόνια, καθώς και η οικία Ευγενίδη-Ζαρίφη στο Γενήκιοϊ του Βοσπόρου.

Ρυθμίζεται το ακανθώδες ζήτημα των «*etablis*» και χωρίς διατυπώσεις θεωρείται ότι δεν ανταλλάσσονται οι ομογενείς που βρίσκονταν στην Κωνσταντινούπολη. Συμφωνήθηκε ότι ως «*etablis*» θα θεωρούνται όλοι όσοι την 10^η Ιουνίου 1930 θα ήταν παρόντες στην περιφέρεια της Κωνσταντινούπολης, Έλληνες την καταγωγή, Τούρκοι υπήκοοι και στη Δυτική Θράκη, Μουσουλμάνοι στην καταγωγή, Έλληνες υπήκοοι. Επίσης, αναγνωρίζονταν ως «*etablis*» και δικαιούταν να επιστρέψουν και όσοι εκ των μη ανταλλαξίμων ανεχώρησαν από την Κωνσταντινούπολη ή τη Δυτική Θράκη με διαβατήρια ελληνικά ή τουρκικά. Το περιβόητο ζήτημα της ιδιότητας των «*etablis*» λυνόταν με αυτή τη διάταξη και μια αιτία προστριβών μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας εξαφανιζόταν. Επιπλέον, τακτοποιούνταν οριστικά η θέση των Ελλήνων της Κωνσταντινούπολης, οι οποίοι ανέκτησαν την κυριότητα των περιουσιών τους και την ελεύθερη άσκηση των περιουσιακών τους δικαιωμάτων.⁴³

Με το Οικονομικό Σύμφωνο μετατρέπονταν στην ουσία οι όροι της Σύμβασης της Λωζάνης για την ανταλλαγή των ελληνοτουρκικών πληθυσμών, οι σχετικοί με την εκκαθάριση των περιουσιών που είχαν αφήσει οι πρόσφυγες στην Ελλάδα και την Τουρκία. Η Ελλάδα καλούνταν να πληρώσει ένα αρκετά σεβαστό ποσό για τους ομογενείς της Κωνσταντινούπολης, για τους μουσουλμάνους της Θράκης και για την τουρκική κυβέρνηση. Αναλυτικότερα, τόσο οι περιουσίες των προσώπων που υπόκεινταν σε ανταλλαγή, όσο και αυτές των μη ανταλλαξίμων, οι οποίες είχαν αποδοθεί στους πρόσφυγες ή είχαν κατασχεθεί, συμψηφίσθηκαν. Επειδή, όμως κρίθηκε ότι οι ελληνικές και οι μουσουλμανικές περιουσίες που συμψηφίσθηκαν θα άφηναν χρεωστικό υπόλοιπο σε βάρος της ελληνικής πλευράς, η Ελλάδα αναλάμβανε την υποχρέωση να πληρώσει 425.000 λίρες Αγγλίας σε διάφορες κατηγορίες Ελλήνων και Τούρκων δικαιούχων⁴⁴. Για τα κτήματα των Μουσουλμάνων της Δυτικής Θράκης, που είχαν ήδη περιέλθει στην κυριότητα της ελληνικής κυβέρνησης, η Ελλάδα υποχρεούται να καταβάλει 150.000 λίρες Αγγλίας. Το ίδιο ακριβώς ποσό κατέβαλε η ελληνική κυβέρνηση για την αποζημίωση των περιουσιών των Ελλήνων

⁴²Αναστασιάδου, ό.π., σελ.47

⁴³Δαφνής, ό.π., σελ.64

⁴⁴Οι υποχρεώσεις της Ελληνικής Κυβέρνησης για αποζημιώσεις των διαφόρων κατηγοριών που περιγράφονται παραπάνω, περιγράφονται αναλυτικά στο 18ο κεφάλαιο του Οικονομικού Συμφώνου με τίτλο «Καταβολή Χρηματικών ποσών και αποζημιώσεων», στα άρθρα 20 και 21.

της Κωνσταντινούπολης που βρισκόταν εκτός των ορίων της πόλης και τα οποία είχαν καταπατηθεί από την τουρκική κυβέρνηση του 1923-1926. Οι δύο κυβερνήσεις συμφώνησαν ότι οι περιουσίες των μη ανταλλαξίμων, οι οποίες είχαν καταληφθεί στην περίοδο 1923-1929 (περιουσίες Ελλήνων υπηκόων Κωνσταντινούπολης, φυγάδων, πολιτικών προσφύγων, περιουσίες μουσουλμάνων Δυτικής Θράκης) από τα δύο κράτη για την εγκατάσταση προσφύγων, δεν θα αποδίδονταν στους δικαιούχους αλλά θα συμψηφίζονταν. Ξανά, η Ελλάδα δέχθηκε να επιβαρυνθεί με το χρεωστικό υπόλοιπο των 125.000 λιρών Αγγλίας, το οποίο θα κατέβαλε σε τρεις δόσεις για να αποζημιωθούν τα καταπατημένα κτήματα των μουσουλμάνων της Δυτικής Θράκης και των Ελλήνων υπηκόων της Κωνσταντινούπολης. Τέλος, η ελληνική κυβέρνηση θα απέδιδε το ποσό των 25.000 λιρών Αγγλίας στους φυγάδες, μη ανταλλάξιμους της Κωνσταντινούπολης, των οποίων οι περιουσίες στην Τουρκία είχαν δημευθεί από τις τουρκικές αρχές⁴⁵. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η οικονομική σύμβαση του 1930 ευνοούσε σε πολύ μεγάλο βαθμό την Τουρκία. Άλλωστε, οι ελληνικές περιουσίες στη Μικρά Ασία, την Ανατολική Θράκη, τον Πόντο και την περιοχή της Κωνσταντινούπολης ήταν ασύγκριτα μεγαλύτερες από τις αντίστοιχες μουσουλμανικές στην Ελλάδα.⁴⁶

Η μεταβολές στις διατάξεις της σύμβασης ανταλλαγής της Λωζάνης σχετικά με την εκκαθάριση των περιουσιών, τις οποίες είχαν εγκαταλείψει οι πρόσφυγες στην Ελλάδα και την Τουρκία είχαν να κάνουν με την κατάργηση άρθρων 9, 10 και 13 που άπτονταν αυτού του ζητήματος. Επίσης, άλλαζε ο τρόπος και η έκταση της αποζημίωσης των δικαιούχων που είχαν ανταλλαγεί (άρθρο 14). Με την τροποποίηση αυτή κάθε ένα από τα κράτη περιόριζε το δικαίωμα αποζημίωσης των ανταλλαξίμων στην αξία της περιουσίας που είχαν αφήσει και δεν υπήρχε απαίτηση από τη διαφορά που θα περίσσευε και που θα εξασφάλιζε την αποζημίωση των ανταλλαξίμων στο ακέραιο. Βάσει του Συμφώνου, τα συμβαλλόμενα κράτη έπαυαν να είναι απλοί

⁴⁵ Δείγμα της υποχωρητικής στάσης που τήρησε η Ελλάδα, είναι εκτός των άλλων, το γεγονός ότι κλήθηκε να αποζημιώσει η ίδια ακόμη και τους φυγάδες μη ανταλλάξιμους, δηλαδή αυτούς που δεν θα βρισκόντουσαν την ώρα της υπογραφής της συμφωνίας, στην Κωνσταντινούπολη, οπότε και η Τουρκία είχε δικαίωμα να κρατήσει στην ιδιοκτησία της τα περιουσιακά τους στοιχεία.. Η μόνη περίπτωση να δινόταν το δικαίωμα επιστροφής όσον έλλειπαν την ώρα της υπογραφής και να τους αποδίδονταν τα περιουσιακά τους στοιχεία, ήταν να βρίσκεται στην Κωνσταντινούπολη ο αρχηγός της οικογένειας, οπότε ως μη ανταλλάξιμος, μπορούσε να επανασυνδεθεί με τα πρώτου βαθμού συγγενείς μέλη. Αναλυτική περιγραφή της ιδιαίτερης αυτής κατάστασης αναλύεται στο άρθρο 10, του πέμπτου κεφαλαίου του Συμφώνου με τίτλο «Περιουσία των εγκατεστημένων της Κωνσταντινουπόλεως»

⁴⁶ Αλεξανδρή, ό.π., σελ.73

διαχειριστές της ξένης περιουσίας, μέχρι την αποπεράτωση της αποζημίωσης των ανταλλαξίμων, όπως προέβλεπε το άρθρο 14, αλλά γινόταν κάτοχοι της περιουσίας που είχε εγκαταλειφθεί στο έδαφός τους.⁴⁷

Τα δύο κράτη αναλάμβαναν απέναντι στους δικαιούχους νομικές υποχρεώσεις. Όφειλαν: α)να εξασφαλίσουν ακέραια την αξία της ανταλλάξιμης περιουσίας που αφέθηκε στο έδαφός τους τη στιγμή της σύμβασης για την ανταλλαγή, β)να εξακριβώσουν τα περιουσιακά δικαιώματα που άφησαν οι ομογενείς τους ανταλλάξιμοι στις χώρες που εγκατέλειψαν, γ)να μοιράσουν την ανταλλάξιμη περιουσία, ανάλογα με τα δικαιώματα των ομογενών ανταλλαξίμων. Καθώς, η νέα συμφωνία δεν ανέφερε το ακριβές ποσό της ανταλλάξιμης περιουσίας σε κάθε ένα από τα δύο κράτη, ούτε η Ελλάδα, ούτε η Τουρκία είχαν πια κανένα όφελος να ελαττώσουν την αξία της περιουσίας που είχε αφεθεί σε αυτές. Έπρεπε, επίσης, το κάθε κράτος να υπολογίσει τις υποχρεώσεις που δημιουργούσαν, από το 1923 και έπειτα, οι απαλλοτριώσεις της ανταλλάξιμης περιουσίας ή η χρησιμοποίησή τους για κρατικούς σκοπούς ή έργα κοινής ωφέλειας.⁴⁸

Το σχέδιο νόμου που αναφερόταν στην οικονομική συμφωνία υποβλήθηκε για κύρωση στην ελληνική Εθνοσυνέλευση, η οποία στη συνεδρίαση της 27^{ης} Ιουνίου 1930, συζήτησε εκτεταμένα το θέμα αυτό. Η συζήτηση στη Βουλή επικεντρώθηκε στην αδικία που γινόταν σε βάρος του προσφυγικού κόσμου και τις αποζημιώσεις που θα έπρεπε (ή όχι) να του δοθούν από την Ελλάδα μετά τον αποσβεστικό συμψηφισμό των λογαριασμών με την Τουρκία. Η ατμόσφαιρα ήταν ηλεκτρισμένη, όχι μόνο εξαιτίας της παρουσίας, αλλά και της ασταμάτητης παρέμβασης των προσφύγων βουλευτών, οι οποίοι έχοντας αφήσει και οι ίδιοι μεγάλες περιουσίες στη Μικρά Ασία είχαν κάθε συμφέρον να υποστηρίξουν την άποψη ότι το ελληνικό κράτος έπρεπε να υποκαταστήσει το τουρκικό στις υποχρεώσεις που δημιουργούσε η σύμβαση ανταλλαγής ως προς την ανταλλάξιμη περιουσία.⁴⁹

Έπειτα από ενδελεχή μελέτη του Οικονομικού Συμφώνου διαπιστώθηκε ότι ενώ το άρθρο 7 του Συμφώνου επέτρεπε σε ορισμένες κατηγορίες μουσουλμάνων

⁴⁷Αναστασιάδου, ό.π., σελ.48

⁴⁸Αναστασιάδου, ό.π., σελ.48

⁴⁹Αναστασιάδου, ό.π., σελ.26

Τούρκων υπηκόων να διατηρήσουν τις ιδιοκτησίες τους στην Ελλάδα, το άρθρο 8 όριζε ότι όλα τα ακίνητα των Ελλήνων υπηκόων, που βρίσκονταν εκτός των ορίων της Κωνσταντινούπολης, θα περιέρχονταν στο τουρκικό κράτος. Σύμφωνα με τη λογική των άρθρων αυτών, ένας Τούρκος θα μπορούσε να διατηρήσει την ιδιοκτησία του στη Θεσσαλονίκη, ενώ αντίστοιχα ο Έλληνας υπήκοος, που είχε επανακτήσει την ιδιοκτησία του στην Τραπεζούντα με τη Συμφωνία των Αθηνών του 1926, θα έπρεπε τώρα να επαναπαραχωρήσει το ακίνητό του στο τουρκικό κράτος.⁵⁰

Αυτές ακριβώς οι παραχωρήσεις θεωρήθηκαν από την αντιπολίτευση ως υπερβολικές, με αποτέλεσμα το Σύμφωνο της Άγκυρας να προκαλέσει την αυστηρή κριτική του Παναγή Τσαλδάρη και του Γεώργιου Καφαντάρη. Ίσως, οι πιο έντονες αντιδράσεις διατυπώθηκαν από εκπροσώπους των προσφύγων, εκλεγμένους βουλευτές Αθηνών⁵¹, όπως ο Μιχαήλ Τσιγδεμόγλου –βιομήχανος και ηγετικός στέλεχος της «Προσφυγικής Οργάνωσης Αμύνης Δικαιούχων Ανταλλάξιμων» (ΠΟΑΔΑ) και ο Στυλιανός Χούρσογλου, δικηγόρος, οι οποίοι δήλωσαν ότι τις θυσίες για την ελληνοτουρκική φιλία θα υφίσταντο αποκλειστικά ο προσφυγικός κόσμος, ο οποίος είχε σε μεγάλο βαθμό συντελέσει στην εκλογική νίκη του 1928.⁵²

Ο Γεώργιος Καφαντάρης, ο οποίος καταψήφισε τη συμφωνία, ισχυρίστηκε ότι η αδιαλλαξία μπροστά στους Τούρκους θα ήταν περισσότερο κερδοφόρα για τα ελληνικά συμφέροντα. Ο Βενιζέλος απήντησε: «θα γνωρίζω τούτο και ο αρχηγός των Προοδευτικών [Γ.Καφαντάρης], όπως γνωρίζω και εγώ και κάθε άνθρωπος που ξεύρει ολίγη ιστορίαν, ότι το Τουρκικόν έθνος είναι ένα από τα υπερήφανα έθνη με τα οποία δεν υπάρχει καμμία ελπίς να επιτύχητε δια των απειλών».⁵³

⁵⁰ Αλεξανδρή, ό.π., σελ.70

⁵¹ Μαρία Γιώτα, *Η πολιτική ένταξη των προσφύγων του 1922 στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου (1922-1940)*, Διδακτορική Διατριβή, Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη, 2005, σελ. 142. Οι βουλευτές αυτοί μάλιστα, ανήκαν στη συμπολίτευση. Ο Χούρσογλου είχε εκλεγεί με τους Φιλελεύθερους ενώ ο Τσιγδεμόγλου ως ανεξάρτητος, συνεργαζόμενος όμως με την κυβέρνηση Βενιζέλου. (βλ. *Μητρώο Πληρεξούσιων Γερουσιαστών και Βουλευτών 1822 -1935*, Βουλή των Ελλήνων, Αθήνα, 1986 σελ.286 και Γιώτα, ό.π., σελ.172).

⁵² Θανάσης Διαμαντόπουλος, *Ο Βενιζελισμός της ανόρθωσης*, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα/Κομοτηνή, 1985, σελ. 496

⁵³ Κιτσίκης, ό.π., σελ.25

Ο Βενιζέλος έκρινε ότι οι οικονομικές θυσίες άξιζαν, προκειμένου να εξομαλυνθούν οι σχέσεις των δύο χωρών. Ειδικά το άρθρο 10 του συμφώνου, που ανεγνώριζε την ιδιότητα του εγκατεστημένου σε όλους τους Έλληνες ορθοδόξους Τούρκους υπηκόους, που βρίσκονταν κατά την ημέρα της συμφωνίας στην Κωνσταντινούπολη και νομιμοποιούσε την παραμονή των ομογενών στην κεμαλική Τουρκία- ένα θέμα που είχε απασχολήσει πολύ τις δύο χώρες κατά την περίοδο 1923-1929.⁵⁴

Κατά τη διάρκεια της συζήτησης για την επικύρωση της ελληνοτουρκικής σύμβασης, ο πρωθυπουργός υποστήριξε ότι «ο ιστορικός μας αγών με την Τουρκία, ο οποίος διήρκησε τόσας εκατονταετηρίδας, πρέπει να θεωρηθεί με τας συνθήκας του τελευταίου πολέμου, ως οριστικώς τερματισθείς». Τόνισε ότι η διαιώνιση των ελληνοτουρκικών εκκρεμοτήτων συνέφερε μόνο την γείτονα χώρα, καθώς της δινόταν η ευκαιρία να δυσχεραίνει ακόμη περισσότερο τη θέση των Ελλήνων της Κωνσταντινούπολης. Το αβέβαιο μέλλον στην Τουρκία, υποστήριξε ο Βενιζέλος, θα εξανάγκαζε τους ομογενείς να καταφύγουν στην Ελλάδα, προκαλώντας νέο προσφυγικό κύμα και νέες κοινωνικές αναταραχές.⁵⁵

Ο Βενιζέλος παρουσίασε αυτή τη σύμβαση ως ιστορική αφετηρία της ελληνοτουρκικής συμφιλίωσης. Εξήγησε στο κοινοβούλιο ότι αν δεν γινόταν η συμφωνία αυτή θα δηλητηριάζονταν οι σχέσεις των δύο χωρών, με αποτέλεσμα να γίνονται συνέχεια δαπάνες εξοπλισμών. Θα συνεχιζόταν η κατάσχεση των περιουσιών των ομογενών της Κωνσταντινούπολης και αυτό θα είχε ως επακόλουθο την έξοδο 110.000 αστών προς την Ελλάδα. Χαρακτηριστικά αναφέρει «και εννοεί ο καθείς ποια θα ήταν τα οικονομικά αποτελέσματα εκ της εισροής επί του ελληνικού εδάφους ενός τοιούτου πληθυσμού αστικού καθαρώς».⁵⁶ Ο Βενιζέλος καθιστούσε σαφές ότι ένα δεύτερο κύμα προσφύγων θα δυσχέραινε περαιτέρω την άσχημη οικονομική κατάσταση της χώρας, καθώς θα χρειαζόταν χρήματα για την εγκατάσταση και την αποκατάστασή του.

⁵⁴ Αλεξανδρή, ό.π., σελ.70

⁵⁵ Έθνος, 18 Ιουνίου 1930, σελ.1

⁵⁶ Αναστασιάδου, ό.π., σελ.49

Παρ' όλες τις αντιδράσεις που παρατηρήθηκαν, κυρίως από τους πρόσφυγες βουλευτές, οι οποίοι έβλεπαν ότι με τους όρους της νέας συμφωνίας θα χάνονταν οι περιουσίες τους, όπως και οι περιουσίες όλου του προσφυγικού κόσμου που είχε εγκαταλείψει στην Τουρκία, η εθνική αντιπροσωπεία επικύρωσε τη Συμφωνία της 10^{ης} Ιουνίου 1930.⁵⁷

Στάση της Τουρκίας

Ο Βενιζέλος εκτός από τους εσωτερικούς περισπασμούς είχε να αντιμετωπίσει όπως αναφέραμε και παραπάνω τα αντικεμαλικά κινήματα, τα οποία του πρότειναν πολύ περισσότερα ανταλλάγματα από την επίσημη τουρκική κυβέρνηση. Οι αθεράπευτοι νοσταλγοί της θεοκρατικής αυτοκρατορίας μαζί με την αρμένικη και την κουρδική μειονότητα ήθελαν να δράσουν εναντίον του κεμαλικού καθεστώτος.

Ο ίδιος αγνοώντας τις υποσχέσεις των συνωμοτών, αποφάσισε ορθά να εργασθεί προς τη συμφιλίωση έχοντας ως συνομιλητή τον ηγέτη του τουρκικού λαού όπως αυτός είχε παγιωθεί και στο διεθνές γίνεσθαι⁵⁸. Έτσι, ο έλληνας πρωθυπουργός προχώρησε στην πραγματοποίηση της ελληνοτουρκικής φιλίας με την επίσημη τουρκική κυβέρνηση.

Οι Τούρκοι δεν είχαν λόγο να μην ανταποκριθούν ευνοϊκά στην επίθεση φιλίας του Βενιζέλου. Μια σύσφιξη των σχέσεων με την Αθήνα θα είχε θετική απήχηση στη Δυτική Ευρώπη και θα είχε ως αποτέλεσμα τη σταδιακή απομάκρυνση της Τουρκίας από τη Σοβιετική Ένωση. Η κεμαλική Τουρκία επιχείρησε, κατά τα τέλη της δεκαετίας του 1920, μια αναθεώρηση της εσωστρέφειας και του υπερεθνικισμού που χαρακτήριζαν την εξωτερική της πολιτική, αμέσως μετά την τουρκική επανάσταση. Η Άγκυρα επιθυμούσε να αναλάβει έναν όλο και περισσότερο ενεργό ρόλο στο πλευρό των ευρωπαϊκών κρατών. Γι' αυτό παρατηρείται μια μεταστροφή στην εξωτερική πολιτική της.⁵⁹

⁵⁷Τούντα-Φεργάδη, ό.π., σελ.247

⁵⁸Τούντα-Φεργάδη, ό.π., σελ.246

⁵⁹Αλεξανδρή, ό.π., σελ.74

Ο ιδρυτής της Τουρκικής Δημοκρατίας, Κεμάλ Ατατούρκ αποφάσισε να σφίξει το χέρι φιλίας που του έτεινε ο Βενιζέλος και να αποδεχθεί τη συμφωνία, ώστε να εξέλθει η χώρα του από την απομόνωση, στην οποία είχε επέλθει. Στόχος του ήταν μετατρέψει την Τουρκία σε μια χώρα σύγχρονη, ευρωπαϊκή, βασισμένη στα δυτικά πρότυπα.⁶⁰

⁶⁰ Ateş, T, *Türk Devrim Tarihi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2000, σελ. 40

4. Το Σύμφωνο Φιλίας, Ουδετερότητας και Διαιτησίας

Η ελληνοτουρκική προσέγγιση του 1930, έμελλε σύντομα να εξελιχθεί σε πλήρη συνεργασία στα θέματα εξωτερικής πολιτικής, εφόσον πλέον υπήρχαν κοινοί αμυντικοί στόχοι. Ο Βενιζέλος επισκέπτεται την Τουρκία και υπογράφει στις 30 Οκτωβρίου, στην τουρκική πρωτεύουσα, διμερές Σύμφωνο Φιλίας, Ουδετερότητας και Διαιτησίας.⁶¹

Το Σύμφωνο αποτελείται από 28 άρθρα. Ο θεσμός της φιλίας καθιερωνόταν με το πρώτο άρθρο που υποχρέωνε τις δύο χώρες να μην συνάπτουν κανένα άλλο πολιτικό ή οικονομικό σύμφωνο που θα στρεφόταν εναντίον της άλλης. Ο όρος αυτός δεν ήταν καινοφανής. Πρόκειται για κοινό σημείο όλων των παρόμοιων συμφώνων. Σημαντικό, όμως, ήταν ότι οι συμβαλλόμενοι θα κατέφευγαν υποχρεωτικά στο Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης για την επίλυση των ενδεχόμενων διαφορών τους. Το δεύτερο άρθρο υποχρέωνε το ένα από τα δύο κράτη να παραμείνει ουδέτερο σε περίπτωση που το άλλο δεχόταν την επίθεση ενός τρίτου κράτους. Το νομικό πρόβλημα που παρουσίαζε αυτό το άρθρο, αφορούσε το ποιος θα έκρινε αν ο πόλεμος ήταν αμυντικός ή επιθετικός. Το τρίτο άρθρο υποχρέωνε τα μέλη να υποβάλουν σε διαδικασία συνδιαλλαγής ή σε δικαστικό διακανονισμό τα ζητήματα που δεν θα μπορούσαν να λυθούν με τη διπλωματική οδό, εκτός από εκείνα που είχαν σχέση με το «δικαίωμα κυριαρχίας».⁶²

Τα άρθρα 5 και 6 αφορούσαν λεπτομέρειες του τρίτου άρθρου, ενώ το 7^ο προέβλεπε τη συγκρότηση μιας επιτροπής συνδιαλλαγής, της οποίας το έργο και οι αρμοδιότητες καθορίζονταν από τα άρθρα 13 ως 20.⁶³

Από το άρθρο 21 έως το άρθρο 27 καθορίζονταν τα δύο στάδια για τη λύση των διαφορών σε περίπτωση που οι προτάσεις της επιτροπής συνδιαλλαγής δεν γινόταν δεκτές. Τότε τα δύο μέλη θα κατέφευγαν σε διαρκές δικαστήριο διεθνούς δικαίου και θα ήταν υποχρεωμένα να δεχτούν τις προτάσεις του. Το άρθρο 28 αφορούσε την

⁶¹ Αλεξανδρή, ό.π., σελ.75

⁶² Αναστασιάδου, ό.π., σελ.49

⁶³ Αναστασιάδου, ό.π., σελ.50

κύρωση της συμφωνίας και τη διάρκειά της, που είχε οριστεί για 5 χρόνια, ανανεώσιμα.⁶⁴

Η ελληνοτουρκική συνθήκη φιλίας δεν διέφερε από τους συνηθισμένους τύπους συμφώνων που υποδείκνυε η Κοινωνία των Εθνών. Τα άρθρα όμως που αφορούσαν το θεσμό της υποχρεωτικής διαιτησίας ήταν η τελευταία λέξη στην εξέλιξη του θεσμού που αναπτυσσόταν τα τελευταία χρόνια. Είχαν ιδιαίτερη σημασία για την Ελλάδα, καθώς η Τουρκία δεν ήταν ακόμη μέλος της ΚΤΕ και κατά συνέπεια δεν δεσμευόταν από τις διατάξεις του οργανισμού αυτού.⁶⁵

Το πρωτόκολλο για τον περιορισμό των Ναυτικών Εξοπλισμών ήταν προσαρτημένο στη Συνθήκη Φιλίας της 30^{ης} Οκτωβρίου 1930. Η κυριότερη διάταξη του πρωτοκόλλου ήταν εκείνη σύμφωνα με την οποία τα δύο κράτη, για να μην προβούν σε μάταιες αυξήσεις δαπανών για τους ναυτικούς τους εξοπλισμούς και παράλληλα να προχωρήσουν από κοινού στον περιορισμό των εξοπλισμών τους, αναλάμβαναν την υποχρέωση να μην κάνουν καμιά παραγγελία για απόκτηση ή ναυπήγηση πολεμικών πλοίων, χωρίς να ειδοποιήσουν το άλλο συμβαλλόμενο μέρος έξι μήνες νωρίτερα.⁶⁶

Η πρωτοβουλία για ένα ναυτικό σύμφωνο προερχόταν από την Ελλάδα. Αποτέλεσε το επιστέγασμα της πολιτικής που είχε ακολουθήσει ο Βενιζέλος στο θέμα των ναυτικών εξοπλισμών. Αν και διαφαίνεται μία ακόμη πτυχή της πολιτικής διαμάχης (η αντιπολίτευση είχε διαφορετική άποψη), ο πρωθυπουργός πραγματικά πίστευε και είχε υποστηρίξει σθεναρά την άποψη πως πλέον, τα βαρέα σκάφη (θωρηκτά), ήταν άχρηστες μονάδες. Η πολιτική αυτή του επέτρεψε να γλιτώσει ένα σημαντικό ποσό (περίπου 4 εκατομμύρια λίρες Αγγλίας) για αγορά και εκσυγχρονισμό αντίστοιχων πλοίων, όπως επίσης και 100 εκατομμύρια δραχμές ετησίως για συντήρηση αυτών.⁶⁷ Η τουρκική πλευρά αποδεχόμενη την υπογραφή του πρωτοκόλλου, κατέστησε δώρον άδωρον την υπεροπλία που είχε αποκτήσει με την

⁶⁴ Αναστασιάδου, ό.π., σελ.50

⁶⁵ Αναστασιάδου, ό.π., σελ.50

⁶⁶ Τούντα-Φεργάδη, ό.π., σελ.247

⁶⁷ Γρηγόριος Δάφνης, *Η Ελλάς μεταξύ δύο πολέμων 1923-1940*, τόμος Β', Εκδ. Ίκαρος 1997, σελ.68

απόκτηση του θωρηκτού Γιαβούζ (1929). Ο ανταγωνισμός φαινόταν ατέρμονος και η Ελλάδα υστερούσε έναντι της τουρκικής πλευράς καθώς στρατηγικά, η γείτονα χώρα είχε πολύ μικρότερη ακτογραμμή και όφειλε να έχει προστατευμένα δύο μεγάλα λιμάνια (στις εύκολες υπερασπίσιμες περιοχές των Δαρδανελίων και της Σμύρνης) ενώ η Ελλάδα με τα 2000 και πλέον νησιά, είχε πολλαπλάσια μέτωπα να καλύψει.

Από τον προϋπολογισμό της τετραετίας 1928-1932, δαπανήθηκε για στρατιωτικό εξοπλισμό και κατασκευές το 19% του συνόλου, με το ναυτικό να έχει την μερίδα του λέοντος περίπου στο 12%, την ίδια ώρα που για κατασκευές αστικών προσφυγικών συνοικισμών δόθηκε το 8%, για σχολικά κτίρια επίσης 8%, προικοδότηση Αγροτικής Τράπεζας 10%, μικρότερα ποσοστά δόθηκαν για γεωργικούς σταθμούς και εγκαταστάσεις, κατασκευή κρατικών κτιρίων (Βουλής, Γερουσίας και υπουργείου Εξωτερικών κ.α.), ενώ δυσάρεστη έκπληξη αποτελεί το γεγονός ότι για ανέγερση υγειονομικών ιδρυμάτων δόθηκε μόλις 0,5%.⁶⁸ Εάν ακολουθούταν η πολιτική εξοπλισμών που ήθελε η αντιπολίτευση, το ποσοστό μόνο για το ναυτικό, θα εκτοξευόταν περίπου στο 50%, εκμηδενίζοντας όλα τα υπόλοιπα.

Βλέποντας τους συσχετισμούς, αντιλαμβανόμαστε την οξύνοια του Βενιζέλου να προσθέσει το πρωτόκολλο για περιορισμό των Ναυτικών Εξοπλισμών χωρίς το οποίο η Ελλάδα θα αναγκαζόταν να ανταγωνιστεί την Τουρκία ξοδεύοντας χρήματα για στρατιωτικές δαπάνες, ενώ είχε τόση μεγάλη ανάγκη να τακτοποιήσει τα θέματα στο εσωτερικό.

Το Σύμφωνο Εγκατάστασης περιλαμβανόταν στο Σύμφωνο Φιλίας και ήταν η μόνη σύμβαση που χαιρέτισαν με κάποια ικανοποίηση στην αρχή οι πρόσφυγες, γιατί πίστεψαν ότι τους έδινε το δικαίωμα να ξαναγυρίσουν πίσω στα σπίτια τους. Δεν ήταν μόνο οι πρόσφυγες που πίστεψαν σε ένα τέτοιο θαύμα, αλλά και αρκετοί πολιτικοί. Στο ενημερωτικό έντυπο που κυκλοφόρησε το Γραφείο Τύπου του Βενιζέλου σημείωναν ότι άνοιξε «δια πρώτην φοράν η θύρα διά την μελλοντικήν, ως οφείλομεν, αθροωτέραν εγκατάστασιν Ελλήνων εν Τουρκία»⁶⁹. Η σύμβαση αυτή φαινόταν να είναι το αντάλλαγμα στις τόσες οικονομικές θυσίες της Ελλάδας. Γι' αυτό το λόγο, άλλωστε και η συνταγματική επιτροπή των εξωτερικών υποθέσεων είχε

⁶⁸ Δαφνής, ό.π., σελ.85-86

⁶⁹ Αναστασιάδου, ό.π., σελ.56

συστήσει στην Κυβέρνηση να επιδιώξει την ταυτόχρονη υπογραφή του συμφώνου για τα οικονομικά ζητήματα μαζί με τις άλλες συμβάσεις και ιδιαίτερα μαζί με τη σύμβαση εγκατάστασης, ώστε στο τέλος των διαπραγματεύσεων αυτών να έπαιρνε και η Ελλάδα αντισταθμίσματα για ότι είχε δώσει.⁷⁰

Η πρώτη παράγραφος της σύμβασης προέβλεπε ότι «οι υπήκοοι των υψηλών συμβαλλομένων μερών θα δύνανται να εισέρχονται ελεύθερως, να ταξιδεύουν, να διαμένουν και να εγκαθίστανται εις το έδαφος του ετέρου ή να εγκαταλείπουν οποτεδήποτε τούτο, χωρίς να υπόκεινται εις περιορισμούς οιασδήποτε φύσεως, άλλους εκτός εκείνων εις τους οποίους υπόκεινται ή θα υπόκεινται οι ιθαγενείς ή, εάν υφίστανται ειδικαί περί αλλοδαπών διατάξεις, οι υπήκοοι του μάλλον ευνοουμένου κράτους. Ουχ ήτον, συμφωνείται, ότι δια της ανωτέρω διατάξεως δεν θίγεται το ανεγνωρισμένο εις εκάτερον των υψηλών συμβαλλομένων μερών δικαίωμα του διακανονισμού της μεταναστεύσεως διά νόμου».⁷¹

Η δεύτερη, όμως, παράγραφος της σύμβασης περιόριζε το δικαίωμα αυτό με σειρά μέτρων τέτοιων που αποκλείουν την αθρόα μετανάστευση. Βέβαια, τα μέτρα αυτά αφορούν και τις δύο χώρες. Προέβλεπε ότι «εκάτερον των συμβαλλομένων μερών επιφυλάσσει εις εαυτόν το δικαίωμα να απαγορεύη, δια προσωπικών μέτρων, εις τους υπηκόους του έτερου, την εγκατάστασιν και διαμονήν εν τω ιδίω αυτού εδάφει, είτε συνεπεία νομίμου αποφάσεως, είτε κατά τους νόμους και κανονισμούς, τους αφορώντας την αστυνομίαν ηθών, την υγειονομικήν αστυνομίαν και την επαιτείαν, είτε διά λόγους εσωτερικής ή εξωτερικής ασφάλειας του Κράτους».⁷²

Στο τέλος της παραγράφου 4 καθοριζόταν, επίσης, ότι «τα συμβαλλόμενα μέρη θα δύνανται να επιφυλάξουν υπέρ των ιδίων αυτών υπηκόων, επί τη βάσει νόμων και κανονισμών, τας πλανοδίους βιομηχανίας, το περιακτικόν εμπόριο, όπερ θα έκρινον σκόπιμον». Τα υπόλοιπα άρθρα της σύμβασης αναφέρονταν σε λεπτομέρειες εγκατάστασης ατόμων, πρακτορείων ή υποκαταστημάτων ανώνυμων επιχειρήσεων

⁷⁰ Αναστασιάδου, ό.π., σελ.56

⁷¹ Σταύρος Γιωλτζόγλου, *Οι ελληνoturκικές σχέσεις (1922-1930)*, Διδακτορική Διατριβή, Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη, 2006, σελ.664

⁷² Γιωλτζόγλου, ό.π., σελ.664

και στο τελικό πρωτόκολλο της υπογραφής συμπληρωνόταν ότι δεν θίγονταν τα αντίστοιχα άρθρα της σύμβασης ανταλλαγής πληθυσμών της Λωζάννης.⁷³

Μια απλή ανάγνωση της συμφωνίας αρκούσε για να αντιληφθεί κάποιος ότι το δικαίωμα εγκατάστασης δεν ήταν απόλυτο και δεν μπορούσε να εφαρμοστεί στους ανταλλάξιμους της Λωζάνης, τους μόνους που θα είχαν ηθικό, αν όχι υλικό συμφέρον να ξαναγυρίσουν στη χώρα που γνώριζαν καλύτερα από την Ελλάδα και όπου δεν θα είχαν κανένα πρόβλημα να ζήσουν και να προκόψουν. Η εγκατάσταση, έτσι όπως προβλεπόταν από τη συμφωνία, θα γινόταν ύστερα από εξακρίβωση της προσωπικής περίπτωσης του καθενός και επίσης τον τελικό λόγο θα είχε η κυβέρνηση και οι αρχές της.⁷⁴

Παρ' όλα αυτά, ο βιομηχανικός και επιχειρηματικός κόσμος των δύο χωρών χαιρέτησε με ικανοποίηση τη συμφωνία. Χαρακτηριστικά, αναφέρουμε την περίπτωση του τουρκοκρητικού πρόσφυγα στην Πόλη, Σερμέτ Ογλού Μεχμέτ Φαντίλ, ο οποίος εκφράζει τη χαρά του για τη σύναψη της συνθήκης και προτείνει αμέσως την ίδρυση υποκαταστήματος της «Ις Μπανκασί»- Τράπεζα Εργασίας στην Αθήνα. Οι βιομήχανοι έβλεπαν με ικανοποίηση την καινούρια αγορά που άνοιγε για τα προϊόντα τους. Ωστόσο, οι προσδοκίες τους δεν επαληθεύτηκαν, καθώς οι δύο χώρες παρουσίαζαν πολλά κοινά χαρακτηριστικά στην οικονομία τους και παρέμεναν αντίπαλες σε πολλούς τομείς. Είχαν έντονο γεωργικό χαρακτήρα με αποτέλεσμα, η ομοειδής παραγωγή τους να είναι όχι μόνο εμπόδιο στις ανταλλαγές αλλά και επικίνδυνα ανταγωνιστική στη διεθνή αγορά.⁷⁵

Οι εμπορικές σχέσεις Ελλάδας – Τουρκίας είχαν ρυθμιστεί και στο παρελθόν με ειδικές συμφωνίες. Μέχρι τους βαλκανικούς πολέμους ίσχυε η συνθήκη Σκουζέ-Ριφάτ που είχε συνομολογηθεί το 1903 στην Αθήνα. Το εμπορικό ισοζύγιο στις σχέσεις με την Τουρκία διαταράχτηκε ανεπανόρθωτα μετά την έξοδο των Ελλήνων προσφύγων από την Μικρά Ασία. Η συνθήκη της Λωζάνης περιελάμβανε και μια εμπορική συμφωνία που την κατήγγειλε όμως η Τουρκία στις 8 Ιουνίου του 1929, προκειμένου να εφαρμοστεί νέο δασμολόγιο. Τον τελευταίο καιρό, οι σχέσεις των

⁷³ Αναστασιάδου, ό.π., σελ.57

⁷⁴ Αναστασιάδου, ό.π., σελ.57

⁷⁵ Αναστασιάδου, ό.π., σελ.59

δύο κρατών ρυθμίζονταν από εμπορικές συμφωνίες μικρής διάρκειας, συνήθως τριών μηνών.⁷⁶

Το 1930 μαζί με τις άλλες ελληνοτουρκικές συμφωνίες υπογράφηκε και εμπορική σύμβαση, στην Άγκυρα. Ευχή της Ελλάδας ήταν να εξισορροπήσει κάπως το ισοζύγιο αυτό. Ο Βενιζέλος δήλωνε στους Τούρκους δημοσιογράφους: «Οι τουρκικές εξαγωγές προς την Ελλάδα είναι, μέχρι σήμερα, δέκα φορές ανώτερες από τις αντίστοιχες ελληνικές εξαγωγές προς την Τουρκία. Ελπίζω ότι χάρη στην εμπορική συμφωνία η Ελλάδα θα βρει τη δυνατότητα να υψώσει στο ίδιο επίπεδο τις εξαγωγές της. Δεν είναι δίκαιο να αγοράζει κανείς από μια φίλη χώρα τα προϊόντα που πρέπει οπωσδήποτε να εισάγει από το εξωτερικό;».⁷⁷

Η νέα εμπορική σύμβαση θα μπορούσε να θεωρηθεί μάλλον ευνοϊκή. Στις διαπραγματεύσεις είχαν πάρει μέρος αντιπρόσωποι του Εμπορικού και Βιομηχανικού Επιμελητηρίου Αθηνών, καθώς και υπάλληλοι του Υπουργείου Εμπορίου ειδικευμένοι επί 30 χρόνια σε θέματα δασμολογίου. Η σύμβαση αυτή περιείχε 2 βασικές διατάξεις, που ρύθμιζαν ευνοϊκά για την Ελλάδα τις εισαγωγές κονιάκ και σαπουνιού. Η ελληνική αντιπροσωπεία έδινε τόση σημασία στο να περιληφθούν οι διατάξεις αυτές στη σύμβαση, ώστε αναχώρησε από την Άγκυρα μόνο όταν ειδοποιήθηκε τηλεγραφικά ότι η τουρκική πλευρά δέχθηκε αυτό της το αίτημα. Ο Α. Μιχαλακόπουλος θα πει στη Βουλή: «Και ελάβομεν τηλεγράφημα ότι είχαν λυθεί και αυτά τα δύο δασμολογικά ζητήματα, εξητούσαμεν όπως είπον ειδική κλάσιν διά τον σάπωνα και κάποιαν, ας είπωμεν, εγγυητικωτέραν διαβεβαίωσιν διά τα οινοπνεύματα ημών. Και μόνον όταν ελάβομεν τηλεγράφημα ότι έγιναν δεκτά και αυτά, τότε μόνο αναχωρήσαμεν».⁷⁸

Μέχρι το 1920, η εξαγωγή οινοπνευματωδών στην Τουρκία ήταν σημαντική. Μετά όμως την ανταλλαγή των πληθυσμών η κατανάλωση των ειδών αυτών στη γειτονική χώρα μειώθηκε αισθητά, αφού, όπως είναι γνωστό, απαγορεύεται στους

⁷⁶ Γιώλτζογλου, ό.π., σελ.665

⁷⁷ Αναστασιάδου, ό.π., σελ.61

⁷⁸ Τούντα-Φεργάδη, ό.π., σελ.248

μουσουλμάνους η χρήση τους⁷⁹. Από την άλλη πλευρά, την ελάχιστη κατανάλωση που θα μπορούσε να γίνει στην Τουρκία, μετά την ανταλλαγή την μονοπωλούσε το τουρκικό κράτος. Με τη νέα σύμβαση, η Ελλάδα αποκτούσε το δικαίωμα να εξάγει στην Τουρκία μέχρι το 40% της ετήσιας τουρκικής παραγωγής και μάλιστα αν δεν μπορούσε να γίνει αυτό, το υπόλοιπο του 40% θα προστίθετο στο ποσοστό της επόμενης χρονιάς.⁸⁰

Κατά το παρελθόν, η Τουρκία έπαιρνε επίσης από την Ελλάδα μεγάλες ποσότητες σαπουνιού. Αργότερα, η εισαγωγή αυτή σχεδόν σταμάτησε από την αύξηση της εγχώριας παραγωγής τούρκικου σαπουνιού, όμοιου περίπου με το ελληνικό και από τις εισαγωγές γαλλικού και ρώσικου σαπουνιού. Βέβαια, η ποιότητα ανάμεσα στα σαπούνια αυτά δεν ήταν η ίδια. Ίσχυε όμως η ίδια δασμολογική κατάταξη για όλα τα σαπούνια του εξωτερικού. Με τη νέα σύμβαση η Ελλάδα κατάφερε να δημιουργήσει ειδική δασμολογική κατηγορία για τα ελαιοσάπωνα και να κατεβάσει το δασμό κατά 22,5 %, πράγμα που θα μπορούσε να προστατέψει τα ελληνικά σαπούνια και από τον συναγωνισμό των τουρκικών.⁸¹

Στις ευνοϊκές για την Ελλάδα διατάξεις, θα μπορούσαμε να αναφέρουμε την εφαρμογή της αναπροσαρμογής του δασμολογίου 9 μήνες μετά τη δημοσίευση του νόμου, πράγμα που έδινε στους Έλληνες εμπόρους περιθώριο ενός περίπου χρόνου για διαπραγματεύσεις. Με τη σύμβαση αυτή αναγνωρίστηκε, επίσης, η ισότητα ανάμεσα στους Έλληνες και Τούρκους υπηκόους, τόσο στην Τουρκία, όσο και στην Ελλάδα. Η Ελλάδα ευελπιστούσε πως θα μπορούσε να τοποθετήσει στην Τουρκία τα βιομηχανικά της προϊόντα που δεν θα έβρισκαν οι καταναλωτές στη Δύση.⁸²

⁷⁹ Η κατανάλωση οινόπνευματος απαγορευόταν για τους πιστούς στο θεοκρατικό καθεστώς της Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Η εισαγωγή οινόπνευματων γινόταν (θεωρητικά) μόνο για τους χριστιανούς Έλληνες, Αρμενίους και τους Εβραίους. Μετά τον διωγμό των περισσότερων στις αρχές της δεκαετίας του 1920, η κατανάλωση έπεσε κατακόρυφα αλλά με την σταθεροποίηση του Μουσταφά Κεμάλ στην εξουσία και το δυτικού τύπου κράτος που προωθούσε, άρχισε πάλι να ανεβαίνει η ζήτηση. Άλλωστε και ο ίδιος ο Τούρκος ηγέτης, θεωρείτο λάτρης του ποτού.

⁸⁰ Αναστασιάδου, ό.π., σελ.62

⁸¹ Αναστασιάδου, ό.π., σελ.62

⁸² Αναστασιάδου, ό.π., σελ.63

Ωστόσο, όσο ευνοϊκή και αν ήταν η σύμβαση εμπορίου, δεν ήταν το θαύμα που θα ανόρθωνε το ισοζύγιο του εξαγωγικού εμπορίου της Ελλάδας, καθώς οι δύο χώρες παρουσίαζαν πολλά κοινά χαρακτηριστικά στην οικονομία τους και παρέμεναν αντίπαλες σε πολλούς τομείς.⁸³

⁸³ Αναστασιάδου, ό.π., σελ.66

5. Ο αντίκτυπος του Οικονομικού Συμφώνου στην Ελλάδα

α. Η στάση της αντιπολίτευσης

Κατά τη διάρκεια της συζήτησης για την επικύρωση του Οικονομικού Συμφώνου στη Βουλή, οι πολιτικοί ηγέτες εξέφρασαν την άποψή τους για το περιεχόμενο του συμφώνου και για τις ενέργειες του κυβερνώντος κόμματος. Πρώτος έλαβε το λόγο ο Αλέξανδρος Παπαναστασίου, ο οποίος στις εκλογές του 1928 είχε συνεργαστεί με τους Φιλελεύθερους. Διατηρώντας μια μετριοπαθή στάση, δήλωνε ότι δεν επιδοκιμάζει τη διαχείριση του ζητήματος της εκκαθάρισης των ανταλλαξίμων περιουσιών τη παρούσα στιγμή, αλλά γνωρίζοντας ότι με την υπογραφείσα συμφωνία εξομαλύνονται οι σχέσεις μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας και προάγεται η γενικότερη πολιτική της ειρήνης και της συνεργασίας στα Βαλκάνια, την εγκρίνει και την ψηφίζει στη Βουλή. Συντάχθηκε με τις απόψεις του Βενιζέλου και σημείωσε την αναγκαιότητα υπερψήφησης της συμφωνίας, διότι η μέθοδος που προκρινόταν από την Σύμβαση της Λωζάνης, ατομική εκκαθάριση κάθε περιουσίας, ήταν εξαιρετικά δαπανηρή και χρονοβόρα και δεν υπήρχε βεβαιότητα ότι το αποτέλεσμα της μπορούσε να εφαρμοστεί στην πράξη. Επίσης, η λύση της συνολικής εκτίμησης των περιουσιών είχε καταστεί ανεδαφική, καθώς προϋπέθετε τη συγκατάθεση της τουρκικής κυβέρνησης, η οποία όμως δεν ήταν διατεθειμένη να την παράσχει παρά μόνο υπό τον όρο του συμψηφισμού.⁸⁴

Ο Παπαναστασίου θα υποστηρίξει την κυβέρνηση και στο καίριο ζήτημα της υποχρέωσης ή μη καταβολής αποζημίωσης στους πρόσφυγες που θίγονταν από τον περιουσιακό συμψηφισμό. Υποστήριξε ότι σε όσους εγκατέλειψαν τις εστίες τους πριν από την υπογραφή της Σύμβασης για την Ανταλλαγή των Πληθυσμών, η Ελλάδα δεν μπορούσε να αναγνωρίσει ανάλογο δικαίωμα, παρά μόνο αν εισέπραττε από την Τουρκία τα ποσά που ζητούσαν οι πρόσφυγες. Αντίθετα, για όσους είχαν ανταλλαγεί δυνάμει των διατάξεων της Σύμβασης της Λωζάνης και με τη νέα συμφωνία υφίσταντο ζημιές, αξίωνε ειδική κρατική μέριμνα. Τέλος, ζήτησε να ληφθούν

⁸⁴ Ακρόπολις, 17 Ιουνίου 1930, σελ.8

συγκεκριμένα μέτρα προς ανακούφιση και βελτίωση της οικονομικής κατάστασης όλων των προσφύγων⁸⁵.

Πιο επικριτικός θα εμφανιζόταν ο Παναγής Τσαλδάρης, αρχηγός του Λαϊκού Κόμματος, κύριος πολιτικός εκφραστής του αντιβενιζελισμού. Τάχθηκε σταθερά εναντίον της σύναψης συμφωνίας με την Τουρκία, υπό τους όρους που διαπραγματευόταν η κυβέρνηση. Δεν θεωρούσε ικανοποιητικό τον συντελεσθέντα συμβιβασμό, καθώς έβριθε ατελειών, όχι μόνο στο κομμάτι του συμψηφισμού των εκατέρωθεν περιουσιών, αλλά κυρίως στο ότι δεν υπήρχε ταυτόχρονη συνομολόγηση όλων των υπολοίπων πολιτικών συμφωνιών με την Άγκυρα, έτσι ώστε να καθίσταται εφικτή η εκτίμηση των σχετικών αντισταθμισμάτων. Ο Τσαλδάρης υπαινίχθηκε ότι η Τουρκία δίνει αόριστα ανταλλάγματα στο πολιτικό πεδίο, ενώ η Ελλάδα παραχωρεί απτά στο οικονομικό και συμπληρώνει ότι με την παρούσα συμφωνία δεν θίγονταν τα συμφέροντα μόνο των προσφύγων, αλλά και όλων των Ελλήνων. Οι οικονομικές ενισχύσεις που έλαβαν οι πρόσφυγες θα βάρυναν πλέον όλο τον ελληνικό λαό, διότι οι εν λόγω ενισχύσεις δόθηκαν με την προοπτική πως, μετά την εκκαθάριση των περιουσιών, η Ελλάδα θα είχε πιστωτικό όφελος, με το οποίο θα μπορούσε να καλύψει μέρος των δαπανών. Το Λαϊκό Κόμμα, λοιπόν, θα καταψήφιζε το Σύμφωνο στη Βουλή.⁸⁶

Υπήρχε όμως και ένα ζήτημα, στο οποίο ο Τσαλδάρης αποδεχόταν ουσιαστικά τις κυβερνητικές θέσεις. Υποστήριζε ότι οι πρόσφυγες δεν έχουν δικαίωμα διεκδίκησης αποζημιώσεων από το ελληνικό δημόσιο, νομική συνέπεια της ελληνοτουρκικής συμφωνίας. Επίσης, δεν δεσμευόταν για τη μελλοντική στάση του κόμματός του στο ζήτημα αυτό και επισήμανε ότι θα καθοριστεί οριστικά μόνο στη περίπτωση διεξαγωγής εκλογών. Αναγνώριζε, πάντως, πως το ζήτημα των εκλογών αφορούσε αποκλειστικά και μόνο την κυβέρνηση, η οποία ήταν αρμόδια να εκτιμήσει εάν εξακολουθούσε να απολαμβάνει τη λαϊκή εμπιστοσύνη.⁸⁷ Ο αρχηγός του Λαϊκού

⁸⁵ Στα μέτρα που αναφέρεται ο Παπαναστασίου κάνει μνεία η εφημερίδα Εστία η οποία φιλοξενεί τις αγορεύσεις όλων των κύριων ομιλητών. «...(Ο κ. Παπαναστασίου) συνέστησεν, [...] δια την βελτίωσιν της θέσεως των προσφύγων η κυβέρνησις να δεχθή να χαρίση τα 50% των χρεών αυτών, λαμβάνοντας όμως μέτρον, ώστε το προκύπτον κατ' αυτόν τον τρόπο πόσον να διατεθή αποκλειστικώς υπέρ των οφειλετών προσφύγων...» Εστία, 16 Ιουνίου 1930, σελ.6

⁸⁶ Ακρόπολις, 17 Ιουνίου 1930, σελ.8

⁸⁷ Εστία, 16 Ιουνίου 1930, σελ.6

κόμματος, εκ του ασφαλούς όντας αντιπολίτευση, απέφυγε να δώσει μία ξεκάθαρη απάντηση για την θέση του στο θέμα των αποζημιώσεων, αναβάλλοντας μία τέτοια απόφαση για όταν και εφόσον προκηρύσσονταν εκλογές⁸⁸.

Ανάλογη θα είναι και η τοποθέτηση του επικεφαλής των Προοδευτικών, Γεωργίου Καφαντάρη. Ο Καφαντάρης στην εκλογική αναμέτρηση του 1928 είχε έρθει σε ευθεία πολιτική και προσωπική σύγκρουση με τον Βενιζέλο, γεγονός που προδιέγραφε την αντιπολιτευτική του διάθεση. Ήταν αντίθετος, εξ αρχής, σε οποιαδήποτε προσπάθεια, από ελληνικής πλευράς, για επίλυση των εκκρεμοτήτων με την Τουρκία και φυσικά θα καταηφιζε την συμφωνία. Ωστόσο, αναγνώριζε ότι δεν τίθεται ζήτημα νομικής υποχρέωσης του δημοσίου να αποζημιώσει τους ανταλλάξιμους πρόσφυγες.⁸⁹ Οι ευθύνες του ελληνικού κράτους περιορίζονταν σε δύο τομείς, α) διάθεση υπέρ των προσφύγων της ανταλλάξιμης τουρκικής περιουσίας που βρισκόταν στην Ελλάδα, υποχρέωση που είχε προκαταβολικά εκτελεσθεί μέσω της έκδοσης ομολογιών των ανταλλαξίμων, οι οποίες άγγιζαν το συνολικό ποσό των 6 δισεκατομμυρίων δραχμών, και β) συμπλήρωση και ολοκλήρωση της προσφυγικής αποκατάστασης.⁹⁰ Δεν παρέλειψε ο Καφαντάρης να αναφερθεί και στις συνέπειες της συμφωνίας στην πολιτική κατάσταση της χώρας. Άφησε να εννοηθεί πως οι ενέργειες της κυβέρνησης θα οδηγούσαν σε μετακίνηση της βάσης του εκλογικού σώματος των φιλελευθέρων, του προσφυγικού κόσμου δηλαδή, προς την αντιπολίτευση. Εφόσον κάτι τέτοιο γινόταν αντιληπτό από τον Βενιζέλο δεν θα είχε άλλη επιλογή από το να ξεκαθαρίσει την κατάσταση οδηγώντας την χώρα σε νέες εκλογές. Η απάντηση του πρωθυπουργού ήταν αφοπλιστική τονίζοντας πως κάτι τέτοιο δεν ήταν δυνατόν να συμβεί από την στιγμή που κανένα από τα κόμματα της αντιπολίτευσης, δεν

⁸⁸ Σε συνάντηση με αντιπροσωπεία μελών της οργάνωσης Ανώτατης Επιτροπής προσφύγων, (Θεολόγος Ν., Διαμαντόπουλος Δ. και Βεϊνόγλου Εμ), με σκοπό να διαμαρτυρηθούν για όσα συμβαίνουν εις βάρος του προσφυγικού κόσμου ο Τσαλδάρης απέφυγε να δώσει συγκεκριμένη απάντηση σε ερώτησή τους για την άποψή του επί του θέματος, λέγοντας πως το ζήτημα είναι «σοβαρότατο και πολυπλοκώτατο». Υποστήριξε πως δεν θα έπρεπε η κυβέρνηση να καταλήξει σε συμφωνία συμψηφισμού. Εφόσον όμως κάτι τέτοιο επικυρωνόταν από τη Βουλή, αυτός δεν είχε να προσθέσει κάτι επί του παρόντος. Βλ. Η Ελληνική, 15 Ιουνίου 1930, σελ.8

⁸⁹ Ακρόπολις, 17 Ιουνίου 1930, σελ.8. Επίσης, την άποψη ότι ήταν αδύνατη η ολοκληρωτική αποζημίωση των Ελλήνων προσφύγων συμπεριζόταν και η Εθνική Τράπεζα της Ελλάδας, στην οποία είχε από τις 5 Μαΐου 1925 ανατεθεί η διαχείριση των ανταλλάξιμων μουσουλμανικών κτημάτων.

⁹⁰ Διαμαντόπουλος, ό.π., σελ.496

υποσχόταν (στην οποία περίπτωση θα έπρεπε να εξηγήσει και με ποιο τρόπο) αποζημίωση των προσφύγων.⁹¹

Ο κύκλος των παρεμβάσεων των πολιτικών ηγετών θα κλείσει με τον συνεργασθέντα με τους Φιλελευθέρους στις βουλευτικές εκλογές του Αυγούστου 1928, Γεώργιο Κονδύλη. Ο αρχηγός του Εθνικού Δημοκρατικού κόμματος, θα εκφράσει τους φόβους του, σχετικά με τις δυσάρεστες συνέπειες που θα είχε για την ομογένεια της Κωνσταντινούπολης η παράταση των οικονομικών εκκρεμοτήτων, ωστόσο θα ζητήσει την καταψήφιση του Οικονομικού Συμφώνου από τη Βουλή. Θεωρούσε ότι η συμφωνία δεν θα βελτίωνε ουσιαστικά τις ελληνοτουρκικές σχέσεις, δεδομένου ότι η Τουρκία δεν επεδείκνυε καλή πίστη ούτε στην εφαρμογή του πλέγματος των συμβατικών κειμένων της Λωζάννης. Υποστήριζε ότι μόνη λύση ήταν η ταυτόχρονη συνομολόγηση όλων των επικείμενων ελληνοτουρκικών συμφωνιών. Μόνο τότε οι οικονομικές θυσίες θα είχαν νόημα, αφού θα εξασφάλιζαν πολιτικά οφέλη.⁹² Τέλος, αν και επικαλείται αναρμοδιότητα και δεν τοποθετείται επί του ζητήματος της νομικής διεκδίκησης αποζημιώσεων των προσφύγων από το δημόσιο, υπογραμμίζει ότι η καταβολή οποιουδήποτε ποσού θα επιβάρυνε την οικονομική κατάσταση του κράτους. Επίσης, προσθέτει ότι αν κάποιο από τα κόμματα εκμεταλλευόταν το πρόβλημα για ψηφοθηρικούς λόγους, θα έχει καταστροφικές συνέπειες, καθώς θα τάραζε τις σχέσεις μεταξύ γηγενών και προσφύγων.⁹³

Ανεξάρτητα από τη στάση των πολιτικών ηγετών στο θέμα στήριξης ή μη της συμφωνίας, παρατηρούμε ότι υπάρχει μια κοινή συνισταμένη. Και οι τέσσερις αρχηγοί απορρίπτουν το ενδεχόμενο αποζημίωσης των προσφύγων από το ελληνικό δημόσιο. Γνωρίζοντας το μάλλον εκβιαστικού χαρακτήρα πολιτικό δίλημμα που

⁹¹ Η Ελληνική, 17 Ιουνίου 1930, σελ.6

⁹² Ακρόπολις, 17 Ιουνίου 1930, σελ.8 Ο λόγος του Κονδύλη στη Βουλή, εστιάζει στην ουσία του προβλήματος που αντιμετώπιζε ο Βενιζέλος και οι συνεργάτες του, κυρίως εντός του κοινοβουλίου. Αν το σύμφωνο Φιλίας που υπογράφηκε μετά από τέσσερις μήνες, τον Οκτώβριο 1930, είχε προηγηθεί του Οικονομικού συμφώνου, οι αντιδράσεις στο εσωτερικό της Ελλάδος θα εκμηδενίζοντουσαν, με εξαίρεση ένα μέρος του προσφυγικού λαού για τον οποίο η κύρια ανησυχία παρέμενε η αποζημίωση. Ο πρωθυπουργός είχε βολιδοσκοπήσει την συνομολόγηση ενός τέτοιου συμφώνου, αλλά αφενός η τουρκική πλευρά ήταν κάθετη και επέμενε να διεκπεραιωθούν οι οικονομικές εκκρεμότητες πρώτα, αφετέρου εφόσον με κάποιο τρόπο συνέβαινε αυτό, η ανησυχία για την επιτυχή έκβαση των οικονομικών διαπραγματεύσεων θα περιόριζε το μέγεθος και την έκταση των όρων του συμφώνου, σε σχέση με όσα τελικά επετεύχθησαν τον Οκτώβριο του 1930.

⁹³ Κλάλης, ό.π., σελ.159

έθεσε ο Βενιζέλος, «κοινή αρνητική στάση στο ζήτημα των αποζημιώσεων ή πρόωρες εκλογές», δεν θέλησαν να δώσουν φρούδες ελπίδες στους πρόσφυγες.⁹⁴ Διότι σε μια ενδεχόμενη πολιτική νίκη θα έπρεπε να εφαρμόσουν στην πράξη τα λεγόμενά τους και να παρέχουν στους πρόσφυγες αποζημιώσεις. Κάτι που ήταν αδύνατο, εξαιτίας της δεινής οικονομικής κατάστασης που βίωνε η χώρα εκείνη την εποχή.⁹⁵

Στη δριμυμία εναντίον του κριτική, ο Βενιζέλος θα απαντήσει από του βήματος της Βουλής στις 25 Ιουνίου. Στην ομιλία του θα απορρίψει ως αβάσιμο τον ισχυρισμό ότι η συμφωνία συνεπαγόταν για την Ελλάδα πρόσθετες θυσίες. Διατηρώντας την επιχειρηματολογία του σε στενό οικονομικό πλαίσιο, θα αμφισβητήσει ευθέως την ευρέως διαδεδομένη αντίληψη ότι η εκτίμηση των εκατέρωθεν ανταλλαξίμων περιουσιών θα άφηνε υπόλοιπο υπέρ της Ελλάδας. Η διαφορά αυτή, σύμφωνα πάντα με τον Βενιζέλο, προέκυπτε καταρχάς από το γεγονός ότι πολλές από τις ακίνητες ελληνικές περιουσίες, τις οποίες οι ιδιοκτήτες τους είχαν αναγκαστεί να εγκαταλείψουν μετά την Καταστροφή, είχαν καταστραφεί (π.χ. τα εμπρησθέντα σπίτια της Σμύρνης), με αποτέλεσμα η αξία τους να έχει μειωθεί στο ελάχιστο, αντιπροσωπεύοντας πλέον μόνο αυτή των οικοπέδων. Η τουρκική κυβέρνηση, άλλωστε, ήταν υποχρεωμένη να αποζημιώσει τους ιδιοκτήτες εκείνων των κινητών και ακίνητων περιουσιών, των οποίων η ταυτότητα μπορούσε πράγματι να διαπιστωθεί, και όχι εκείνων που είχαν καταστραφεί κατά τη διάρκεια των πολεμικών επιχειρήσεων. Σε κάθε περίπτωση, εξάλλου, η αποχώρηση του μικρασιατικού Ελληνισμού από τις εστίες του είχε οδηγήσει σε κατακόρυφη πτώση της χρηματικής αξίας όσων περιουσιών απέμεναν πλέον εκεί.⁹⁶

⁹⁴ Σε άρθρο της με τίτλο «Η Συμφωνία και η Κυβέρνησις», η εφημερίδα *Εστία* αναφέρει: «... ασχέτως της λεπτομερειακής κριτικής, την οποία ενδέχεται να κάμουν οι πολιτικοί ηγέται, [...] το πνεύμα της απαντήσεως του κ. Βενιζέλου, θα ημπορή να συνοψισθεί στα εξής: [...] η Ελλάς συγκατανεύει εις πλείστας υποχωρήσεις και αρκετάς οικονομικάς θυσίας. [...] η κυβέρνησις [...] έκρινε σκόπιμον όπως τα αποδεχθή. [...] Εάν τυχόν οι αρχηγοί των άλλων κομμάτων φρονούν, ότι άλλη πολιτική θα ήτο προτιμότερα και εθνωφελεστέρα της ήδη ακολουθουμένης και είνε έτοιμοι να την εφαρμόσουν υπεθύνως, ο κ. Βενιζέλος τονίζει, ότι δεν θα είχε καμμίαν αντίρρησιν, να προσέλθει εν ανάγκη και εις νέας εκλογάς, παραδίδων από τούδε την αρχή εις τους αναλαμβάνοντας να χαράξουν ούτω την αντίθετον πολιτική των...». *Εστία*, 16 Ιουνίου 1930, σελ.1

⁹⁵ Κλάνης, ό.π., σελ.159

⁹⁶ Μακεδονία, 26 Ιουνίου 1930, σελ.6

Μένοντας σταθερός στην άποψη που είχε διατυπώσει λίγες ημέρες νωρίτερα στη συνεδρίαση της επιτροπής εξωτερικών ζητημάτων ενώπιον των υπολοίπων πολιτικών αρχηγών, ο Βενιζέλος θα απορρίψει την αξίωση αποζημίωσης των θιγόμενων από το Οικονομικό Σύμφωνο ανταλλαξίμων που διατυπωνόταν κυρίως από πρόσφυγικούς κύκλους, οι οποίοι άλλωστε αποτελούσαν και τους άμεσα ενδιαφερομένους. Στην αγόρευσή του, ο Έλληνας πρωθυπουργός θα υπενθυμίσει ότι μέχρι εκείνη τη στιγμή οι πρόσφυγες είχαν λάβει κατά μέσο όρο το 15% της αξίας των περιουσιών που είχαν αναγκαστεί να εγκαταλείψουν στην Τουρκία. Επιπλέον, το ελληνικό κράτος είχε μεριμνήσει για την εξασφάλιση στέγης για τους πρόσφυγες, για την εν γένει αποκατάσταση των οποίων την περίοδο 1922-1930 είχαν ήδη δαπανηθεί περισσότερα από 30 δισεκατομμύρια δραχμές. Υπό αυτούς τους όρους, τα περιθώρια νέων παραχωρήσεων εξέλιπαν: «Έχω καθήκον να διαδηλώσω από του βήματος τούτου ότι η θύρα της παροχής περαιτέρω αποζημιώσεως εις τους λαβόντας ήδη τοιαύτας ή εις άλλους, παρά τον ισχύοντα νόμον δικαιουμένους να λάβουν ταύτην, πρέπει να θεωρηθή ως κλεισθείσα τελειωτικώς. Πέραν των αναληφθεισών υποχρεώσεων του ποσού των ανταλλαξίμων, νέα ανταλλάξιμα δεν πρόκειται να εκδοθούν», σημείωνε με έμφαση.⁹⁷

Το αποτέλεσμα της ψηφοφορίας είχε ως εξής: από τους 210 παρόντες βουλευτές, υπερψήφισαν οι 191 και καταψήφισαν οι 19. Οι καταψηφίσαντες βουλευτές προέρχονταν αποκλειστικά από τους αντιπολιτευόμενους κομματικούς σχηματισμούς. Άλλωστε, ο Βενιζέλος είχε θέσει θέμα κομματικής πειθαρχίας στους Φιλελεύθερους βουλευτές. Όσοι θα καταψήφιζαν τη συμφωνία, θα θεωρούνταν αυτόματα αποσχισθέντες από το κόμμα. Για αυτό το ζήτημα εκδόθηκε επίσημο ανακοινωθέν από το Πολιτικό Γραφείο του Βενιζέλου που ανέφερε τα ακόλουθα: «Ο κ. Πρόεδρος της Κυβερνήσεως εδήλωσεν ότι θα ζητήσει την διεξαγωγή ονομαστικής ψηφοφορίας κατά την σημερινήν συζήτησιν επί της Ελληνοτουρκικής συμφωνίας προς ψήφισιν αυτής και θα δηλώση ότι οι μέλλοντες να καταψηφίσουν εκ των φίλων του ή να αρνηθούν ψήφον καίπερ ευρισκόμενοι εις τας Αθήνας θα θεωρηθούν αποσχισθέντες του κόμματος των Φιλελευθέρων».⁹⁸

⁹⁷ Κλάπης, ό.π., σελ.165

⁹⁸ Κλάπης, ό.π., σελ.166

Το αποτέλεσμα ήταν λίγο έως πολύ αναμενόμενο. Εκείνο που προκάλεσε ιδιαίτερη εντύπωση ήταν η απουσία, όχι μόνο από τη συζήτηση στη Βουλή και την ψηφοφορία, αλλά και από αυτήν την τελική φάση της συνομολόγησης του Συμφώνου, του υπουργού Εξωτερικών, Ανδρέα Μιχαλακόπουλου. Η άδεια του καθ' ύλην αρμόδιου υπουργού εκείνο το κρίσιμο διάστημα έδωσε λαβή για φημολογίες περί διαφωνίας του με τη διαπραγματευτική γραμμή που ακολούθησε η χώρα, ακόμη και για ενδεχόμενη παραίτησή του. Η παρατεταμένη παραμονή του στο εξωτερικό εκλαμβάνεται ως προσπάθεια αποποίησης των ευθυνών που προέκυπταν από την υπογραφή του Συμφώνου. Άλλωστε, ήταν γνωστό ότι ο υπουργός ήταν εναντίον της λύσης του συμψηφισμού. Ο Βενιζέλος τις παραμονές της ψηφοφορίας θα επιχειρήσει να υποβαθμίσει το γεγονός και θα χαρακτηρίσει τις σχετικές διαδόσεις ψευδείς και ανυπόστατες. Ο Μιχαλακόπουλος με τη σειρά του θα διαψεύσει κατηγορηματικά τις φήμες περί διαφωνίας του με τον πρωθυπουργό στα ελληνοτουρκικά ζητήματα και επιπλέον θα προβάλλει τα θετικά που προκύπτουν από τη στενή οικονομική συνεργασία Αθήνας και Άγκυρας. Βέβαια, μια πιο προσεκτική ανάγνωση των δηλώσεών του, στις οποίες ανέφερε μεταξύ άλλων: «Το επιχείρημα ότι όφειλον η κυβέρνηση και η Βουλή ν' αναμείνουν την υπογραφήν των άλλων συμφωνιών είνε άξιον προσοχής», θα καταστήσει σαφές ότι δεν υπήρχε απόλυτη ταύτιση μεταξύ των απόψεων του υπουργού Εξωτερικών και της κυβέρνησης. Σε σύντομο χρονικό διάστημα, ο Μιχαλακόπουλος θα αναδιπλωθεί πλήρως. Μάλιστα σε δημόσια ομιλία του στην Πάτρα στα τέλη Αυγούστου, θα υποστηρίξει ότι οποιαδήποτε άλλη πολιτική στο ακανθώδες ζήτημα των ανταλλάξιμων περιουσιών από αυτή που είχε ακολουθήσει η κυβέρνηση Βενιζέλου θα ήταν ουτοπική.⁹⁹

β. Η αντίδραση των προσφύγων/σωματείων

Η σύναψη της συμφωνίας, όπως ήταν φυσικό, δυσαρέστησε τους πρόσφυγες, οι οποίοι μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή κατέφυγαν στην Ελλάδα. Γνωρίζοντας, πλέον, ότι δεν θα επέστρεφαν στις πατρογονικές τους εστίες, ήλπιζαν ότι τουλάχιστον θα αποζημιώνονταν για τις περιουσίες που αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν εκεί. Οι φήμες για το συμψηφισμό των εκατέρωθεν ανταλλάξιμων περιουσιών είχαν θορυβήσει τους πρόσφυγες, που αν και φιλοβενιζελικοί στην πλειοψηφία τους,

⁹⁹ Κλάσης, ό.π., σελ.167

αντιλαμβάνονταν ότι η πολιτική του Βενιζέλου δεν ευθυγραμμιζόταν με τις προσδοκίες τους.¹⁰⁰

Ήδη από τους πρώτους μήνες του 1930, όπου έγινε γνωστή η επικείμενη υπογραφή του ελληνοτουρκικού Οικονομικού Συμφώνου, οι προσφυγικές οργανώσεις, «Παμπροσφυγική Οργάνωσις Αμύνης Δικαιούχων Ανταλλαξίμων» (Π.Ο.Α.Δ.Α.), «Παμβουρλιωτική Ένωσις» και «Ένωσις Ελλήνων Υπηκόων», προχώρησαν σε ορισμένες δυναμικές κινητοποιήσεις. Συγκεκριμένα, στις 23 Φεβρουαρίου 1930, τα τρία συνεργαζόμενα προσφυγικά σωματεία πραγματοποίησαν στο θέατρο «Ολύμπια» συγκέντρωση, παρουσία των προσφύγων βουλευτών, Μιχαήλ Τσιγδέμογλου, Στυλιανού Χούρσογλου, Δημητρίου Μαρσέλλου και Συμεών Συμεώνογλου. Η συνέλευση εξέδωσε ψήφισμα, που εγκρίθηκε κατά τη διάρκεια της συγκέντρωσης και επιδόθηκε στο Πρόεδρο της Δημοκρατίας, στην κυβέρνηση, στους αρχηγούς των κομμάτων και στον Τύπο.¹⁰¹

Στο ψήφισμα οι συμμετέχοντες επιχειρούσαν να αποδείξουν ότι οι ελληνικές ανταλλάξιμες περιουσίες ήταν ανώτερες των τουρκικών, ενώ απορρίπτουν «καθ' ολοκληρίαν και ανεπιφυλάκτως» την ιδέα του γενικού συμψηφισμού. Πρότειναν ως δίκαιη και μέση λύση, τη μέθοδο της ομαδικής εκτίμησης των περιουσιών. Οι συντάκτες του ψηφίσματος εξέφραζαν την αντίθεσή τους στο ενδεχόμενο απομάκρυνσης από τις διατάξεις της Σύμβασης της Ανταλλαγής και ζητούσαν από τους πρόσφυγες βουλευτές και γερουσιαστές να διαμαρτυρηθούν «εντός των Νομοθετικών Σωμάτων της Χώρας κατά της πολιτικής της ανεξελέγκτου εξοφλήσεως των εκατέρωθεν περιουσιών». Ένα ακόμη γεγονός που ξένιζε τους πρόσφυγες ήταν η απόφαση των Βενιζέλου και Μιχαλακόπουλου να υπογράψουν την ελληνοτουρκική συμφωνία στην Άγκυρα.¹⁰²

Στις 25 Φεβρουαρίου, οι αντιπρόσωποι των τριών προσφυγικών οργανώσεων θα συναντηθούν με τον ίδιο τον Βενιζέλο προκειμένου να του επιδώσουν το κείμενο του ψηφίσματος. Ο Έλληνας πρωθυπουργός διαβεβαίωνε τα μέλη των οργανώσεων ότι η κυβέρνησή του δεν έχει αποδεχθεί το συμψηφισμό των εκατέρωθεν

¹⁰⁰ Γιώλτζογλου, ό.π., σελ. 647

¹⁰¹ Γιώτα, ό.π., σελ.170

¹⁰² Κλάψης, ό.π., σελ.175

ανταλλαξίμων περιουσιών. Αντίθετα, είχε προτείνει να παραπεμφθεί η συνολική εκτίμηση των περιουσιών στη διαίτησία των ουδέτερων μελών της Μικτής Επιτροπής. Χαρακτήριζε ανακριβείς τους ισχυρισμούς εκείνων που υποστήριζαν ότι το όλο ζήτημα ανατίθεται στους ουδέτερους με προσχεδιασμένο σκοπό την εξίσωση των περιουσιών και δήλωνε ρητά ότι η ελληνική κυβέρνηση είχε αποκλείσει το ενδεχόμενο του συμψηφισμού.¹⁰³

Η αναγγελία της υπογραφής της ελληνοτουρκικής συμφωνίας της 10ης Ιουνίου έθετε τέλος στις όποιες ελπίδες είχαν οι πρόσφυγες, που αντιλαμβάνονται πλέον ότι στις «χαμένες πατρίδες», πρέπει να προσθέσουν και τις «χαμένες περιουσίες». Επικριτικός απέναντι στο Οικονομικό Σύμφωνο εμφανίζεται και ο προσφυγικός Τύπος, σχεδόν στο σύνολό του. Χαρακτηριστικό το παράδειγμα της εφημερίδας *Παμπροσφυγική*, η οποία επισήμανε από τις στήλες της ότι: «[Η] ημέρα της υπογραφής της Ελληνοτουρκικής Συμφωνίας είχε ημέρα ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΟΥ ΠΕΝΘΟΥΣ».¹⁰⁴

Προσφυγικές οργανώσεις από όλη την Ελλάδα θα εκφράσουν την αντίθεσή τους στη ψήφιση του Οικονομικού Συμφώνου. Η «Π.Ο.Α.Δ.Α» με ανακοίνωσή της κατήγγειλε τη Συμφωνία ως «εγκληματική», «απάνθρωπη» και «αντεθνική», που καταπατά τα περιουσιακά δίκαια των Ελλήνων ανταλλαξίμων. Καλούσε τους πρόσφυγες να βρίσκονται σε εγρήγορση, απαιτώντας «συγχρονισμό ενεργειών, δράσεως και αμύνης, απόλυτον πειθαρχία και αυστηράν εχεμύθειαν»¹⁰⁵, ενώ προειδοποιούσε ανοιχτά την κυβέρνηση ότι τυχόν κύρωση του Συμφώνου δεν θα έμενε «εφήμερον φαινόμενον αγώνος πλαισιουμένου διά φιλολογικών υπομνημάτων».¹⁰⁶ Η «Παμβουρλιωτική Ένωσις» απευθύνεται με ανοιχτή επιστολή

¹⁰³ Κλάψης, ό.π., σελ. 175

¹⁰⁴ Παμπροσφυγική, 15 Ιουνίου 1930. Σε ένδειξη πένθους, μάλιστα, η εφημερίδα κυκλοφορούσε με μαύρες ταινίες στις δύο άκρες της πρώτης της σελίδας.

¹⁰⁵ Το ηγετικό συμβούλιο της συγκεκριμένης οργάνωσης, με επικεφαλής τον Μιχαήλ Τσιγδεμόγλου, πρόσφυγα βουλευτή Αθηνών, ανήκει στην κατηγορία των ανένδοτων. Τα ανωτέρω θεωρούνται απαραίτητα καθώς η «Π.Ο.Α.Δ.Α» αφήνει να εννοηθεί πως δεν διακατέχονται όλοι οι εκπρόσωποι των προσφύγων από τα ίδια συναισθήματα απέναντι στην επικείμενη συμφωνία και ενδεχομένως ορισμένοι άμαρνα στις οργανώσεις, να μπούκοτάρουν τις προσπάθειες τους προδίδοντας τις κινήσεις τους, δίνοντας χώρο και χρόνο στην κυβέρνηση να αντιδράσει. Εκ του αποτελέσματος, βάσει του οποίου μόνο ο Τσιγδεμόγλου ψήφισε αρνητικά από όλους τους πρόσφυγες βουλευτές, βλέπουμε ότι δικαιώνει το σκεπτικό της οργάνωσης.

¹⁰⁶ Προσφυγικός Κόσμος, 16 Ιουνίου 1930, σελ. 4

στον Ελευθέριο Βενιζέλο, υπενθυμίζοντάς του ότι στο παρελθόν είχε δεσμευθεί και είχε κατηγορηματικά απορρίψει το ενδεχόμενο συμψηφισμού. Η επιστολή της ένωσης κατέληγε ως εξής: «Τα ανωτέρω μας πείθουν ότι αντικειμενικός σκοπός της υφ' Υμών Κυβερνήσεως είναι η στυγνή απεμπόλησις των περιουσιακών δικαιωμάτων των βία εκπατρισθέντων Ελλήνων της Τουρκίας».¹⁰⁷

Άμεση ήταν και η αντίδραση των προσφύγων βουλευτών και γερουσιαστών. Στις 14 Ιουνίου θα πραγματοποιήσουν σύσκεψη όλοι οι πολιτικοί εκπρόσωποι του προσφυγικού κόσμου και ανεξάρτητα από το κόμμα στο οποίο ανήκουν, θα ταχθούν ενάντια στη συμφωνία¹⁰⁸. Θα υποστηρίξουν ότι ο συμψηφισμός των εκατέρωθεν περιουσιών έθιγε ζωτικά συμφέροντα των Ελλήνων ανταλλαξιμών που ήταν διεθνώς κατοχυρωμένα με τη Συνθήκη της Λωζάνης. Η παραίτηση του ελληνικού κράτους από τα δικαιώματα αυτά δημιουργούσε «εσωτερικό ζήτημα», το οποίο έπρεπε να αντιμετωπίσει η κυβέρνηση. Οι βουλευτές, λοιπόν, απαιτούσαν η κυβέρνηση να εξαγγείλει, την ίδια μέρα που θα κατέθετε το Σύμφωνο στα αρμόδια ελληνικά νομοθετικά σώματα (Βουλή και Γερουσία) προς κύρωση και τη στοιχειοθέτηση δικαιώματος αποζημίωσης για τους πρόσφυγες.¹⁰⁹

Οι συμμετέχοντες στη σύσκεψη, διαφωνούσαν ως προς την στάση που θα κρατήσουν σε περίπτωση που η κυβέρνηση αρνηθεί να παράσχει διαβεβαιώσεις για την ικανοποίηση των προσφυγικών αιτημάτων.¹¹⁰ Οι πιο ακραίοι τάσσονταν ακόμη

¹⁰⁷ Κλάψης, ό.π., σελ. 177

¹⁰⁸ Στην εφημερίδα Εστία, στις 18 Ιουνίου σελ.6, φιλοξενείται άρθρο με τίτλο «Αποφάσεις των Προσφύγων Βουλευτών». Μας πληροφορεί πως το σύνολο των προσφύγων βουλευτών και γερουσιαστών ήταν περίπου εξήντα. Επίσης στην εφημερίδα Προσφυγικός Κόσμος στις 9 Σεπτεμβρίου 1928 μας δίνονται τα ονόματα όλων των εκλεγέντων προσφύγων βουλευτών, 34 στον αριθμό, οι οποίοι ανήκουν εξολοκλήρου στη συμπολίτευση. Άλλωστε, σε αντιπολιτευόμενες εφημερίδες είχε ασκηθεί ρητορική αποκλεισμού προσφύγων από καταλόγους αντιπολιτευόμενων κομμάτων. Η ρητορική αυτή ξόρκιζε καινά δαιμόνια καθώς σύσσωμος ο προσφυγικός κόσμος και οι πολιτευτές του, υποστήριζε την δημοκρατική παράταξη και δη τον ίδιο τον Βενιζέλο.

¹⁰⁹ Κλάψης, ό.π., σελ. 178

¹¹⁰ «Οι Πρόσφυγες Βουλευταί δια την Σύμβασιν: [...]οι πρόσφυγες βουλευταί πρόκειται να αποφασίσουν, όπως απόσχουν της συνεδριάσεως, καθ' ην υποβλήθη προς κύρωσιν η συμφωνία, καταθέτοντες μόνον έγγραφον δήλωσιν εις το Προεδρείον, ότι αποκρούουν τον συμψηφισμόν. Πιθανώς, όμως, να μετάσχουν της συνεδριάσεως και να ομιλήσουν τινές εξ αυτών εναντίον της αποδοχής του συμψηφισμού...» Εστία, 14 Ιουνίου 1930, σελ.5

και υπέρ της ομαδικής παραίτησης των προσφύγων βουλευτών και γερουσιαστών.¹¹¹ Φυσικά, η άποψή τους απορρίφθηκε, καθώς μια τέτοια απόφαση/κίνηση θα σηματοδοτούσε ραγδαίες πολιτικές εξελίξεις. Οι μετριοπαθείς πρότειναν την συγκρότηση μιας αντιπροσωπείας, υπό το βουλευτή Μ. Αργυρό, η οποία θα συναντούσε άμεσα τον Βενιζέλο, ώστε να του γνωστοποιήσει τις προθέσεις του προσφυγικού κόσμου και να λάβει γνώση των απόψεων της κυβέρνησης.

Στη συνάντηση που πραγματοποιήθηκε στις 16 Ιουνίου, ο πρωθυπουργός θα ξεκαθαρίσει ότι η κύρωση του Συμφώνου ήταν ζήτημα εθνικής ανάγκης, επομένως θα επέμενε στην υπερψήφισή του. Επίσης, ως προς το θέμα της αποζημίωσης των ανταλλαξίμων εμφανίστηκε κατηγορηματικός και τόνισε ότι το ελληνικό δημόσιο δεν έχει καμία τέτοια υποχρέωση, κατά συνέπεια οι αξιώσεις των προσφύγων ήταν νομικά αστήρικτες. Ο πρωθυπουργός επανέλαβε στη συζήτηση για την ψήφιση του συμφώνου που έλαβε χώρα εντός της βουλής στις 25 Ιουνίου 1930, πως η μόνη υποχρέωση του κράτους που προέκυπτε από την συνθήκη της ανταλλαγής, ήταν να χρησιμοποιήσει την ανταλλάξιμη περιουσία για την αποζημίωση των προσφύγων.¹¹² Την υποχρέωση αυτήν την εκπλήρωσε στο έπακρο και μάλιστα έλαβε και επιπλέον μέτρα για την στέγαση των προσφύγων σε αστικές περιοχές.

Τα μέλη της αντιπροσωπείας ενημέρωσαν τους συναδέλφους τους για τα αποτελέσματα της συνομιλίας με τον πρωθυπουργό αυθημερόν, σε νέα σύσκεψη, σε αίθουσα του Κοινοβουλίου, παρουσία και των προσφύγων υπουργών Εμμανουήλ Εμμανουηλίδη, Αλέξανδρου Παπά και Αχιλλέα Παπαδάτου. Δυστυχώς, η χάραξη κοινής γραμμής πλεύσης φάνταζε αδύνατη, με αποτέλεσμα οι βουλευτές και οι γερουσιαστές να αναλίσκονται σε ατέρμονες συζητήσεις, χωρίς να παίρνουν οριστικές αποφάσεις. Η μοναδική απόφαση που έλαβαν ήταν να ανατεθεί σε μια τριμελή επιτροπή η σύνταξη δήλωσης, με την οποία θα αντικρουόταν νομικά η γνωμοδότηση των ουδέτερων μελών¹¹³ της Μικτής Επιτροπής Ανταλλαγής

¹¹¹Για τις από καιρό διατυπωμένες αντιδράσεις των προσφύγων πολιτευτών βλ. Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών «Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος» /ψηφιακό αρχείο, φάκελος 241-32, «Υπόμνημα Φιλελευθέρων Βουλευτών και Γερουσιαστών επί των προσφυγικών ζητημάτων», 9 Δεκεμβρίου 1929

¹¹² Δαφνής, ό.π., σελ.65

¹¹³Για την επίβλεψη της εφαρμογής της ανταλλαγής, η Σύμβαση προέβλεπε τη σύσταση Μικτής Επιτροπής, αποτελούμενης από τέσσερις Έλληνες, τέσσερις Τούρκους και τρία ουδέτερα μέλη, τα οποία θα εκλέγονταν από το Συμβούλιο της Κοινωνίας των Εθνών μεταξύ των υπηκόων των κρατών που δεν συμμετείχαν στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο και τα οποία θα ασκούσαν εναλλάξ και την προεδρία

Πληθυσμών, αναφορικά με το συμφητισμό των ανταλλάξιμων περιουσιών. Βέβαια, η υπογραφή της δήλωσης δεν δέσμευε τον υπογράφοντα ως προς την περαιτέρω στάση του. Απεναντίας, τον διευκόλυνε στην υπερπήφιση του Συμφώνου, ως πράξη πολιτική που διευθετούσε τις σχέσεις μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας, δίνοντάς του το δικαίωμα να διατηρεί τις επιφυλάξεις του ως προς την ρύθμιση των περιουσιακών ζητημάτων.¹¹⁴

Οι πολιτικοί εκφραστές του προσφυγικού κόσμου ήταν διχασμένοι ανάμεσα στους υποστηρικτές της αδιάλλακτης στάσης και τους μετριοπαθέστερους, γεγονός που εμπόδιζε την ανάληψη συντονισμένης και αποτελεσματικής δράσης. Ούτε η ολομέλεια της Ανώτατης Επιτροπής Προσφύγων, που συνήλθε στις 18 Ιουνίου, θα κατάφερνε να διατυπώσει μια ολοκληρωμένη άποψη σχετικά με το ζήτημα των αποζημιώσεων. Επιπλέον, η Επιτροπή αρνήθηκε να συμμετάσχει σε συγκεντρώσεις διαμαρτυρίας, που είχαν εξαγγείλει άλλοι φορείς, συστήνοντας ταυτόχρονα σε όλους τους πρόσφυγες να τις αποφύγουν. Η Ανώτατη Επιτροπή Προσφύγων διατηρεί μια πιο μετριοπαθή στάση, σε σχέση με την ΠΟΑΔΑ, γιατί θεωρεί πως συμμετείχαν στις διαδηλώσεις προσφυγοκάπηλοι, άνθρωποι οι οποίοι δεν είχαν να χάσουν τίποτα και ήλπιζε πως με ηπιότερες αντιδράσεις και συζήτηση είχε περισσότερα να αποκομίσει.¹¹⁵

Ανεξάρτητα από την αρνητική στάση της Επιτροπής, στις 22 Ιουνίου 1930 θα προγραμματιστούν συγκεντρώσεις, τόσο στην Αθήνα, όσο και σε άλλα αστικά κέντρα, όπως η Θεσσαλονίκη και ο Βόλος, όπου υπήρχε έντονη η παρουσία του προσφυγικού στοιχείου.¹¹⁶ Κεντρικό σύνθημα των διαδηλώσεων ήταν τα νόμιμα κατοχυρωμένα δικαιώματα των προσφύγων ως προς τις αποζημιώσεις των

της Επιτροπής. Πράγματι, στις 17 Σεπτεμβρίου 1923 το Συμβούλιο της Κοινωνίας των Εθνών αποφάσισε το διορισμό του Σουηδού διπλωμάτη Έρικ Έιναρ Έκστραντ, του Ισπανού στρατηγού Δον Μάνουελ Μανρίκε Ντε Λάρα και του Δανού διπλωμάτη Καρλ Μάριους Βήντινγκ.

¹¹⁴ Κλάψης, ό.π., σελ.179

¹¹⁵ Κλάψης, ό.π., σελ.179

¹¹⁶ Για τις διαδηλώσεις διαμαρτυρίας του προσφυγικού κόσμου βλ. εφημερίδα Προσφυγικός Κόσμος, 22 Ιουνίου 1930. Όσον αφορά τον προσφυγικό πληθυσμό, στη Θεσσαλονίκη, από τον Σεπτέμβριο του 1922 μέχρι τον Ιανουάριο του 1924 έφτασαν στην πόλη περίπου 130.000 πρόσφυγες, από τους οποίους οι 100.000 παρέμειναν εντός του αστικού ιστού. Το 1928 ο πληθυσμός της έφτανε τις 244.680, εκ των οποίων οι 97.025 ήταν πρόσφυγες. Ο προσφυγικός πληθυσμός που κατέφυγε στην επαρχία του Βόλου υπολογίστηκε σε 13.441 άτομα

περιουσιών τους, όπως αυτά καταγράφηκαν στην από του Οκτωβρίου 1922 έκθεση της Κοινωνίας των Εθνών υποβληθείσα υπό του Δρ. Νάνσεν, στα πρακτικά της υποεπιτροπής επιτετραμμένης για τις αποζημιώσεις των ανταλλάξιμων και τις δηλώσεις του Ισμέτ Ινονού και του λόρδου Κώρζον (Αγγλος υπουργός εξωτερικών), κατά τις διαπραγματεύσεις στη Λωζάνη. Γενικά περιγραφόταν όλο το νομικό (αλλά και ηθικό) φάσμα συμφωνιών συμβάσεων και δηλώσεων που έδινε έρεισμα στους πρόσφυγες για το δίκαιο των απαιτήσεών τους. Η ρητορική των διαδηλώσεων αποτελούσε μομφή προς όλες τις κυβερνήσεις που μεσολάβησαν, αλλά κυρίως την κυβέρνηση Βενιζέλου, για τους λάθους χειρισμούς στο προσφυγικό. Γινόταν λόγος ακόμη και για έλλειψη νομιμότητας των αποφάσεων της Μεικτής Επιτροπής Ανταλλαγής ενώ για ακόμη μία φορά τονιζόταν η άποψη πως η εκτίμηση των περιουσιών δεν ήταν αδύνατη όπως υποστήριζε η κυβέρνηση και φυσικά το αποτέλεσμα θα έδινε συντριπτικό ισοζύγιο υπέρ των ελλήνων προσφύγων.

Διαπιστώνουμε πως οι ενορχηστρωτές των διαδηλώσεων αποτελούμενων από «πλειστούς ρήτορες», μεμονωμένες σημαίνοντες προσωπικότητες αλλά και οργανωμένα σωματεία, προεξέχουσας της «Π.Ο.Α.Δ.Α», δεν ξεφεύγουν από τον λαϊκισμό και την ρητορική που τους προσέδωσε τον όρο «προσφυγοκάπηλου» καθώς η επιχειρηματολογία τους, αποδομείται πολύ εύκολα.¹¹⁷ Οι αποφάσεις της Μεικτής επιτροπής είχαν νομική ισχύ σύμφωνα με τις επίσημες κυβερνήσεις των δύο χωρών αλλά κυρίως, θεωρούταν σύννομες από τις Μεγάλες Δυνάμεις. Θα ήταν ανούσιο να αντιτεθεί ένα μέλος με τις αποφάσεις της, όταν ήδη σαν χώρα είχε αποδεχθεί την διαιτησία. Όσον αφορά τις συνθήκες και τα σύμφωνα μεταξύ χωρών, αυτά μεταβάλλονται και τροποποιούνται. Το υπό διαπραγμάτευση Οικονομικό σύμφωνο, λάμβανε υπόψη, όχι μόνο τις συμφωνίες του 1923 περί ανταλλαγής πληθυσμών, αλλά και τις ενδιάμεσες συμφωνίες του 1925 και 1926 (οι οποίες δεν εφαρμόστηκαν ποτέ). Κατά αυτόν τον τρόπο, εφόσον ολοκληρωνόταν η

¹¹⁷ Στο Έθνος 22 Ιουνίου 1930, σελ.8, αναφέρονται για τη διαμαρτυρία των Αθηνών, τα ονόματα του πρώην βουλευτή Αθηνών Σ. Παπαρηγοριάδη, του πρώην υπουργού Πρόνοιας στην κυβέρνηση του 1926 Μιχαήλ Κύρκου (και βουλευτή με το Προοδευτικό κόμμα στις εκλογές του 1933), του νυν βουλευτή Αθηνών και προέδρου της «Π.Ο.Α.Δ.Α.» Μιχαήλ Τσιγδεμόγλου και του δημοσιογράφου Μ. Μαραβέλια. Επίσης το άρθρο μιλάει για συγκέντρωση 2000 ατόμων ενώ άλλες πηγές ανεβάζουν τον αριθμό στις 3000. Τα συνθήματα που κυριάρχησαν στην συγκέντρωση ήταν: «Κάτω ο διχτάτορας Βενιζέλος, θα τον κρεμάσουμε στο Γουδί, από αύριο να φύγει, θέλουμε νέες εκλογές». Κατά το διάστημα της ομιλίας του Κύρκου, πολλοί συγκεντρωμένοι φτωχοί πρόσφυγες τον διέκοψαν και φώναζαν: «Κάτω η ΕΑΠ (Επιτροπή Αποκατάστασης Προσφύγων), να μην πληρώσουμε τίποτα, κάτω ο φεουδάρχης».

συμφωνία θα ήταν η μόνη που θα ίσχυε χωρίς δυνατότητα αναφοράς σε προηγούμενες, ενδεχομένως ευνοϊκότερες.

Το ενδεχόμενο μαζικής συμμετοχής των προσφύγων στις διαμαρτυρίες θορύβησε την κυβέρνηση και με εντολή Βενιζέλου απαγορεύθηκαν οι συγκεντρώσεις. Το υπουργείο Εσωτερικών εξέδωσε την παρακάτω ανακοίνωση: «Ο κ Σιδέρης ανακοίνωσε και σήμερα ότι απαγορεύεται πάσα συγκέντρωση προσφύγων εις ανοιχτόν χώρον. Ειδικώς ο κ. υπουργός των Εσωτερικών ετόνισεν ότι επ' ουδενί λόγω θα επιτραπή η οργανούμενη δια σήμεραν προσφυγική συγκέντρωσις προ της Βουλής, προς τον σκοπόν αυτόν δε συνεργάσθη μετά του προέδρου της Βουλής κ. Τσιριμώκου προς σκοπόν της ενισχύσεως της φρουράς της Βουλής, εκάλεσε δε και το β υποδιευθυντήν της Αστυνομίας κ. Παπαδημητρίου προς τον οποίον έδωκε σχετικές διαταγάς».¹¹⁸

Ενώ στη Θεσσαλονίκη το συλλαλητήριο κατά της κυβέρνησης, ματαιώθηκε λόγω «αδιάκοπης και ραγδαίας βροχής»,¹¹⁹ στην Αθήνα, η συγκέντρωση των προσφύγων προς διαμαρτυρία για την υπογραφή της ελληνοτουρκικής συμφωνίας πραγματοποιήθηκε στο θέατρο «Τριανόν».¹²⁰

Ο υπουργός Εσωτερικών είχε διαμηνύσει στους διοργανωτές τις προθέσεις της αστυνομίας να «διατηρήσουν την τάξη διά παντός μέσου». Ωστόσο, παρά τις κυβερνητικές προειδοποιήσεις τα μικρής έκτασης επεισόδια δεν αποτρέπονται. Κατά την έξοδό τους από το θέατρο, μετά τις ομιλίες που πραγματοποιήθηκαν, ομάδα προσφύγων επιχείρησε να οργανώσει διαδήλωση και συγκρούεται με τις αστυνομικές δυνάμεις οι οποίες έκαναν χρήση υδραντλίων για διάλυση του πλήθους. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα τον ελαφρύ τραυματισμό ενός αστυνομικού και την προσωρινή σύλληψη

¹¹⁸ Εστία, 17 Ιουνίου 1930, σελ.5

¹¹⁹ Ριζοσπάστης, 23 Ιουνίου 1930, σελ.4

¹²⁰ Στην πρωτεύουσα κύριο λόγο στις συγκεντρώσεις διαμαρτυρίας είχε η «Π.Ο.Α.Δ.Α.». Μάλιστα το ανακοινωθέν της στον Προσφυγικό Κόσμο, 22 Ιουνίου 1930, σελ. 4, είχε ένα δραματικό τόνο αφού καλούσε να παραμείνουν κλειστά τα καταστήματα και οι καμπάνες να ηχούν πένθιμα, για όλη την διάρκεια της συγκέντρωσης. Το τελευταίο βέβαια αναφερόταν ως αντίδραση σε ανακοινωθέν του Υπουργού Εσωτερικών για σύλληψη «κάθε αποπειρώμενον να κρούση κώδωνα εκκλησίας» κατά την προσφιλή τακτική των προσφύγων να συμβαίνει ακριβώς αυτό, σε εκκλησίες προσφυγικών συνοικιών. βλ. Εθνός, 20 Ιουνίου 1930, σελ.6

ορισμένων εκ των συμμετεχόντων στην διαδήλωση, οι οποίοι θεωρήθηκαν κομμουνιστές «παρεισφρυσαντες» μεταξύ των προσφύγων.¹²¹

Πέρα των μικροεπεισοδίων, σημαντική ήταν η παρουσία στη συγκέντρωση του πρώην υπουργού Πρόνοιας, Μιχαήλ Κύρκου. Στο λόγο του θα τονίσει ότι ο αγώνας των προσφύγων δεν είχε υλιστικά κίνητρα. «Εκείνο που ημείς ζητούμεν, εκείνο το οποίον δεν θα παύσωμεν να ζητούμεν, αγωνιζόμενοι δι' όλων ημών των δυνάμεων, είνε η κατ' αρχήν αναγνώρισις του δικαίου ημών, η αναγνώρισις της νέας και υπερτάτης θυσίας εις την οποίαν καλούμεθα εξ αιτίας της ακατονομάστου πολιτικής την οποίαν ηκολούθησεν η κυβέρνησις. Έργον όλων των Ελλήνων, γηγενών και προσφύγων [...] θα είνε η από κοινού καλόπιστος και ειλικρινής αναζήτησις του μέτρου εν ω χωρίς οικονομικήν της πατρίδος ημών καταστροφήν, χωρίς καν τον κίνδυνον γενικωτέρων κλονισμών, θα ήτο δυνατόν το δίκαιον ημών τούτων να ικανοποιηθή». Ο Κύρκος θα επιτεθεί ευθέως στον Βενιζέλο, τον οποίο θα κατηγορήσει ότι εξαπάτησε τον προσφυγικό κόσμο. Με την υπογραφή της ελληνοτουρκικής συμφωνίας ο Βενιζέλος «[...] από μεν την συνείδησιν του προσφυγικού κόσμου ολοτελώς εξέπεσε, την δε εντολήν την οποίαν έλαβε παρ' αυτού παρεβίασε και εποδοπάτησεν». Κατά συνέπεια, μοναδική πλέον διέξοδος του πρωθυπουργού καθίστατο η άμεση προσφυγή στις κάλπες προκειμένου να ανανεώσει τη λαϊκή εντολή που προ διετίας είχε λάβει, αναλαμβάνοντας σε αντίθετη περίπτωση «[. . .] βαρύτατας απέναντι του έθνους ευθύνας, διά της οποίας θέλει κληθή να δώση τον προσήκοντα λόγον».¹²²

Το ίδιο επικριτικός απέναντι στην κυβέρνηση ήταν και ο Μιχαήλ Τσιγδεμόγλου, ο οποίος θα χαρακτηρίσει την ελληνοτουρκική συμφωνία ως «έγκλημα» και τον Βενιζέλο ως άνθρωπο που «δεν έχει σώας τας φρένας». Με την υπογραφή του Συμφώνου ο πρωθυπουργός έχασε την εμπιστοσύνη 200 χιλιάδων προσφύγων και όφειλε να παραιτηθεί. Η ευθεία αντιπαράθεση του Τσιγδεμόγλου με τον Βενιζέλο συντηρείται και μέσα στη Βουλή, καθώς ο βουλευτής συμπολίτευσης

¹²¹ Έθνος, 22 Ιουνίου 1930, σελ.8

¹²² Έθνος, ο.π., σελ.8

απέστειλε ανοικτή επιστολή, στην οποία κατήγγειλε τον Έλληνα πρωθυπουργό ότι απεμπόλησε εθνικά συμφέροντα και δικαιώματα.¹²³

Η επιχειρηματολογία των Κύρκου και Τσιγδέμογλου θα αποτυπωθεί και στο κείμενο του ψηφίσματος που υιοθετούν οι συμμετέχοντες στη συγκέντρωση πρόσφυγες. Δήλωναν ότι ανακαλούσαν τη στήριξη που παρείχαν στο Κόμμα των Φιλελευθέρων κατά τις βουλευτικές εκλογές του 1928 και τις γερουσιαστικές του 1929 και ζητούσαν την άμεση παραίτηση της κυβέρνησης. Η απόρριψη του Συμφώνου ως άκυρου συνοδευόταν από την αποδοκιμασία των προσφύγων υπουργών, «οίτινες διά της μικροψύχου στάσεως αυτών συνετέλεσαν εις την καταβαράθρωσιν των δικαίων του προσφυγικού κόσμου». Επιπλέον, καλούσαν όλους τους πρόσφυγες βουλευτές και γερουσιαστές να καταψηφίσουν το σύμφωνο και να παραιτηθούν από την κυβερνητική παράταξη, την οποία θεωρούσαν υπεύθυνη για το διχαστικό κλίμα που είχε δημιουργηθεί μεταξύ γηγενών και προσφύγων.¹²⁴

Οι οξείς τόνοι που αναπτύχθηκαν στην συγκέντρωση των Αθηνών, δεν υιοθετούνταν από ολόκληρο τον προσφυγικό κόσμο. Αρκετές προσφυγικές οργανώσεις από όλη την Ελλάδα θα εκδώσουν ανακοινώσεις αποδοκιμασίας, κατηγορώντας για δημαγωγία και υστεροβουλία τους ομιλητές. Σε ανακοίνωση της προς τις εφημερίδες, μάλιστα, η Ανώτατη Επιτροπή Προσφύγων θα σημειώσει πως «η [...] αποχή της μεγάλης μάζης εκ του δήθεν παμπροσφυγικού συλλαλητηρίου απέδειξεν ότι ο προσφυγικός κόσμος αποδοκιμάζει τας ακρότητας και ιδία τα γνωστά πλέον εις αυτόν κακοποιά στοιχεία άτινα ηγούνται των εκάστοτε κινήσεων και τα οποία εις την προκειμένην περίπτωσιν εύρον συμμάχους και τους κομμουνιστάς», καλώντας παράλληλα όλους τους πρόσφυγες «[. . .] και ιδία τους παρασυρθέντας όπως απόσχουν των βιαίων και άσκοπων [...] εκδηλώσεων, εφ' όσον οι πραγματικοί δικαιούχοι τίποτε δεν θα χάσουν».¹²⁵

Η αναφορά στους «πραγματικούς δικαιούχους» έθιγε εμμέσως το ακανθώδες ζήτημα της αξιοπιστίας των κατά καιρούς προσωπικών εκτιμήσεων αρκετών προσφύγων ως προς τις περιουσίες που είχαν αναγκαστεί να εγκαταλείψουν μετά την

¹²³ Αναστασιάδου, ό.π., σελ. 27

¹²⁴ Γιώτα, ό.π., σελ. 175

¹²⁵ Βλ. Ελεύθερον Βήμα, 24 Ιουνίου 1930, σελ.1

καταστροφή και τη συνακόλουθη ανταλλαγή των πληθυσμών. Ανεξαρτήτως της αναμφισβήτητα μεγάλης αξίας των σχετικών περιουσιών, δεν έλειπαν και εκείνοι που άφηναν να εννοηθεί ότι ορισμένοι ανταλλάξιμοι, εκμεταλλευόμενοι την περίπου ανυπέρβλητη αδυναμία επαλήθευσης, διόγκωναν σκόπιμα τις εκτιμήσεις τους, με προφανή σκοπό την αποκόμιση ιδίου οφέλους.

Η διαφορετική αυτή στάση των προσφυγικών οργανώσεων οφείλεται στην θέση που είχαν απέναντι στη διαχείριση των διαπραγματεύσεων. Όπως ακριβώς είχε διαμορφωθεί και εντός του κοινοβουλίου ένα μέτωπο αδιάλλακτων και ένα μέτωπο μετριοπαθών, έτσι και η επιχειρηματολογία η ρητορική και η στρατηγική της κάθε οργάνωσης, προσπαθούσε να πείσει τον προσφυγικό κόσμο για το δίκαιο της δικής της προσέγγισης. Οι οργανώσεις δεν δεσμεύονταν από τον θεσμό του κοινοβουλίου, εντός του οποίου (θεωρητικά) οι ομιλίες των διαφωνούντων βουλευτών κρατιόντουσαν σε ένα κόσμιο επίπεδο. Έτσι βλέπουμε τις παραπάνω εκφράσεις περί ηγετών κακοποιών στοιχείων και την ταύτιση με τον κομμουνισμό, δήλωση υποτιμητική, καθώς την συγκεκριμένη περίοδο ο χώρος της αριστεράς βρισκόταν στο περιθώριο έχοντας την ικανότητα να ενώνει στο συγκεκριμένο θέμα τον βενιζελικό και αντιβενιζελικό χώρο.

γ. Η στάση των γηγενών απέναντι στους πρόσφυγες

Η Μικρασιατική καταστροφή του 1922 έχει ως αποτέλεσμα την αύξηση του πληθυσμού της Ελλάδος, καθώς εκατοντάδες χιλιάδες πρόσφυγες εγκαταστάθηκαν στην «νέα» πατρίδα. Το κράτος καλούνταν να μεριμνήσει για αυτούς και έλαβε μέτρα για την αποκατάστασή τους με τη βοήθεια και της Κοινωνίας των Εθνών. Την περίοδο 1924-1931 συνομολογήθηκαν εννιά εξωτερικά δάνεια, τα οποία χρησιμοποιήθηκαν για την κάλυψη των αναγκών και την αποκατάσταση των προσφύγων, για την εξυπηρέτηση του εξωτερικού δανεισμού, τη σταθεροποίηση της δραχμής και παραγωγικά. Για τους Έλληνες πολίτες η φορολογική επιβάρυνση παρέμενε δυσβάσταχτη, καθώς σε σχέση με την προπολεμική είχε αυξηθεί κατά 37 φορές.¹²⁶

¹²⁶ Ευστάθιος Πελαγίδης, *Προσφυγική Ελλάδα, ο πόνος και η δόξα*, Θεσσαλονίκη 1997, σελ. 67

Οι πρόσφυγες είχαν να αντιμετωπίσουν εκτός από τον ξεριζωμό, την απώλεια αγαπημένων προσώπων και περιουσιών, τις δυσκολίες ένταξης στην ελληνική κοινωνία και μία διαρκώς αυξανόμενη εχθρότητα εκ μέρους των γηγενών. Τα περιστατικά ρατσιστικής συμπεριφοράς κατά των προσφύγων αποτελούσαν γενικευμένη κοινωνική συμπεριφορά και οι εκδηλώσεις κοινωνικής αλληλεγγύης ήταν ελάχιστες. Μεγάλη μερίδα των γηγενών θεωρούσαν τους πρόσφυγες «εισβολείς» που ήρθαν να καταστρέψουν την ελληνική κοινωνία και τα χρηστά ήθη με το χαμηλό τους επίπεδο και τη ροπή προς τη διασκέδαση.¹²⁷

Οι γηγενείς αμφισβητούσαν ή και αρνούσαν την ίδια την «ελληνικότητα» των προσφύγων. Οι πρόσφυγες θεωρούνταν υπεύθυνοι για την οικονομική δυσπραγία του δημοσίου, εξαιτίας των πολλών χρημάτων που δαπανήθηκαν για να καλυφθούν οι στοιχειώδεις ανάγκες σίτισης, ένδυσης, ιατρικής περίθαλψης και στέγασής τους. Επίσης, κατηγορήθηκαν και για την ανεργία των ντόπιων, επειδή αποτελούσαν φθηνό εργατικό προσωπικό. Οι πρόσφυγες εξαθλιωμένοι καθώς ήταν θα έκαναν οποιαδήποτε εργασία έναντι χαμηλής αμοιβής. Η μαζική άφιξη τους στην Ελλάδα, είχε κλονίσει τις κοινωνικές ισορροπίες, είχε επηρεάσει την καθημερινή ζωή και είχε αναστατώσει την ήδη κλονισμένη επαγγελματική πορεία των ντόπιων. Η μόνιμη εγκατάσταση τους οδήγησε σε σκληρό ανταγωνισμό με τους γηγενείς στην αγορά εργασίας, στην προσπάθεια για την απόκτηση γης, αλλά και σε όλη την κλίμακα των γεωργικών και επιχειρηματικών δραστηριοτήτων. Αυτή η απρόσμενη εμφάνιση «ξένων» διεκδικητών των γαιών και της εργασίας, σε συνδυασμό με τη διαφορετική πολιτισμική ταυτότητα των προσφύγων οδηγούσε συχνά σε προστριβές. Οι συνοικισμοί τους θεωρούνταν κάτι ολοκληρωτικά ξένο από την κοινωνία των γηγενών. Η προσαρμογή τους στη νέα πατρίδα έγινε με αργούς ρυθμούς. Όσοι πρόσφυγες κατάφεραν να μεταφέρουν μεγάλο μέρος της περιουσίας τους στην Ελλάδα αφομοιώθηκαν πιο σύντομα στην ελληνική κοινωνία, η μεγάλη όμως μάζα απομονωμένη στους προσφυγικούς συνοικισμούς δεν είχε ευκαιρίες επαφής με τους ντόπιους.¹²⁸

¹²⁷ Νίκος Ανδριώτης, «*“Εμείς” και οι “άλλοι”*: Πρόσφυγες και γηγενείς στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου», *Μετανάστευση, Ετερότητα και Θεσμοί υποδοχής στην Ελλάδα. Το στοίχημα της κοινωνικής ένταξης*, επιμ. Α. Τάκης, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα 2010, σελ. 15-37

¹²⁸ Κωνσταντίνος Θεολόγου, *Χώρος και Μνήμη, Θεσσαλονίκη 15ος -20ος αι., Από τις παραδοσιακές κοινότητες στην αστική νεοτερικότητα*, Θεσσαλονίκη 2008, σελ. 205

Στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου, το χάσμα φορτίζεται εκρηκτικά από τον άγριο οικονομικό ανταγωνισμό προσφύγων και γηγενών στη διεκδίκηση της γης (αγροτικής και αστικής), στην αγορά εργασίας αλλά και στις κάθε λογής και κλίμακας επιχειρηματικές δραστηριότητες (από το μικρεμπόριο μέχρι τη βιομηχανία). Οι σχέσεις τους δηλητηριάζονται και από τις πολιτικές συγκρούσεις, αφού οι πρόσφυγες είναι εκείνοι που εξασφαλίζουν την εκλογική επικράτηση του Βενιζελισμού και την επιβολή της Αβασίλευτης Δημοκρατίας. Συναναστρέφονταν μόνο στους χώρους εργασίας, κι εκεί όμως διατηρούσαν μεταξύ τους διαχωριστικές γραμμές. Η προσπάθεια συσπείρωσης και οργάνωσης των προσφύγων δεν έτυχε θερμής υποδοχής από τους γηγενείς, καθώς ένιωσαν ότι απειλούνται οι κοινωνικές ισορροπίες.¹²⁹

Χαρακτηριστικό ήταν το δημοσίευμα της εφημερίδας «*Σημαία*» στις 19 Οκτωβρίου 1922, στο οποίο αναφερόταν ότι εργαζόμενοι στο τελωνείο του Πειραιά εξέφρασαν αντιρρήσεις όταν πληροφορήθηκαν ότι ορισμένοι πρόσφυγες θα προσληφθούν για να εργαστούν μαζί τους. «Αποφασίσαμε ότι θα εμποδίσουμε με κάθε τρόπο την πρόσληψη των προσφύγων και θα ζητήσουμε τη βοήθεια και των άλλων συνδικαλιστικών οργανώσεων». Φάνηκε (με το δημοσίευμα) ότι οι εργαζόμενοι είχαν την υποστήριξη των άλλων συνδικαλιστικών οργανώσεων, καθώς δεν ήθελαν «το ίδιο πράγμα να συμβεί σε άλλα επαγγέλματα»¹³⁰

Οι γηγενείς έβλεπαν τους πρόσφυγες σαν διεκδικητές των γαιών και της εργασίας τους. Πολύ συχνά τοπικοί συνεταιρισμοί διαμαρτύρονταν στον πρωθυπουργό για την εμφάνιση των προσφύγων και για την προσπάθειά τους να αποκτήσουν ένα κομμάτι γης. Συγκεκριμένα το 1925, ο Συνεταιρισμός Καλλιεργητών Λαχανικών Θεσσαλονίκης διαμαρτυρήθηκε, διότι είχε άδικα στερηθεί τους μπαξέδες του για να εγκατασταθούν εκεί προσφυγικές οικογένειες. Οι κάτοικοι της υπαίθρου έβλεπαν με καχυποψία την παροχή γαιών, ζώων, κατοικιών, εργαλείων, καλλιεργητικών και εγγειοβελτιωτικών δανείων με χαμηλό επιτόκιο και τις συνεχείς διευκολύνσεις που παρέχονταν στους πρόσφυγες. Για τους τελευταίους, βέβαια, η εγκατάσταση ήταν ιδιαίτερα δύσκολη, καθώς έπρεπε να επιβιώσουν σε μια περιοχή

¹²⁹ Θεολόγου, ό.π., σ. 207

¹³⁰ *Σημαία*, 19 Οκτωβρίου 1922, σελ.3

κλιματικά και μορφολογικά διαφορετική από τον τόπο καταγωγής τους. Επιπλέον, ασχολούνταν με γεωργικές και κτηνοτροφικές εργασίες, πρωτόγνωρες για εκείνους.¹³¹

Η κατάσταση παρέμενε ίδια και στα μεγάλα αστικά κέντρα, όπου το πρόβλημα στέγασης των εργατών και των λαϊκών και φτωχών κοινωνικών στρωμάτων υπήρχε και πριν το 1922. Η έλευση χιλιάδων ανθρώπων διόγκωσε το πρόβλημα. Στη Θεσσαλονίκη, η πυρκαγιά του 1917, δημιούργησε μια αρνητική καμπή στην τοπική οικονομία. Μερικά χρόνια μετά, η ομαδική άφιξη των προσφύγων θα επηρέαζε την ήδη κλονισμένη επαγγελματική πορεία των ντόπιων. Μεγάλη μερίδα αυτοχθόνων κατοίκων ζητούσε να γίνει διακοπή των επιδομάτων στους πρόσφυγες, με την αιτιολογία ότι δεν έδειχναν εργατικότητα και να επιστραφούν τα κτήματα στους νόμιμους δικαιούχους, τους γηγενείς δηλαδή.¹³²

Το ελληνικό κράτος, από την πλευρά του, προσπαθούσε με συστηματικό τρόπο να υποβαθμίσει αυτή την αντιπαράθεση. Προωθώντας μέτρα για την οικονομική στήριξη των προσφύγων, ήλπιζε ότι σύντομα θα ήταν οικονομικά αυτόνομοι και θα μπορούσαν να ενταχθούν στην ελληνική κοινωνία χωρίς άλλους κραδασμούς.¹³³

Ο αντιβενιζελικός Τύπος ερμήνευε αυτές τις παροχές ως ψηφοθηρική συνδιαλλαγή, η οποία γινόταν σε βάρος των γηγενών. Η κυβέρνηση Βενιζέλου, «το κράτος των προσφύγων», τους επέτρεπε να παρανομούν σε βάρος των γηγενών καταπατώντας τις περιουσίες τους με αντάλλαγμα τη βενιζελική ψήφο. Οι γηγενείς διατήρησαν την ίδια στάση και την περίοδο της ψήφισης του Οικονομικού Συμφώνου. Ήλπιζαν το όλο ζήτημα να τελειώσει σύντομα. Εκείνο που επιθυμούσαν και υποστήριζαν ήταν ότι δεν πρέπει να δοθούν αποζημιώσεις στους πρόσφυγες για

¹³¹ Mark Mazower, *Θεσσαλονίκη, Πόλη των Φαντασμάτων*, Αθήνα 2004, σελ. 432.

¹³² Άννα Μαχαίρα, *Η Θεσσαλονίκη του Μεσοπολέμου*, στο *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα.*, τ. Β'1, Αθήνα 2002 σελ.116.

¹³³ Κωνσταντίνος Κατσάπης, «Αντιπαράθεσεις μεταξύ γηγενών και Μικρασιατών προσφύγων στην Ελλάδα», 2002, Εγκυκλοπαίδεια Μείζονος Ελληνισμού, Μ. Ασία

τις εγκαταλειφθείσες περιουσίες τους στη Μικρά Ασία, καθώς αυτό θα ήταν καταστροφικό για την ήδη επιβαρυνόμενη οικονομική κατάσταση της χώρας.¹³⁴

Οι σχέσεις των προσφύγων και των γηγενών με την πάροδο του χρόνου άλλαξαν. Με την προβολή των στοιχείων της ελληνικότητας τους καθώς και με την εργατικότητα, την υπεροχή τους σε επιχειρηματικό πνεύμα, την εκπαίδευση και τη προσφορά τους στην διαμόρφωση της ελληνικής ταυτότητας, άρχισαν να πείθουν τους δύσπιστους γηγενείς.

δ. Η αντίδραση του Τύπου

Η ελληνοτουρκική Συμφωνία σχολιάστηκε εκτενώς σε άρθρα εφημερίδων της εποχής. Αναπόφευκτα η αρθρογραφία κινείται αναλόγως της στάσης της εφημερίδας, απέναντι στην κυβέρνηση των Φιλελευθέρων. Ακολουθώντας, παραθέτουμε τις απόψεις αντιβενιζελικού και βενιζελικού τύπου, σχετικά με το σύμφωνο.

Στις 22 Φεβρουαρίου, ο *Ριζοσπάστης* ανακοινώνει συγκέντρωση προσφύγων, μετά από κάλεσμα της Π.Ο.Α.Δ.Α. ενάντια στην ελληνοτουρκική Συμφωνία καθότι «δι αυτής τα συμφέροντα των προσφύγων καταπατούνται τελείως».¹³⁵ Ενημερώνει τους αναγνώστες του για την εξέλιξη των ελληνοτουρκικών συνομιλιών με άρθρα του.

Στις 14 Ιουνίου, λίγες ημέρες μετά την υπογραφή του Συμφώνου, η εφημερίδα αναφέρει σε άρθρο της ότι οι διαπραγματεύσεις μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας, για τη λύση κυρίως των οικονομικών ζητημάτων των προσφύγων, που συνεχίζονταν επί επτά ολόκληρα χρόνια από της επομένης της συνθήκης της Λωζάννης, καταλήγουν σε μια οικονομική συμφωνία που πανηγυρίζουν κυβέρνηση και Τύπος, στην Ελλάδα και το εξωτερικό. Χαρακτηρίζει την ελληνική αποστολή «μπουρζουαζία» που υποχώρησε στις απαιτήσεις της τουρκικής αντιπροσωπείας. Στηλιτεύει τον Βενιζέλο για τη στάση του στο θέμα του συμψηφισμού των περιουσιών και της πληρωμής αποζημίωσης στην Τουρκία. «Κατά τη συμφωνία η περιουσία που εγκαταλήφθη από τους Έλληνες της Μικρασίας στην Τουρκία συμψηφίζεται με την περιουσία που

¹³⁴Ιωάννης Μιχαηλίδης, *Το προσφυγικό πρόβλημα στον ημερήσιο Ελληνικό τύπο*, Μεταπτυχιακή Διπλωματική εργασία, Θεσσαλονίκη 1992, σελ.59, 60

¹³⁵ Ριζοσπάστης, 22 Φεβρουαρίου 1930, σελ.4

άφησαν οι Τούρκοι στην Ελλάδα απ' όπου ξεριζώθηκαν ένα ωραίο πρωί. Η περιουσία της Μικρασίας είχε πολύ μεγαλύτερη από την περιουσία που έμεινε στην Ελλάδα, ο Βενιζέλος όμως δέχεται να συμψηφιστούν μεταξύ τους και αναλαμβάνει μάλιστα την άμεση πληρωμή στην Τουρκική κυβέρνηση 425.000 λιρών (167 εκατομμύρια δραχμών) επί πλέον. Η υποχώρηση αυτή γίνεται εις βάρος των πλατιών εργαζόμενων μαζών των προσφύγων οι οποίοι δε θα πάρουν τίποτε μα θα πληρώσουν τα ληστρικά δάνεια της ΕΑΠ και του Κράτους με τον ιδρώτα και το αίμα τους αυτοί, τα παιδιά τους και τα εγγόνια τους. Τη θυσία της ελληνικής μπουρζουαζίας θα την πληρώσουν οι φτωχές προσφυγικές μάζες που ξεσπιτώθηκαν απ' εκεί με μια υπογραφή του Βενιζέλου».¹³⁶

Στις 25 Ιουνίου θα τονίσει ότι η «ελληνοτουρκική συμφωνία» είναι ένα μέρος του σχεδίου προετοιμασίας αντισοβιετικού μετώπου.¹³⁷ Δηλώνει ότι «η φτωχή προσφυγιά δεν πρέπει να σταματήσει τον αγώνα της» και ότι «δε θα πάρουν τίποτε οι πρόσφυγες και θα πληρώσουν τα χρέη τους από την ΕΑΠ, στις Τράπεζες και σε όλους τους άλλους ληστές δανειστές τους».¹³⁸

Στις 27 Ιουνίου, μετά την επικύρωση του Οικονομικού Συμφώνου από τη Βουλή, ο Ριζοσπάστης σχολιάζει την καταμήφιση του από τους Καφαντάρη, Κονδύλη και Τσαλδάρη. Θεωρεί ότι παρόλο που οι παραπάνω δεν ψήφισαν την «Συμφωνία» ήταν «απόλυτα σύμφωνοι με το Βενιζέλο», όντες σίγουροι ότι η αρνητική ψήφος τους δε θα επηρεάσει το αποτέλεσμα (191 υπέρ και 19 κατά), μετέχοντες με τον Βενιζέλο στην «επιστράτευση των ιμπεριαλιστών κατά της Σοβιετικής Ένωσης». Θα προτρέψει τις εργαζόμενες μάζες να «στρέψουν τα όπλα τους κατά των Ελλήνων

¹³⁶ Ριζοσπάστης, 14 Ιουνίου 1930, σελ.1

¹³⁷ Το ΚΚΕ συμφωνούσε με τον Βενιζέλο στη μη απαίτηση αποζημίωσης των περιουσιών των προσφύγων, καθώς θεωρούσε πως τα χρήματα θα τα πλήρωνε ο αντίστοιχος φτωχός τουρκικός πληθυσμός. Πέρα από αυτό, θεωρούσε πως η συμφωνία γινόταν στο πλαίσιο προσπάθειας προσεταιρισμού της Τουρκίας και απομάκρυνσής της από την επιρροή της σοβιετικής Ρωσίας. Υπαινισσόταν, πως η Αγγλία και η Γαλλία ωθούν τον Βενιζέλο να αποδεχτεί μία συμφωνία εξαιρετικά άδικη, δωροδοκώντας στην ουσία τον Κεμάλ με το ποσό των 425.000 λιρών. Ήθελαν να εξαγοράσουν την συμμετοχή της Τουρκίας στην δημιουργία ενός αντισοβιετικού μπλοκ και να αποκτήσει η γείτονα χώρα ενεργό ή τουλάχιστον ευνοϊκά ουδέτερο ρόλο, σε μία πολεμική επέμβαση που προετοιμαζόταν. Είναι γεγονός ότι η Τουρκική δημοκρατία του Κεμάλ, είχε έρθει κοντά με τους σοβιετικούς από το 1919 ακόμη, όταν συνέπεια της πολεμικής συμμετοχής της Ελλάδας στην Ουκρανία, αποφάσισε η επαναστατική κυβέρνηση των σοβιετικών να ενισχύσει τον Ατατούρκ με πολεμικό υλικό. Με την συμφωνία της Μόσχας στις 16 Μαρτίου 1921, συμφωνείται και επίσημα η στρατιωτική και οικονομική βοήθεια σε χρήμα και πολεμικό υλικό, πέρα από τις παραχωρήσεις εδαφών.

¹³⁸ Ριζοσπάστης, 25 Ιουνίου 1930, σελ.2

εκμεταλλευτών», να «ανατρέψουν την κυβέρνηση της πείνας, της καταπίεσης, του αίματος», και να «επιβάλουν με την επαναστατική εξέγερσή τους τη δική τους εργατοαγροτική εξουσία».¹³⁹

Την ίδια μέρα, σε άλλο άρθρο της, η εφημερίδα αναδείκνυε και το ζήτημα των αποζημιώσεων που είχαν χαθεί για τις φτωχές προσφυγικές μάζες και επιτίθεται για μια ακόμα φορά στο Βενιζέλο, του οποίου αμφισβητεί την ευαισθησία: «Ο μέγας ηθοποιός ωστόσο έκλαψε ακόμα μια φορά προχτές. Ήταν όταν ομιλούσε ο προσφυγοτζορμπατζής Ιασωνίδης για τα κόκκαλα των πατέρων και των προγόνων των προσφύγων». Θα τονίσει δε την κυνικότητα με την οποία ο Βενιζέλος δήλωνε ότι δεν μπορεί να κάνει τίποτε παραπάνω για τους πρόσφυγες, ότι «πρέπει να το κόψουν για πάντα οι φτωχοί πρόσφυγες. Αποζημιώσεις δεν θα πάρουν».¹⁴⁰

Στο ερώτημα ποιοι θα έπρεπε να πληρώσουν τις αποζημιώσεις των προσφύγων, ο *Ριζοσπάστης* απαντά πως: «πρέπει να τις πληρώσουν οι καρχαρίες εφοπλιστές βιομήχανοι, τραπεζίτες και έμποροι που κέρδισαν εκατομμύρια και δισεκατομμύρια τότε που πετσοκόβονταν στα σφαγεία οι χιλιάδες των μαζών, τότε που ξεριζώνονταν από τους τόπους τους οι εκατοντάδες χιλιάδες της μαύρης προσφυγιάς. Τις αποζημιώσεις αυτοί πρέπει να τις πληρώσουν και κανένας φτωχός εργαζόμενος γηγενής. Και ο Ριζοσπάστης καταλήγει: «Ενωμένοι εργάτες, φτωχοί βιοπαλαιστές-ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ ΚΑΙ ΓΗΓΕΝΕΙΣ- πρέπει να παλέψουν ενάντια στο Κεφάλαιο και την Κυβέρνησή του για τις άμεσες διεκδικήσεις τους για την ανατροπή του καθεστώτος της πείνας, της ανεργίας και των φόρων, της τρομοκρατίας και των πολέμων».¹⁴¹

Ο *Ημερήσιος* Τύπος, ο οποίος κρατούσε ίσες αποστάσεις από βενιζελικούς και μη, φιλοξενούσε άρθρο με τον τίτλο «Πάνδημον συλλαλητήριο των προσφύγων εν Ν.

¹³⁹ Ριζοσπάστης, 27 Ιουνίου 1930, σελ.2

¹⁴⁰ Ριζοσπάστης, 27 Ιουνίου 1930, σελ.2. Οι εκφράσεις αυτές ανήκουν στον αρθρογράφο και αποδίδουν απλοϊκά τα λόγια του Βενιζέλου κατά την 91^η συνεδρίαση της Βουλής στις 25 Ιουνίου 1930. Επί λέξει ο έλληνας πρωθυπουργός ανέφερε εντός του κοινοβουλίου: «έχω καθήκον να διαδηλώσω από του βήματος τούτου ότι η θύρα της παροχής περαιτέρω αποζημιώσεως εις τους λάβοντας ήδη τοιαύτας ή εις άλλους δικαιούμενους να λάβουν, πρέπει να θεωρηθή ως κλεισθείσα τελειωτικώς»

¹⁴¹ Ριζοσπάστης, 27 Ιουνίου 1930, σελ.3

Ιωνία κατά της Ελληνοτουρκικής Συμφωνίας». Οι πρόσφυγες κάτοικοι των περιοχών της Ν. Ιωνίας, Ν. Φιλαδελφείας, Ελευθερουπόλεως, Σαφραμπόλεως και Καλογρέζης, ακολουθώντας το κοινό προσφυγικό αίσθημα, ζητούν από την κυβέρνηση να ακυρώσει τη συμφωνία και απαιτούν από την εκτελεστική επιτροπή προσφύγων Βουλευτών και Γερουσιαστών, όχι μόνο να καταψηφίσουν το σύμφωνο αλλά και να αποσχιστούν από το κυβερνητικό κόμμα. «Αποκρούουν απολύτως συμφωνίαν απαιτούντες παρ' υμών καταψηφίσετε και αποσχισθήτε κυβερνητικού κόμματος. Άλλως παύουν θεωρούντες υμάς μελλοντικώς αντιπροσώπους των».¹⁴²

Για την αναταραχή που είχε προκαλέσει στις τάξεις των προσφύγων η ανάγνωση των συμφωνηθέντων, αρθρογραφεί και η -αντιπολιτευόμενη- εφημερίδα *Εμπρός*, αναφέροντας υπό την επικεφαλίδα «η Προσφυγική Εξέγερση», πως πλέον «τα δυστυχή θύματα» δεν έχουν τίποτε άλλο να περιμένουν από την τουρκική πλευρά και απομένει να δουν πως μπορεί το ελληνικό κράτος να αντικαταστήσει την Τουρκία στην πολυαναμενόμενη αποζημίωσή τους. Βεβαίως, τονίζει ότι δεδομένων των οικονομικών της χώρας, μάλλον ούτε αυτό πρόκειται να συμβεί, οπότε οδηγείται στο συμπέρασμα πως «θα ανέρχονται και θα κατέρχονται τις κλίμακες των υπουργείων» επί ματαίω και μόλις το αντιληφθούν αυτό «η εξέγερση των προσφύγων θα είναι δίκαια», αλλά ταυτόχρονα θα εξεγερθεί και ο γηγενής πληθυσμός «δια το δημιουργούμενον χάος εκ της φοβεράς αποτυχίας του κ. Βενιζέλου». Η εφημερίδα, συντασσόμενη πλήρως με τις επιταγές της αντιπολιτευόμενης ρητορείας, θεωρεί πως η συμφωνία είναι τόσο ζημιογόνα, που θα ενώσει πρόσφυγες και γηγενείς, εναντίον του Ελευθερίου Βενιζέλου, τον οποίο πρέπει επιτέλους, ο λαός, να σταματήσει από το να άγει και να φέρει ανεξέλεγκτος τις τύχες ολόκληρης της χώρας.¹⁴³

Τις θετικές συνέπειες της ελληνοτουρκικής συμφωνίας θα τονίσει κατ' επανάληψη ο συμπολιτευόμενος Τύπος. Την επομένη κιόλας της υπογραφής της, σε πρωτοσέλιδο κύριο άρθρο το *Ελεύθερον Βήμα* θα επισημάνει ότι, παρά το γεγονός πως η συμφωνία δεν αποτελούσε την ιδεώδη λύση, δημιουργούνταν πλέον οι προϋποθέσεις για μια ειλικρινή και απρόσκοπτη συνεργασία μεταξύ Αθήνας και

¹⁴² Ημερήσιος Τύπος, 16 Ιουνίου 1930, σελ.5

¹⁴³ Εμπρός, 15 Ιουνίου 1930, σελ.1

Άγκυρας¹⁴⁴. Σε πλήθος αντίστοιχων άρθρων, μάλιστα, η ίδια εφημερίδα όχι μόνο θα υπερασπισθεί την πολιτική που ακολουθούσε η κυβέρνηση ως προς τα ελληνοτουρκικά, αλλά στην ουσία θα συνταυτισθεί πλήρως με τις κυβερνητικές θέσεις.

Θα υπογραμμίσει τα οφέλη τα σχετικά με την εξασφάλιση της θέσης της ελληνικής κοινότητας της Κωνσταντινούπολης¹⁴⁵, θα απορρίψει κατηγορηματικά την ύπαρξη οποιασδήποτε υποχρέωσης του ελληνικού δημοσίου να αποζημιώσει τους πρόσφυγες, υπενθυμίζοντας ταυτόχρονα τις προσπάθειες που κατέβαλε το κράτος για την εν γένει αποκατάστασή τους¹⁴⁶, ενώ θα εκτοξεύσει απαξιωτικούς χαρακτηρισμούς εναντίον των προσφύγων βουλευτών και γερουσιαστών που έκαναν λόγο για ύπαρξη «εσωτερικού ζητήματος» προσφυγικών αποζημιώσεων, «Και εσημειώθη, φυσικά, η εξαίρεσις μιας δυάδος προσφύγων βουλευτών¹⁴⁷, οι οποίοι επανέλαβον από χειρογράφου τα δεκαρολογικά επιχειρήματα, τα οποία από μηνών και ετών διαλαλούν εις τους προσφυγικούς συνοικισμούς. Ερρίφθη ακόμη, αν και μετά δειλίας αναλόγου με την ογκώδη άγνοια και θρασύτητα και μωρίαν του, ο υπαινιγμός περί της δυνατότητος προσφυγής εις την Κοινωνίαν των Εθνών διά τας προσφυγικάς αποζημιώσεις».¹⁴⁸

Το Έθνος, θα μεμφθεί τους αντιτιθέμενους στο Σύμφωνο πολιτικούς αρχηγούς ενώ θα αποδώσει τα εύσημα σε όσους συμφωνούν και ιδιαίτερα στον ίδιο τον πρωθυπουργό. Με επικεφαλίδα «Πράξις Πολιτικού Θάρρους» θα αναφέρει ότι:

¹⁴⁴ Ελεύθερον Βήμα, 11 Ιουνίου 1930, σελ.1

¹⁴⁵ Ελεύθερον Βήμα, 26 Ιουνίου 1930, σελ.2

¹⁴⁶ Ελεύθερον Βήμα, 18 Ιουνίου 1930, σελ.2

¹⁴⁷ Η εφημερίδα, προφανώς, σκωπτικά αναφέρεται στους δύο πρόσφυγες βουλευτές, Μ. Τσιγδέμογλου και Σ. Χρούσογλου και την εχθρική ρητορική που έχουν αναπτύξει εναντίον του πρωθυπουργού. Εν τούτοις κατά την κύρωση της συμφωνίας που έλαβε χώρα μία εβδομάδα μετά από την συγκεκριμένη δήλωση, ο Χρούσογλου θα δώσει θετική ψήφο είτε γιατί ενδίδει στις πιέσεις της κομματικής πειθαρχίας που ανακοίνωσε ο Βενιζέλος στους βουλευτές των Φιλελευθέρων, είτε γιατί πείθεται για τα οφέλη της συμφωνίας (βλ. σχετική του δήλωση για υπερψήφιση στην εφημερίδα Μακεδονία, 26 Ιουνίου 1930, σελ.6). Ο Μ. Τσιγδέμογλου, θα ήταν μοναδικός πρόσφυγας βουλευτής που επέμεινε στην αρνητική στάση μέχρις εσχάτων. Να σημειώσουμε πως συμμετείχε μεν στην κυβέρνηση, όντας εκλεγμένος με τους ανεξάρτητους δημοκρατικούς στις εκλογές του 1928, αλλά είχε αποσχισθεί από αυτήν μετά την στάση που ανέπτυξε εναντίον του πρωθυπουργού, διαφωνώντας στον χειρισμό του προσφυγικού. Βλ. Η Ελληνική, 25 Ιουνίου 1930, σελ.6

¹⁴⁸ Ελεύθερον Βήμα, 25 Ιουνίου 1930, σελ.2

«...Πας αμερόληπτος παρατηρητής δεν δύναται επί τη ευκαιρία παρά να αποδώση τον προσήκοντα έπαινον εις τους δύο πρωταγωνιστάς της συμφωνίας, εις τους Κυβερνήτας των δύο χωρών [...]. Ότι έκαμεν ο κ. Βενιζέλος διά της συμφωνίας αποτελεί αληθώς περιφανή πολιτικήν πράξιν και παρέχει υψηλόν παράδειγμα κοινοβουλευτικής ευθύτητος. [...] δεν εδίστασε (ο Βενιζέλος) να έλθη αντιμέτωπος προς τον προσφυγικό κόσμον, με τον οποίο τον ήνωσαν ανέκαθεν ιδιαίτεροι δεσμοί στοργής και προς την δημαγωγίαν των προσφυγοκαπήλων, εις την καταπολέμησιν της οποίας - και το λέγομεν με ειλικρινή πόνον - δεν συνετέλεσαν όσον όφειλαν και όλοι οι πολιτικοί αρχηγοί».¹⁴⁹

Ενδιαφέρον παρουσιάζει επίσης άρθρο του μετριοπαθούς *Ημερησίου Τύπου*, το οποίο τιτλοφορείται «Η Φιλελεύθερη νεολαία προς τα προσφυγικά τμήματά της». Αφενός αντιλαμβανόμαστε πως τα κοινοβουλευτικά κόμματα (τουλάχιστον οι Φιλελεύθεροι) είχαν και τμήμα νεολαίας, αφετέρου γίνεται κατανοητό ότι υπήρξε μεγάλη κινητοποίηση, ώστε να γίνει κατανοητό από το προσφυγικό κομμάτι, που αποτελούσε τη βάση του εκλογικού σώματος, το δίκαιο της συμφωνίας. Η «Πανελλήνιος Φιλελευθέρα Νεολαία» θεωρεί υποχρέωσή της, όπως αναφέρει το άρθρο, να κάνει έκκληση προς ολόκληρο τον προσφυγικό κόσμο τονίζοντας τα εξής: «η υπογραφή και κύρωσις της ελληνοτουρκικής συμφωνίας συνεπάγεται δια τους πρόσφυγας ανταλλαξίμους τον τερματισμόν πάσης περαιτέρω αποζημιώσεως. [...] αποτελεί δια την Ελλάδα πράξιν προσανατολισμού προς την πραγματικήν κατάστασιν και δια της οποίας εδραιούται η ειρήνη της χώρας μας. Το Ελληνικόν Κράτος δεν παύει [...] να αποβλέπη, [...] εις την ολοκληρωτικήν αποκατάστασιν των ακόμη αναποκαταστάτων προσφύγων. [...] μόνον ταπεινοί δημαγωγοί και αχαρακτήριστοι εκμεταλλευταί της προσφυγικής δυστυχίας δύνανται σήμερον να κηρύσσουν το σύνθημα της εις ακέραιον αποζημιώσεως των ανταλλαξίμων κ.τ.λ. Ουδεμία μέχρι τούδε Ελληνική Κυβέρνησις έδειξεν απέναντι του προσφυγικού κόσμου τόσον ζωηρόν και στοργικόν ενδιαφέρον όσον η σημερινή, προς την οποίαν σύσσωμοι οι πρόσφυγες δέον να εξακολουθούν προσβλέποντες με ανεπιφύλακτον εμπιστοσύνην».¹⁵⁰ Αναλύοντας το άρθρο βλέπουμε ότι η ανακοίνωση της Νεολαίας ξεκαθαρίζει χωρίς περιστροφές, πως οι πρόσφυγες δεν θα έπρεπε να ελπίζουν σε

¹⁴⁹ Έθνος, 28 Ιουνίου 1930, σελ.1

¹⁵⁰ Ημερήσιος Τύπος, 27 Ιουνίου 1930, σελ.4

άλλη αποζημίωση πέραν όσον είχαν δοθεί έως εκείνη την στιγμή. Η δημιουργία ενός ειλικρινούς κλίματος φιλίας με την Τουρκία, ήταν προς το γενικότερο συμφέρον και όφειλε ο κάθε ένας να καταλάβει πως αυτό υπερίσχυε από το ατομικό των διαμαρτυρόμενων προσφύγων. Οπότε η επίτευξη ειρήνης αποτελούσε το πρωταρχικό μέλημα της κυβέρνησης και όχι η διαιώνιση των παθών με τις συνεχείς διαπραγματεύσεις. Αυτή ήταν η ρεαλιστική πολιτική την οποία περιέγραφε σε κάθε ομιλία του ο πρωθυπουργός σε αντίθεση με ορισμένους λαϊκιστές οι οποίοι υπόσχονταν αποζημιώσεις χωρίς αυτό να είναι πλέον εφικτό. Οι πρόσφυγες θα έπρεπε να κλείσουν τα αυτιά τους στις σειρήνες των προσφυγοκάπηλων και να συνειδητοποιήσουν πως ο μόνος πραγματικά ειλικρινής απέναντί τους, ικανός να τους προσφέρει αυτά που όφειλε η Ελλάδα να τους παρέχει, στέγη, περίθαλψη, εργασία, ήταν ο άνθρωπος στον οποίο ορθά είχαν αποθέσει τις ελπίδες τους, ο Ελευθέριος Βενιζέλος. Το νέο σύνθημα πλέον θα ήταν «αντί ολοκλήρωση των αποζημιώσεων, ολοκλήρωση της αποκατάστασης»¹⁵¹.

Αξίζει να αναφερθούμε και στον αντιβενιζελικό πολιτικό Αθανάσιο Ευταξία, ο οποίος τάχθηκε δημοσίως υπέρ της υπογραφής του Συμφώνου με άρθρο του στην αντιπολιτευόμενη εφημερίδα *Ελληνική*. Σε αυτό, ο πρώην πρωθυπουργός και πλέον γερουσιαστής¹⁵² παρατηρούσε ότι ο συμβιβασμός που είχε επιτευχθεί ήταν, δεδομένων των συνθηκών, ο καλύτερος δυνατός, εξασφαλίζοντας τη θέση της ελληνικής μειονότητας της Κωνσταντινούπολης και ταυτόχρονα «μίαν ειρηνικήν περίοδον με τους προς Ανατολάς γείτονάς μας, απολύτως αναγκαίαν εις ημάς διά την επούλωσιν των πολλών και μεγάλων πληγών μας εκ του μακρού και καταστρεπτικού πολέμου». Κατά την εκτίμησή του, εξάλλου, η συνομολόγηση της οικονομικής συμφωνίας άνοιγε το δρόμο για την υπογραφή και των υπολοίπων συμφωνιών και δημιουργούσε ευνοϊκό κλίμα που ίσως επέτρεπε την οικονομική διεύσδυση στην Τουρκία, «χάριν της οποίας άλλα κράτη δεν διστάζουν να προβούν εις πάσαν θυσίαν». «Έζησα επί πολλά έτη μεταξύ των Τούρκων», κατέληγε ο Ευταξίας, «και είμαι εις θέσιν να σας διαβεβαιώσω ότι αυτοί επί αιώνας συμβιώνσαντες μεθ' ημών

¹⁵¹ Αγόρευση του Ελ. Βενιζέλου εντός της βουλής την 17 Ιουνίου 1930.

¹⁵² Ο Αθανάσιος Ευταξίας ανήκε στους αριστίνδην βουλευτές, υποδειχθέντες στην ουσία, υπό του Ελευθερίου Βενιζέλου. Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τις γερουσιαστικές εκλογές της 21ης Απριλίου 1929, βλ. Δαφνής Γρηγόριος, *Η Ελλάς μεταξύ δύο πολέμων 1923-1940*, τόμος 2^{ος}, Εκδ. Ικαρος, Αθήνα, 1974, σελ.13-17.

των Ελλήνων, έχουν επί τοσούτον εξοικειωθεί με ημάς, ώστε εις τας συναλλαγάς των να μας προτιμώσιν υπέρ πάντα άλλον λαόν. Εξ ημών εξαρτάται τώρα, ότε τίποτε πλέον δεν μας διαιρεί με τους γείτονάς μας ν' ανακτήσωμεν την πάλαι ποτέ εμπιστοσύνη των επ' αγαθώ αυτών και ημών. Θα ήτο δε τούτο ικανόν να εξουδετερώση εν πολλοίς τα μειονεκτήματα, τα οποία έχει να επίδειξη δ' ημάς η προκειμένη Συμφωνία, υπέρ της οποίας δεν διστάζω να κηρυχθώ, δι' όσους λόγους εξέθεσα». ¹⁵³

Εφημερίδες του εξωτερικού, κοιτώντας τη συμφωνία υπό θετικό πρίσμα, αρθρογραφούν σχετικά με την στάση των Ελλήνων της Κωνσταντινούπολης. Ο *Εθνικός Κύρηξ* της Νέας Υόρκης («*Η Έλληνες της Κωνσταντινουπόλεως περί της Συμφωνίας*») περιγράφουν πως «...η οριστική διευθέτηση του ακανθώδους ζητήματος των «εγκαταστημένων», η οποία εξασφαλίζει την ανενόχλητον παραμονήν του Ελληνικού στοιχείου εις την Κων/πολη, ανεκούφισε μεγάλως τους εκεί ομογενείς και ετερμάτισε την επί έτη επικρατούσαν αβεβαιότητα επί της ανταλλαξιμότητος ή μη αυτών». ¹⁵⁴

Στο ίδιο πνεύμα κινείται και ο λόγος που εκφώνησε ο πρωθυπουργός κατά την συνεδρίαση της ψήφισης της Συμφωνίας («Η επί της Ελληνοτουρκικής Συμφωνίας Ψηφοφορία - Πατρικαί συστάσεις του κ. Βενιζέλου προς τους πρόσφυγας») : «...Παλαιοί και νέοι Έλληνες, [...] θα βαδίσομεν από τούδε και εις το εξής ηνωμένοι και συνεργαζόμενοι δια το γενικόν καλόν. Η παράτασις της εκκρεμότητος των μετά της Τουρκίας ζητημάτων μας, θα κατέστρεφε κυρίως τους Κωνσταντινουπολίτας. Οι αριθμοί και τα γεγονότα αποστομώνουν όλους τους επικριτάς τους κοπτομένους δήθεν δια τα συμφέροντα των προσφύγων. [...] Οι παρουσιαζόμενοι ως προστάτες των προσφύγων προσφυγοκάπηλοι, [...] μη έχοντες ούτε όσιον ούτε ιερόν, είναι έτοιμοι να θυσιάσουν τα πάντα, και αυτό το έθνος αν ημπορούσαν δια να ικανοποιήσουν τους συμφεροντολογικούς των υπολογισμούς. [...] από τούδε και εις το εξής η θύρα δι' επιπροσθέτους αποζημιώσεις έκλεισε ερμητικώς [...]. Δεν αρνούμαι [...] ότι η συμφορά των προσφύγων υπήρξεν αφάνταστος, αλλά δεν

¹⁵³ Ελληνική, 18 Ιουνίου 1930, σελ.2

¹⁵⁴ Εθνικός Κύρηξ, 23 Ιουνίου 1930, σελ.1

ευθύνομαι εγώ δια την συμφορά αυτήν...»¹⁵⁵. Η τελευταία πρόταση μάλιστα, θα λέγαμε ότι αποτελεί ευθέως μομφή στην αντιπολίτευση, αναφερόμενος στα προ δεκαετίας σημαντικά γεγονότα, που έδωσαν την αφορμή για να ξεκινήσει το μεγάλο προσφυγικό κύμα του 1922.

Ίσως εξαιτίας αυτής της ρητορικής του πρωθυπουργού, ο *Ελληνικός Ταχυδρόμος* εγκαινιάζει μία σειρά άρθρων από τις 25 έως τις 29 Ιουνίου, στα οποία αναφέρεται στο «καθήκον της Αντιπολιτεύσεως απέναντι του κολοσσιαίου εσωτερικού προβλήματος». Σε απάντηση λοιπόν, καταλήγει πως «Το εσωτερικόν ζήτημα το οποίο προκύπτει εκ των συμφωνιών τούτων, είναι ενδεχόμενον να μην απασχολη την Κυβέρνησιν Βενιζέλου, η οποία και με τας ψήφους των προσφυγικής προελεύσεως βουλευτών εναντίον της, είναι εις θέσιν να επιβάλη την συμφωνίαν. Τούτο όμως δεν θα είναι τόσο ευχερές δια τας μελλούσας Κυβερνήσεις» ενώ παρακάτω χωρίς περιστροφές κλείνει αναφέροντας πως «Επαναλαμβάνεται η ιστορία του Νοεμβρίου του 1920 - ο κ. Βενιζέλος ετοιμάζει αμαρτίαν δια τους διαδόχους του». «... υπάρχει τραγικόν το προηγούμενον της Μικρασιατικής εκστρατείας, την οποίαν με τόσην τόλμην επεχείρησεν ο κ. Βενιζέλος, αλλά της οποίας τας φοβεράς συνεπείας επλήρωσαν άλλοι με την ζώήν των, εις το Γουδί».¹⁵⁶

Ο όρος «προσφυγοκάπηλου» που συναντάται συχνά στην αρθρογραφία, δεν είναι καινοφανής. Αποτελούσε συνήθη χαρακτηρισμό, από την επόμενη ακόμη των διαπραγματεύσεων στη Λωζάνη, όσων εμφανιζόντουσαν να υπόσχονται πλήρη αποζημίωση και καλούσαν το προσφυγικό στοιχείο σε αντίσταση μέχρις ότου δικαιωθεί ο αγώνας τους. Κατά την τελική φάση των διαπραγματεύσεων, η χρήση του όρου έγινε πιο συχνή, εναντίον των βουλευτών και οργανώσεων που ανήκαν στο μέτωπο των ανένδοτων. Ήταν συνήθης έκφραση του πρωθυπουργού όταν αναφερόταν στον κύριο εκφραστή της αδιάλλακτης στάσης, πρόεδρο της «Π.Ο.Α.Δ.Α» και βουλευτή Αθηνών Μιχ. Τσιγδεμόγλου.¹⁵⁷

Ο ορισμός της προσφυγοκαπηλείας δύναται να περιγραφεί ως η παραπλανητική διακήρυξη της μονοπωλιακής μερίμνης ορισμένων εκ του βενιζελικού χώρου για την

¹⁵⁵ Εθνικός Κύρηξ, 23 Ιουνίου 1930, σελ.1

¹⁵⁶ Ελληνικός Ταχυδρόμος, 25 Ιουνίου 1930, σελ. 6

¹⁵⁷ Έθνος, 26 Ιουνίου 1930, σελ.1

προσφυγική αποκατάσταση, η οποία υποστήριζαν πως δεν είχε πραγματοποιηθεί παρά μόνο για ένα ελάχιστο ποσοστό προσφύγων. Δεν θα μπορούσαν άλλωστε να ανήκουν στο αντιβενιζελικό μέτωπο καθώς απουσίαζε ο δεσμός του με τον προσφυγικό κόσμο. Η αντιπολίτευση αδυνατούσε ακόμη και σε αυτήν την ευκαιρία που παρουσιαζόταν με την αγανάκτηση του κόσμου σχετικά με την διαχείριση των αποζημιώσεων από την κυβέρνηση, να προσεταιριστεί τους πρόσφυγες καθώς δεν μπόρεσε να τους πείσει για εναλλακτικές με τις οποίες θα αποζημιωνόντουσαν. Αυτός είναι και ο λόγος που μετά και τις εκλογές του 1932, οι απογοητευμένοι πρόσφυγες δεν πηγαίνουν μαζικά προς το Λαϊκό κόμμα αλλά περισσότερο προς την αριστερά, η οποία αρχίζει να αποκτά ενισχυμένη παρουσία και στο κοινοβούλιο (από καμία αντιπροσώπευση το 1928, στις 10 έδρες το 1932 και στις 15 το 1936).

Οπότε, ορισμένοι προερχόμενοι από το βενιζελικό μέτωπο και έχοντας έρεισμα στο προσφυγικό στοιχείο, ακολούθησαν διαφορετική οδό από την ρεαλιστική προσέγγιση του Βενιζέλου, αποσχίστηκαν της κυβερνητικής γραμμής και είτε για λόγους προσωπικού οικονομικού συμφέροντος, είτε στην προσπάθειά τους να αποκομίσουν κομματικά οφέλη (στους ίδιους πιστώνονται οι διακηρύξεις περί δημιουργίας προσφυγικού κόμματος), εκμεταλλεύτηκαν την αγανάκτηση και την απογοήτευση των προσφύγων δίνοντάς τους φρούδες ελπίδες περί αποζημιώσεως.

Υπό την έννοια εκμετάλλευσης της δυστυχίας των εκπατρισθέντων, προσφυγοκάπηλοι χαρακτηρίζονταν και όσοι δυσχέραιναν το έργο της Επιτροπής Αποκατάστασης Προσφύγων με τις ψευδείς δηλώσεις του. Από τα στοιχεία που θα έλθουν στο φως της δημοσιότητας, φαίνεται ότι οι περιπτώσεις υπερβολών δεν ήταν και τόσο ασυνήθεις (ούτε περιορίζονταν μόνο στους Έλληνες ανταλλάξιμους, αλλά αφορούσαν και πλήθος Τούρκων). Η πρόχειρη εξέταση των αρχείων της Μικτής Επιτροπής, εξάλλου, θα αποκαλύψει περιστατικά διπλοδηλώσεων, αξιώσεων αποζημίωσης για ανύπαρκτα κτήματα και άλλα ακίνητα.¹⁵⁸

Η αμφισβήτηση της ειλικρίνειας ορισμένων των προσφύγων, επίσης δεν ήταν κάτι καινούργιο. Ανάλογες υπόνοιες διατυπώνονταν όχι μόνο πολύ πριν την υπογραφή του ελληνοτουρκικού Συμφώνου, αλλά ακόμα και πριν την ανάρρηση του

¹⁵⁸ Βλ. αναλυτικότερα *Ελεύθερον Βήμα*, 15 Ιουλίου 1930, όπου μεταξύ άλλων γίνεται εκτενής αναφορά σε συγκεκριμένα περιστατικά

Βενιζέλου στην πρωθυπουργία τον Αύγουστο του 1928. Το ζήτημα, εξάλλου, είχε απασχολήσει τις αρμόδιες κρατικές υπηρεσίες, τα εκτιμητικά συνεργεία των οποίων συχνά διαπίστωναν τεράστιες διαφορές ανάμεσα στα ποσά που ανέφεραν οι δικαιούχοι και στα πορίσματα των δικών τους πραγματογνωμοσυνών. Ενήμερος ήταν και ο ίδιος ο Βενιζέλος, ο οποίος συχνά λάμβανε σημειώματα φίλων του που προσπαθούσαν να του επιστήσουν την προσοχή γύρω από το όλο θέμα.¹⁵⁹

Τα ανωτέρω συνοψίζονται στο λόγο που έδωσε ο πρωθυπουργός εντός της Βουλής στις 25 Ιουνίου 1930, κατά την συζήτηση για την επικύρωση της Συμφωνίας: «Ωρισμένοι κάπηλοι της προσφυγικής δυστυχίας, οργανωθέντες εις ενώσεις, δεν ξεύρω πώς ονομαζομένας, εξεμεταλλεύθησαν και ζητούν ακόμη να εκμεταλλευθούν το ζήτημα των αποζημιώσεων είτε διά προσωπικόν πλουτισμόν, είτε όπερ σπανιώτερον δι' εκλογικὴν εκμετάλλευσης όπως εις την περίστασιν αυτήν ένας πρώην υπουργός της Προνοίας (αναφέρεται στον Μιχαήλ Κύρκο) [...]. Οι προσφυγοκάπηλοι όμως αυτοί, βλέποντες ότι το εμπόριον των τερματίζεται σήμερον με τον τερματισμόν της ολοκληρωτικής αποζημιώσεως, εξεγείρονται και ζητούν να παραπλανήσουν τον προσφυγικόν κόσμον, αδιαφορούντες αν δι' αυτού πρόκειται να ανοίξουν αγεφύρωτον χάσμα μεταξύ παλαιών και νέων Ελλήνων».¹⁶⁰

Κλείνοντας, είναι αξιοσημείωτο να αναφέρουμε πως ορισμένες εφημερίδες (κυρίως νησιωτικές και περιφέρειας), αφιέρωσαν ελάχιστη αρθρογραφία κατά την διάρκεια των συνομιλιών της Συμφωνίας. Μπορεί η ελληνοτουρκική προσέγγιση να ήταν σπουδαίο γεγονός για την Ελλάδα σαν σύνολο, αλλά στις περιοχές όπου υπήρχε ελάχιστος προσφυγικός πληθυσμός, το ενδιαφέρον σε σχέση με τα τοπικά, θα λέγαμε, νέα, ήταν μειωμένο. Έτσι, ενώ σε εφημερίδες που κυκλοφορούσαν σε Αθήνα, Πειραιά, Θεσσαλονίκη και αλλού, περιγράφονται οι εξελίξεις σε καθημερινή βάση, σε άλλες (όπως *Ανδριώτης* –της Άνδρου) η θεματολογία περιορίζεται σε ανεγέρσεις ορφανοτροφείων, καταστροφές καλλιεργειών λόγω θεομηνιών, τιμή της σταφίδας, ρευστοποίηση μοναστηριακής περιουσίας κ.α.

¹⁵⁹ Οικονομικός Ταχυδρόμος, 15 Απριλίου 1928

¹⁶⁰ Για την νίκη της ειλικρινούς και έντιμης στάσης του Βενιζέλου, επί της ρητορικής των προσφυγοκαπήλων, βλέπε αρθρογραφία στο Έθνος 26 Ιουνίου 1930, σελ.1 και Μακεδονία 27 Ιουνίου 1930, σελ.1

Το όποιο ενδιαφέρον των γηγενών περιοριζόταν όπως διαπιστώνουμε, σε δύο κύρια θέματα. Στις αποζημιώσεις των προσφύγων (και τις οικονομικές επιβαρύνσεις που θα σήμαινε κάτι τέτοιο στους ίδιους) και στην διατήρηση ή όχι της (εύθραυστης) ειρήνης με την Τουρκία.

Η ανακούφιση για το πέρας της εχθρότητας και επισήμως, μεταξύ των δύο χωρών και -κυρίως- το τέλος στην οικονομική ενίσχυση των προσφύγων εις βάρος των γηγενών, αντικατοπτρίζεται σε δύο άρθρα που γράφτηκαν μετά την ψήφιση του Συμφώνου. Στην εφημερίδα *Εύβοια* «...ο μεγαλύτερος σταθμός της ιστορίας των δύο λαών [...] ψυχική δύναμις απητήτο δια την υπογραφήν τοιαύτης συμβάσεως [...] Ας εμπνευσθώμεν πάντες από την ανωτερότητα αυτήν χάριν του κοινού συμφέροντος, χάριν της κοινής ευημερίας [...] και οι λογαριασμοί της συνθήκης αυτής είνε καλοί, όχι μόνο εξωτερικώς αλλά και εσωτερικώς [...] αναγνωρίζουμε την στεναχωρίαν του προσφυγικού κόσμου με την απώλεια των ελπίδων νέων αποζημιώσεων και αισθανόμεθα πληρέστατα την θέσιν των...»¹⁶¹ και στη *Βόρεια Ελλάς* (Κοζάνη) όπου υποστηρίζει πως οι εναλλακτικές ήταν δύο «... ή πόλεμον προς την Τουρκίαν προς πειθαναγκασμόν της προς πλήρη αποπληρωμήν της εγκαταλειφθείσης εκεί περιουσίας ή να αναλάβει το Κράτος να πληρώση αντί της Τουρκίας. [...] Δεν γνωρίζομεν τι αποτελεί μεγαλείτερον παραλογισμόν: ο πόλεμος ή η επιβάρυνσις του πενιχρού προϋπολογισμού του κράτους. Το πρώτον τερατώδης εθνική αυτοκτονία, το δεύτερον τερατώδης οικονομική αιμοραγία...».¹⁶² Η συμφωνία παρουσιάζεται ως σπουδαίο γεγονός από τις δύο εφημερίδες, διότι μέσω αυτής κατορθώνουν οι δύο χώρες, Ελλάδα και Τουρκία, να ξεπεράσουν εμπάθειες και αγκυλώσεις ετών και σίγουρα αυτό είναι προς το καλό όλων. Ενδεχομένως, να άφηνε πικρή γεύση στους πρόσφυγες, αλλά επιτέλους θα μπορούσε να ξεκινήσει μία διαδικασία ενσωμάτωσης χωρίς τις αντιπαλότητες που προκαλούνταν από τις οικονομικές αποζημιώσεις. Οτιδήποτε άλλο, θα αποτελούσε παραλογισμό ισοδυναμώντας με ενδεχόμενη συνέχιση των πολεμικών συγκρούσεων ή περαιτέρω βύθιση στο οικονομικό τέλμα που είχε περιέλθει η Ελλάδα.

¹⁶¹ *Εύβοια*, 28 Ιουνίου 1930, σελ.1

¹⁶² *Βόρεια Ελλάς*, 29 Ιουνίου 1930, σελ.1

6.Συμπεράσματα

Τα ιστορικά γεγονότα κρίνονται εκ των υστέρων με βάσει τις συνέπειές τους και η σημασία τους έγκειται στα θετικά ή αρνητικά αποτελέσματα που προκαλούν. Κατά αυτόν τον τρόπο, το ελληνοτουρκικό Οικονομικό Σύμφωνο της 10^{ης} Ιουνίου 1930 δικαίως κατέχει ξεχωριστή θέση στην ελληνική διπλωματική ιστορία του Μεσοπολέμου. Θεωρείται το αποκορύφωμα της τετραετής διακυβέρνησης του Βενιζέλου 1928-1932 και αδιαμφισβήτητα αποτελεί σημείο καμπής στις σχέσεις μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας. Οι υποστηρικτές του αναφέρονται σε αυτό ως μία λύση η οποία απαιτούσε συμβιβασμούς σε αρκετά θέματα, παρόλα αυτά ήταν αναγκαία και η πλέον έντιμη και συμφέρουσα για τον τόπο. Από την άλλη, οι επικριτές του Συμφώνου κάνουν λόγο για μονόπλευρη απεμπόληση συμβατικά κατοχυρωμένων δικαιωμάτων. Το σίγουρο είναι πως το Οικονομικό Σύμφωνο παραμένει ακόμα και σήμερα, παρά την πάροδο 90 σχεδόν ετών από την υπογραφή και την εφαρμογή του, ένα αμφιλεγόμενο ζήτημα.

Το Σύμφωνο ρύθμιζε τις εκκρεμότητες που είχαν προκύψει από την εφαρμογή της Σύμβασης της Λωζάννης για την Ανταλλαγή των Πληθυσμών. Ουσιαστικά, οριστικοποιούσε το συμψηφισμό των ανταλλαξίμων περιουσιών, επιβαρύνοντας επιπλέον την ελληνική πλευρά με την υποχρέωση καταβολής χρηματικού ποσού στην Τουρκία, και μάλιστα στις δύσκολες οικονομικές συνθήκες που είχε δημιουργήσει η διεθνής κρίση του 1929. Οι ελληνικές περιουσίες στη Μικρά Ασία, την Ανατολική Θράκη, τον Πόντο και την περιοχή της Κωνσταντινούπολης ήταν ασύγκριτα μεγαλύτερες από τις αντίστοιχες μουσουλμανικές στην Ελλάδα, πριν την Μικρασιατική Καταστροφή και την ανταλλαγή πληθυσμών. Η επιχειρηματολογία του Βενιζέλου για την αξία αυτών μία δεκαετία μετά, αποτελούσε μάλλον προσπάθεια άμβλυνσης των αρνητικών εντυπώσεων στην ελληνική και ιδιαίτερα στην προσφυγική κοινή γνώμη. Η από καιρό αδιάλλακτη στάση της Άγκυρας και η καλύτερη διαπραγματευτική της θέση, καθιστούσε οποιαδήποτε άλλη επιλογή στο θέμα των αποζημιώσεων, ανίκανη να επιφέρει τερματισμό των συνομιλιών. Η ατέρμονες διαπραγματεύσεις θα επέφεραν μόνο διαιώνιση των προβλημάτων και θα δυσχέραιναν τη θέση των Ελλήνων και ειδικότερα των προσφύγων.

Η λύση του συμφηφισμού δεν ήταν κάτι που συζητήθηκε για πρώτη φορά το 1930. Από τη Λωζάνη ακόμη, η αμοιβαία απόσβεση των εκατέρωθεν λογαριασμών αποτελούσε πάγιο τουρκικό αίτημα, το οποίο η ελληνική πλευρά θα έκανε αποδεκτό μόνο εφόσον κατάφερνε να πάρει κάποια ανταλλάγματα –κυρίως για το θέμα των εγκατεστημένων στην Κωνσταντινούπολη. Η λύση του συμφηφισμού, εξάλλου, είχε ήδη προκριθεί από τη Συμφωνία των Αθηνών (1 Δεκεμβρίου 1926). Οι ομοιότητες της τελευταίας με το Οικονομικό Σύμφωνο του 1930 ήταν προφανείς. Έτσι εξηγείται και η υπεράσπιση της από τον έλληνα πρωθυπουργό στη Βουλή, κατά τη διάρκεια της διαδικασίας κύρωσης του Συμφώνου, χαρακτηρίζοντας τη μη εφαρμογή της από ελληνικής πλευράς ως βαρύ πολιτικό σφάλμα, δεδομένου ότι «[...] αν εφηρμόζετο,[η Συμφωνία των Αθηνών 1926] θα ήτο πολύ ευνοϊκωτέρα από την συμφωνίαν [του 1930] [...]».¹⁶³

Η συνομολόγηση του Οικονομικού Συμφώνου και η συνακόλουθη δήλωση της ελληνικής κυβέρνησης ότι δεν υφίστατο «εσωτερικό ζήτημα» αποζημίωσης των προσφύγων, έθεσε τέρμα στις σχετικές προσδοκίες των Ελλήνων ανταλλάξιμων. Δεν υπήρχε καν η ελπίδα να προσβλέπουν σε λύση από μία κυβέρνηση που θα ακολουθούσε, καθώς στο θέμα αυτό, ήταν σύμφωνη με το Βενιζέλο και η αντιπολίτευση.

Ο Έλληνας πρωθυπουργός είχε αποφασίσει να ξεπεράσει τα προβλήματα που καθιστούσαν ανέφικτη μία ειλικρινή και ευρύτερη ελληνοτουρκική προσέγγιση. Τα μειονεκτήματα του επιτευχθέντος συμβιβασμού παρουσιάστηκαν ως αναγκαία θυσία στο βωμό της εξασφάλισης της θέσης και των συμφερόντων της πολυάριθμης ελληνικής μειονότητας της Κωνσταντινούπολης. Δεν υπήρχε φυσικά τρόπος την δεδομένη χρονική στιγμή να γνωρίζει ο Βενιζέλος ότι τα κέρδη της συμφωνίας, θα εξανεμίζονταν λίγες δεκαετίες μετά, εξαιτίας της επιδείνωση των σχέσεων μεταξύ των δύο χωρών.

Ο Βενιζέλος ήταν απόλυτα πεπεισμένος για την ανάγκη συνεργασίας μεταξύ των δύο γειτονικών κρατών. «Όταν αποθάνω θα κάμω μίαν πολιτικήν διαθήκην και θα είπω εις τους συμπατριώτας μου: Εβάσταξεν ο αγών μεταξύ Ελλάδος και Τουρκίας, ας τον ονομάσωμεν “δίκην”, επτά αιώνας. Τώρα εβγήκεν μία απόφασις

¹⁶³ Κλάνης, ό.π., σελ.260

οριστική διά της συνθήκης της Λωζάννης. Εγώ δεν έχω όρεξιν ούτε έφεσιν να κάμω, ούτε και αναψηλάφησιν. Και σας συνιστώ, το ίδιο να κάμετε και σεις», δήλωνε στις 12 Οκτωβρίου 1930.¹⁶⁴ Ο ίδιος, άλλωστε, χαρακτήριζε το πλέγμα των Συμφωνιών του 1930 ως το μεγαλύτερο πολιτικό έργο της ζωής του.

¹⁶⁴ Βλ. Ελεύθερον Βήμα, 13 Οκτωβρίου 1930, σελ.1

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΣΥΜΦΩΝΩΝ

α. Οικονομικό Σύμφωνο 10ης Ιουνίου 1930

ΣΥΜΒΑΣΙΣ

περί οριστικής εκκαθαρίσεως των ζητημάτων των προκυπτόντων εκ της εφαρμογής της Συνθήκης της Λωζάννης και της Συμφωνίας των Αθηνών εν σχέσει προς την ανταλλαγήν των πληθυσμών

Η Ελλάς, αφ' ενός, και η Τουρκία, αφ' ετέρου, εξ ίσου διαπνεόμεναι υπό της επιθυμίας όπως εκκαθαρίσωσιν οριστικώς τα ζητήματα τα γεννηθέντα εκ της εφαρμογής των Συμβάσεων, Δηλώσεων, Συμφωνιών και άλλων Πράξεων, ως και των παραρτημάτων αυτών, των αναφερομένων εις την ανταλλαγήν των Ελληνο-Τουρκικών πληθυσμών, την προβλεπομένην υπό της Συνθήκης της Λωζάννης, απεφάσισαν να συνάψωσι προς τον σκοπόν τούτον σύμβασιν και ώρισαν ως πληρεξουσίους του:

Ο Πρόεδρος της Ελληνικής Δημοκρατίας την αυτού Εξοχότητα τον κύριον Σ. Πολύχρονιάδην, έκτακτον απεσταλμένον και πληρεξούσιον Υπουργόν της Ελλάδος.

Ο Πρόεδρος της Τουρκικής Δημοκρατίας την αυτού Εξοχότητα τον Δόκτορα Τεβφίκ Ρουσδή Βέην, βουλευτήν Σμύρνης, Υπουργόν επί των Εξωτερικών.

Οίτινες, ανακοινώσαντες αλλήλοις τα πληρεξούσια αυτών έγγραφα, ευρεθέντα εν τάξει συνεβάλοντο τα επόμενα:

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι.

Περιουσίαι των Ανταλλαζίμων.

Άρθρον 1.

Η κινητή και ακίνητος περιουσία η εγκαταλειφθείσα εν Ελλάδι υπό των ανταλλαζίμων Μουσουλμάνων περιέρχεται κατά πλήρη κυριότητα εις την Ελληνικήν Κυβέρνησιν.

Άρθρον 2.

Η κινητή και ακίνητος περιουσία η εγκαταλειφθείσα εν Τουρκία υπό των ανταλλαζίμων Ελλήνων περιέρχεται κατά πλήρη κυριότητα εις την Τουρκικήν Κυβέρνησιν.

Άρθρον 3.

Πάσαι αι υπό των δύο Κυβερνήσεων διατυπωθείσαι ενστάσεις επί οιασδήποτε φύσεως καταθέσεων των σήμερον παρά Τράπεζαις υπαρχουσών θέλουσιν αρθή εντός δεκαπενθημέρου από της υπογραφής της παρούσης Συμβάσεως αι δε καταθέσεις αύται θέλουσιν αποδοθή εις τους δικαιούχους, της Μικτής Επιτροπής δυναμένης ενδεχομένως να προσφέρη επί τω σκοπώ τούτω τας φιλικάς αυτής υπηρεσίας εις τους ενδιαφερομένους.

Άρθρον 4.

Αι δύο Κυβερνήσεις αναθέτουσιν εις τα τρία ουδέτερα μέλη της Μικτής Επιτροπής της Ανταλλαγής την φροντίδα όπως γνωμοδοτήσωσιν αμέσως περί του διακανονισμού του ζητήματος της εκκαθαρίσεως των περιουσιών των ανταλλαζίμων, εις ας περιλαμβάνονται αι απαιτήσεις αι αφορμάσαι την δεκάτην του καπνού και τα χρηματοκιβώτια των ανταλλαζίμων. Αναλαμβάνουσιν αύται την

υποχρέωσιν να γνωστοποιήσωσι την προσχώρησιν αυτών εντός της συντομωτέρας δυνατής προθεσμίας και προ της υποβολής της παρούσης συμφωνίας προς κύρωσιν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΙ.

Περιουσία των δικαιούχων της ΙΧ δηλώσεως.

Άρθρον 5.

Η κινητή και ακίνητος περιουσία η ανήκουσα εις τους Μουσουλμάνους δικαιούχους της ΙΧ Δηλώσεως περιέρχεται κατά πλήρη κυριότητα εις την Ελληνικήν Κυβέρνησιν, εξαίρεσει της ακινήτου περιουσίας ήτις απεδόθη εις τους ιδιοκτήτας και ευρίσκεται πράγματι υπό την κατοχήν και νομήν αυτών.

Άρθρον 6.

Η κινητή και ακίνητος περιουσία η ανήκουσα εις τους Έλληνας δικαιούχους της ΙΧ Δηλώσεως περιέρχεται κατά πλήρη κυριότητα εις την Τουρκικήν Κυβέρνησιν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΙΙ

Περιουσία των Τούρκων υπηκόων.

Άρθρον 7.

Τα ακίνητα τα ανήκοντα εις τους Μουσουλμάνους τούρκους υπηκόους και κείμενα εν Ελλάδι περιέρχονται κατά πλήρη κυριότητα εις την Ελληνικήν Κυβέρνησιν, εξαίρεσει των ακινήτων, άτινα απεδόθησαν εις τους ιδιοκτήτας και ευρίσκονται πράγματι υπό την κατοχήν και νομήν αυτών.

Ομοίως περιέρχονται εις την κυριότητα της Ελληνικής Κυβερνήσεως τα κινητά των τούρκων υπηκόων, τα κατασχεθέντα και εκποιηθέντα μετά την ύπαρξιν της ισχύος της συνθήκης της Λωζάννης.

Συμφωνείται ότι τα κινητά τα υπάρχοντα εις τα ακίνητα, τα οποία δυνάμει της παραγράφου 1 περιέρχονται εις την κυριότητα της Ελληνικής Κυβερνήσεως, θέλουσιν αφεθή εις την ελευθέραν διάθεσιν των ιδιοκτητών αυτών.

Πάσαι αι άλλαι περιουσίας δικαιώματα και συμφέροντα μη προβλεπομένα ειδικώς εν ταις προηγουμέναις παραγράφοις του παρόντος άρθρου θέλουσιν εξακολουθήση διεπόμεναι υπό των σχετικών διατάξεων της συνθήκης της Λωζάννης και ίδια των περιλαμβανόμενων εν τοις άρθροις 65 και 66 της συνθήκης τούτης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙV.

Περιούσιοι των Ελλήνων υπηκόων.

Άρθρον 8.

Τα ακίνητα τα ανήκοντα εις τους Έλληνας υπηκόους και κείμενα εκτός της περιφέρειας της Κωνσταντινουπόλεως της εξηρημένης της ανταλλαγής περιέρχονται κατά πλήρη κυριότητα εις την Τουρκικήν Κυβέρνησιν.

Ομοίως περιέρχονται εις την κυριότητα της Τουρκικής Κυβερνήσεως τα κινητά των Ελλήνων υπηκόων, τα κατασχεθέντα και εκποιηθέντα μετά την ύπαρξιν της ισχύος της συνθήκης της Λωζάννης.

Συμφωνείται ότι τα κινητά τα υπάρχοντα εις τα ακίνητα, τα οποία δυνάμει της παραγράφου 1 περιέρχονται εις την κυριότητα της Τουρκικής Κυβερνήσεως, θέλουσιν αφεθή εις την ελευθέραν διάθεσιν των ιδιοκτητών αυτών.

Πάσαι αι άλλαι περιουσίας δικαιώματα και συμφέροντα μη προβλεπομένα ειδικώς εν ταις προηγουμέναις παραγράφοις του παρόντος άρθρου θέλουσιν εξακολουθήση διεπόμεναι υπό των σχετικών διατάξεων της συνθήκης της Λωζάννης και ιδία των περιλαμβανομένων εν τοις άρθροις 65 και 66 της συνθήκης τούτης.

Άρθρον 9.

Το δικαίωμα κυριότητος των Ελλήνων υπηκόων επί των ακινήτων των κειμένων εν τη περιφερεία της Κωνσταντινουπόλεως, τη εξηρημένη της ανταλλαγής, ουδαμώς θέλει θιγή υπό των διατάξεων της παρούσης συμβάσεως.

Εντός δύο μηνών το βραδύτερον από της ενάρξεως της ισχύος της παρούσης συμβάσεως οι Έλληνες υπηκόων τα ακίνητα κατεσχέθησαν, μεσεγγυήθησαν ή οπωσδήποτε εκατελήφθησαν, θέλουσιν αυτοπροσώπως ή διά μέσου των νομίμου αυτών αντιπροσώπων επανακτήση την ελευθέραν και πλήρη κατοχήν των κτημάτων αυτών, παν δε μέτρον της ανωτέρω φύσεως θα αρθή αμέσως.

Εάν τα ως άνω μνημονεύόμενα μέτρα ελήφθησαν λόγω της ελληνικής υπηκοότητος του ιδιοκτήτου και εις περίπτωσιν καθ' ην η ελληνική υπηκοότης αναγράφεται επί του τίτλου ιδιοκτησίας του προερχομένου εκ του κτηματολογίου της χώρας, η άρσις των εν λόγω μέτρων ως και η επανάκτησις αυτού επ' ουδενί λόγω θα είναι δυνατόν να καθυστερήσῃ.

Πάσα αμφισβήτησις σχετική προς τους όρους καθ' ους θα ήτο δυνατόν ν' αποκτηθή η ελληνική ή η τουρκική υπηκοότης συμφώνως προς τα εν ισχύι συνθήκας, συμβάσεις και συμφωνίας μεταξύ των δύο χωρών θα λυθή οριστικώς δι' αποφάσεως των ουδετέρων μελών της Μικτής Επιτροπής.

Επί πλέον τα δύο συμβαλλόμενα μέρη συμφωνούσιν απολύτως εις το να αναγνωρίσωσιν ότι αι διατάξεις της συμβάσεως ταύτης, ιδίως το άρθρον 12 δέον να μη δοθή ουδεμία ερμηνεία δυναμένη να αυξήση ή να περιορίση τον αριθμόν των ελλήνων υπηκόων των οποίων αι περιουσίαι ευρίσκονται εν τη περιφερεία την Κων/πόλεως τη εξηρημένη της ανταλλαγής, ως ούτοι καθωρίσθησαν διά συμβατικών διατάξεων άλλων ή η παρούσα σύμβασις.

Εξυπακούεται ότι ουδεμίαν συνέπειαν θα έχη, όσον αφορά την απόδοσιν των ακινήτων την προβλεπομένην υπό της παρούσης συμβάσεως, η αναγνωρισθείσα εις τους ανταλλαξιμους ελληνική θιγένεια.

Αι αποφάσεις αίτινες τυχόν θα λήφθωσιν υπό των ουδετέρων μελών της Μικτής Επιτροπής εις εκτέλεσιν των διατάξεων των περιλαμβανομένων εν τω άρθρω τούτω, κατ' ουδενός θα δύνανται να αντιπαθώσιν εν οιαδήποτε άλλη διαφορά, ήτις ήθελεν αναφυή εκτός του κύκλου της εφαρμογής των διατάξεων της παρούσης Συμβάσεως.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ V.

Περιουσίαι των εγκατεστημένων της Κωνσταντινουπόλεως.

Άρθρον 10.

Η Τουρκία αναγνωρίζει την ιδιότητα του εγκατεστημένου εις πάντας τους Έλληνας ορθοδόξους τούρκους υπηκόους παρόντας νυν εν τη περιφερεία της Κωνσταντινουπόλεως τη εξηρημένη της ανταλλαγής, οιαδήποτε και αν ή η ημερομηνία της αφίξεως αυτών εις Κωνσταντινούπολη/ και οιοσδήποτε ο τόπος της γεννήσεως αυτών.

Η αυτή ιδιότης του «εγκατεστημένου» αναγνωρίζεται εις τους μη ανταλλαξιμους, οίτινες ανεχώρησαν εκ Κων/λεως εφωδιασμένοι διά διαβατηρίων εκδοθέντων υπό των αρχών της Τουρκικής Δημοκρατίας.

Αι γυναίκες, τα ανήλικα τέκνα αμφοτέρων των φύλων, αι άγαμαι κόραι, έστω και ενήλικοι, ων ο αρχηγός της οικογένειας ανεγνωρίσθη ως εγκατεστημένος κατά τας διατάξεις του προηγουμένων

παραγράφων του παρόντος άρθρου, κέκτηνται το δικαίωμα να μεταβώσιν πλησίον των αρχηγών των οικογενειών των εις Κωνσταντινούπολιν. Αι μητέρας χήραι, των οι ενήλικοι υιοί αναγνωρίζονται ως νυν εγκατεστημένοι κατά τους ως άνω όρους, δικαιούνται επίσης να μεταβώσι πλησίον αυτών εις Κωνσταντινούπολιν.

Πάσα ευκολία θέλει παρασχεθή υπό της Τουρκικής Κυβερνήσεως διά την επάνοδον εις την εξηρημένην της ανταλλαγής περιφέρειαν της Κωνσταντινουπόλεως των εν ταις προηγουμέναις παραγράφοις αναφερομένων ατόμων.

Αι γυναίκες, τα ανήλικα τέκνα αμφοτέρων των φύλων και αι άγαμαι κόραι έστω και ενήλικοι, αίτινες αναγνωρίζονται εγκατεστημένοι κατά τους όρους της πρώτης παραγράφου του παρόντος άρθρου και των ο αρχηγός της οικογένειας ευρίσκεται νυν εκτός της Κωνσταντινουπόλεως, δεν θέλουσι υποχρεωθή να αναχωρήσωσιν εκ του τόπου διαμονής των.

Η διανομή πιστοποιητικών εγκατεστημένων εις πάσας τας κατηγορίας των ως άνω αναφερομένων προσώπων ανατίθεται εις τα ουδέτερα μέλη της Μικτής Επιτροπής κατά τον τύπον και την διαδικασίαν, την οποίαν ταύτα ήθελον προκρίνη.

Άρθρον 11.

Άπαντα τα μέτρα, τα οποία παρεκόλυσαν την ενάσκησιν των δικαιωμάτων των ηγγυημένων εις τους εγκατεστημένους υπό των συναφθεισών συμβάσεων ή συμφωνιών, ιδία δε τα αφορόντα το δικαίωμα του συνάπτειν γάμον, το δικαίωμα της κτήσεως και εκποιήσεως ιδιοκτησιών, το δικαίωμα ελευθέρας κυκλοφορίας, ως και άπαντες οι υπό των Τουρκικών αρχών επιβληθέντες περιορισμοί εν σχέσει προς τα εν τω προηγουμένω άρθρω αναφερόμενα άτομα, θέλουσιν αρθή ευθύς άμα τη ενάρξει της ισχύος της παρούσης συμβάσεως άνευ αναμονής της εν τη τελευταία παραγράφω του προηγουμένου άρθρου προβλεπομένης χορηγήσεως πιστοποιητικών εγκατεστημένων.

Άρθρον 12.

Περιέρχεται κατά πλήρη κυριότητα εις την Τουρκικήν Κυβέρνησιν η κατωτέρω αναφερομένη κινητή και ακίνητος περιουσία.

1) Η κινητή και ακίνητος περιουσία η κείμενη εν Τουρκία και ανήκουσα εις έλληνας ορθοδόξους, Τούρκους υπηκόους μη ανταλλαξιμούς, αναχωρήσαντας εκ της εξηρημένης της ανταλλαγής περιφέρειας της Κων/πόλεως, και εστερημένους του δικαιώματος επανόδου κατά τας διατάξεις του άρθρου 28 της παρούσης συμβάσεως.

2) Η κινητή και ακίνητος περιουσία η κείμενη εκτός της περιφέρειας της Κων/πόλεως της εξηρημένης της ανταλλαγής, η ανήκουσα εις τους παρόντας έλληνας εγκατεστημένους εν τη περιφέρειά Κων/πόλεως ή εις πρόσωπα απολαύοντα του δικαιώματος επανόδου κατά το άρθρον 10 της παρούσης συμβάσεως.

Άρθρον 13.

Ουδαμώς θίγεται υπό των διατάξεων της παρούσης συμβάσεως το δικαίωμα κυριότητος των παρόντων ελλήνων εγκατεστημένων εν τη εξηρημένη της ανταλλαγής περιφέρειά της Κων/πόλεως ως και των ατόμων των απολαύοντων του δικαιώματος της επανόδου κατά το άρθρον 10 της παρούσης συμβάσεως επί της κινητής και ακινήτου περιουσίας αυτών της κειμένης εν τη εξηρημένη της ανταλλαγής περιφέρειά της Κωνσταντινουπόλεως.

Άπασαι αι κατασχέσεις ή μεσεγγυήσεις αι ενεργηθείσαι επί των κτημάτων των αναφερομένων εν τη προηγουμένη παραγράφω του άρθρου τούτου θέλουσιν αρθή άνευ καθυστερήσεως, μη επιτρεπομένης επ' ουδενί λόγω της αναβολής της αποκαταστάσεως του ιδιοκτήτου ή του νομίμου αντιπροσώπου αυτού εν τη ελευθέρα και πλήρη κατοχή και νομή των κτημάτων τούτων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ VI.

Περιουσίαι των εγκατεστημένων Μουσολμάνων της Δ. Θράκης

Άρθρον 14.

Η Ελλάς αναγνωρίζει την ιδιότητα του «εγκατεστημένου» εις πάντας τους Μουσουλμάνους Έλληνες υπηκόους, παρόντας νυν εν τη περιφέρειά της Δ. Θράκης τη εξηρημένη της ανταλλαγής, οιαδήποτε και αν ή η ημερομηνία της αφίξεως αυτών εις την Δ. Θράκην και οιοσδήποτε ο τόπος της γεννήσεως αυτών.

Η αυτή ιδιότης του «εγκατεστημένου» αναγνωρίζεται εις τους μη ανταλλαξιμους, οίτινες ανεχώρησαν εκ της Δ. Θράκης εφωδιασμένοι διά διαβατηρίων εκδοθέντων υπό των αρχών της Ελληνικής Δημοκρατίας.

Αι γυναίκες, τα ανήλικα τέκνα αμφοτέρων των φύλων, αι άγαμαι κόρας έστω και ενήλικος ων ο αρχηγός της οικογένειας ανεγνωρίσθη ως εγκατεστημένος κατά τας διατάξεις του προηγουμένων παραγράφων του παρόντος άρθρου, κέκτηνται το δικαίωμα να μεταβώσιν πλησίον των αρχηγών των οικογενειών των εν Δυτική Θράκη. Αι μητέρας χήρας ων οι ενήλικοι υιοί αναγνωρίζονται ως νυν εγκατεστημένοι κατά τους ως άνω όρους, δικαιούνται ωσαύτως να μεταβώσι πλησίον αυτών εις την Δ. Θράκην.

Πάσα ευκολία θέλει επίσης παρασχεθή υπό της Ελληνικής Κυβερνήσεως διά την επάνοδον εις την περιφέρειαν της Δ. Θράκης την εξηρημένη της ανταλλαγής των προσώπων των αναφερομένων εν ταις προηγουμέναις παραγράφοις.

Αι γυναίκες, τα ανήλικα τέκνα αμφοτέρων των φύλων και αι άγαμαι κόραι έστω και ενήλικοι, αίτινες αναγνωρίζονται εγκατεστημένοι κατά τους όρους της πρώτης παραγράφου του παρόντος άρθρου και ων ο αρχηγός της οικογένειας ευρίσκεται νυν εκτός της Δ. Θράκης, δεν θέλουσι υποχρεωθή να αναχωρήσωσι εκ του τόπου της διαμονής των.

Η διανομή πιστοποιητικών εγκατεστημένων εις πάσας τας κατηγορίας των ως άνω αναφερομένων προσώπων ανατίθεται εις τα ουδέτερα μέλη της Μικτής Επιτροπής κατά τον τύπον και την διαδικασίαν, την οποίαν ταύτα ήθελον προκρίνη.

Άρθρον 15.

Άπαντα τα μέτρα, άτινα ημπόδισαν την ενάσκησιν των δικαιωμάτων των ηγγυημένων εις τους εγκατεστημένους υπό των συναφθεισών συμβάσεων και συμφωνιών, ιδία δε τα αφορώντα το δικαίωμα του συνάπτειν γάμον, το δικαίωμα της κτήσεως και εκποιήσεως ιδιοκτησιών, το δικαίωμα της ελευθέρας κυκλοφορίας, ως και άπαντες οι υπό των Ελληνικών αρχών επιβληθέντες περιορισμοί εν σχέσει προς τα εν τω προηγουμένω άρθρω αναφερόμενα άτομα, θέλουσιν αρθή ευθύς άμα τη ενάρξει της ισχύος της παρούσης συμβάσεως άνευ αναμονής της εν τη τελευταία παραγράφω του προηγουμένου άρθρου προβλεπομένης χορηγήσεως πιστοποιητικών εγκατεστημένων.

Άρθρον 16.

Περιέρχεται κατά πλήρη κυριότητα εις την Ελληνικήν Κυβέρνησιν η κατωτέρω μνημονευομένη κινητή και ακίνητος περιουσία.

1) Η κινητή και ακίνητος περιουσία η κειμένη εν Ελλάδι και ανήκουσα εις Μουσουλμάνους μη ανταλλαξιμους Έλληνες υπηκόους αναχωρήσαντας εκ της εξηρημένης της ανταλλαγής περιφέρειας της Δ. Θράκης και εστερημένους κατά τους όρους του άρθρου 28 της παρούσης συμβάσεως του δικαιώματος της επανόδου.

2) Η κινητή και ακίνητος περιουσία η κειμένη εκτός της περιφέρειας της Δ. Θράκης της εξηρημένης της ανταλλαγής και ανήκουσα εις Μουσουλμάνους εγκατεστημένους παρόντας εν τη περιφέρειά ταύτη της Δ. Θράκης ή εις πρόσωπα απολαύοντα του δικαιώματος της επανόδου κατά τας διατάξεις του άρθρου 14 της παρούσης συμβάσεως.

3) Τα κτήματα τα κείμενα εν τη Δ. Θράκη και αναγραφόμενα εν τω καταλόγω τω παραδοθέντι υπό της Ελληνικής Αντιπροσωπείας τη 18η Ιουνίου 1927 εις την Μικτήν Επιτροπήν.

4) Τα κτήματα τα αναφερόμενα εν τω ετέρω ώδε συνημμένω συμπληρωματικό καταλόγω εκτάσεως 7 χιλιάδων στρεμμάτων εφ' όσον αι γαίαι αύται έχουσιν ήδη καταληφθή.

Άρθρον 17.

Υπό τας επιφυλάξεις τας περιλαμβανομένας εν ταις παραγράφοις 3 και 4 του άρθρου 16, το δικαίωμα της κυριότητος των εγκατεστημένων παρόντων μουσουλμάνων εν τη εξηρημένη της ανταλλαγής περιφερεία της Δ. Θράκης, ως και των προσώπων των δικαιούμενων να επιστρέψωσι κατά το άρθρον 14 της παρούσης συμβάσεως, επί της κινητής και ακινήτου περιουσίας αυτών της κειμένης εν τη εξηρημένη της ανταλλαγής περιφερεία της Δ. Θράκης, δεν θίγεται εν ουδεμία περιπτώσει υπό των διατάξεων της παρούσης συμβάσεως.

Απασαι αι κατασχέσεις ή μεσεγγυήσεις, αι ενεργήθεις επί των κτημάτων των αναφερομένων εν τη προηγουμένη παραγράφω του άρθρου τούτου θέλουσιν αρθή άνευ καθυστερήσεως, μη επιτρεπόμενης επ' ουδενί λόγω της αναβολής της αποκαταστάσεως του ιδιοκτήτου ή του νομίμου αντιπροσώπου αυτού εν τη ελευθέρη και πλήρη κατοχή και νομή των κτημάτων τούτων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ VII.

Εισοδήματα ή ισότιμα αυτών. Αποζημιώσεις.

Άρθρον 18.

Αι δύο Κυβερνήσεις παραιτούνται αμοιβαίως πάσης απαιτήσεως προερχομένης εκ των εισοδημάτων ή των ισοτίμων αυτών των οφειλομένων διά την κατάληψιν των κτημάτων των ανηκόντων εις μίαν οιανδήποτε των προμηθεισών κατηγοριών (Κεφάλαια 2, 3, 4, 5 και 6).

Άρθρον 19.

Εις τας δύο Κυβερνήσεις ανήκει ο απ' ευθείας μετά των ιδίων αυτών υπηκόων διακανονισμός του ζητήματος των αποζημιώσεων, των οφειλομένων δυνάμει του άρθρου 3 της αποφάσεως 28 της Μ. Επιτροπής.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ VIII.

Καταβολή χρηματικών ποσών και αποζημιώσεων.

Άρθρον 20.

Η Ελληνική Κυβέρνησις θα θέση εις την διάθεσιν της Μ.Ε. εντός μηνός από της ενάρξεως της ισχύος της παρούσης Συμβάσεως ποσόν τετρακοσίων είκοσι πέντε χιλιάδων (425.000) λιρών Αγγλίας.

Εκ του ποσού τούτου η Μικτή Επιτροπή θέλει διαθέσει:

α') εκατόν πενήντα χιλιάδας (150.000) λιρών Αγγλίας προς αποζημιώσιν, μερίμνη αυτής, των εγκατεστημένων Ελλήνων το γένος Τούρκων υπηκόων παρόντων εν Κωνσταντινουπόλει ως και των προσώπων των δικαιουμένων να επιστρέψωσι συμφώνως προς το άρθρον 10 της παρούσης συμβάσεως και ιδιοκτητών κτημάτων κειμένων εκτός της περιφέρειας Κωνσταντινουπόλεως της εξηρημένης της ανταλλαγής.

β') εκατόν πενήντα χιλιάδας (150.000) λιρών Αγγλίας προς αποζημιώσιν, μερίμνη αυτής, των εγκατεστημένων μουσουλμάνων ελλήνων υπηκόων, ων τα ακίνητα περιέρχονται εις την κυριότητα της Ελληνικής Κυβερνήσεως δυνάμει του άρθρου 16 της παρούσης συμφωνίας.

Η διανομή των ποσών των προωροσμένων διά την αποζημίωσιν των προσώπων περί των αι παραγράφοι 1 και 2 του παρόντος άρθρου θέλει ενεργηθή υπό των οργάνων της Μικτής Επιτροπής επί τη βάσει συνοπτικής και ταχείας διαδικασίας ην θέλει καθορίσει η ίδια.

Το υπόλοιπον ανερχόμενον εις εκατόν είκοσι πέντε χιλιάδας (125.000) λιρών Αγγλίας θα καταβληθή εις την Τουρκικήν Κυβέρνησιν υπό της Μ. Επιτροπής εις τρεις δόσεις. Η πρώτη εξ ετήκοντα δύο χιλιάδων πεντακοσίων (62.500) λιρών Αγγλίας θα κατά- βληθή εντός μηνός από της ενάρξεως της ισχύος της παρούσης συμβάσεως. Η δευτέρα ανερχομένη εις τεσσαράκοντα επτά χιλιάδας πεντακοσίας (47.500) λίρας Αγγλίας θα κατά- βληθή ευθύς ως τα ουδέτερα μέλη της Μικτής Επιτροπής κρίνωσιν ότι απεδόθησαν άπαντα τα κτήματα τα ανήκοντα εις έλληνας υπηκόους εις εκτέλεσιν του άρθρου 10 της παρούσης συμβάσεως, η δε τρίτη και τελευταία δόσις ανερχομένη εις δέκα πέντε χιλιάδας (15.000) λίρας Αγγλίας θέλει καταβληθή μετά την υπό των ουδετέρων διαπίστωσιν της ολοκληρωτικής εκτελέσεως απάντων των βαρυνόντων την Τουρκίαν, συμφώνως προς την παρούσαν σύμβασιν, βάρων και υποχρεώσεων.

Μετά την καταβολήν των υπό της Ελλάδος οφειλομένων ποσών εις εκτέλεσιν των διατάξεων του παρόντος άρθρου ποσών, η Ελλάς απαλλάσσεται πασών των υποχρεώσεων των απορρεουσών εκ του γεγονότος της αποκτήσεως των κτημάτων της παραχηρηθείσης επ' ωφελεία της κατά τους όρους των διατάξεων της παρούσης συμβάσεως.

Άρθρον 21.

Το ποσόν των τετρακοσίων είκοσι πέντε χιλιάδων (425.000) λιρών Αγγλίας όπερ η Ελληνική Κυβέρνησις αναλαμβάνει να θέση εις την διάθεισιν της Μικτής Επιτροπής δυνάμει του προηγουμένου άρθρου, και το ποσόν των δέκα πέντε χιλιάδων (15.000) λιρών Αγγλίας το προβλεπόμενον εν τη παραγράφω 4 του άρθρου 22 της παρούσης συμβάσεως θέλει ληφθή εκ του ποσού των πεντακοσίων χιλιάδων (500.000) λιρών Αγγλίας του υπό της Ελλάδος εις την Τουρκίαν παραχωρηθέντος ως εγγύσης δυνάμει του άρθρου 6 των συμφωνιών Αθηνών της 1ης Δεκεμβρίου 1926, πληρουμένων άνευ αναβολής υπό των δύο Κυβερνήσεων πασών των διατυπώσεων επανεκχωρήσεως και αποδόσεως του εξ ετήκοντα χιλιάδων (60.000) υπολοίπου του περιερχομένου εις την Ελλάδα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΧ.

Ειδικαί Διατάξεις.

Άρθρον 22.

Εν περιπτώσει αδυναμίας αποδόσεως ακινήτου ανήκοντος εις μίαν των μνημονευθεισών εν τοις κεφαλαίοις 4, 5 και 6 της παρούσης συμβάσεως κατηγοριών αι Κυβερνήσεις των χωρών, εν αις κείνται τα ακίνητα δεν θα δύνανται να αποκτήσωσιν αυτά ει μη μόνον εις απολύτως εξαιρετικός περιπτώσεις και κατόπιν διαπιστώσεως παρά της Μικτής Επιτροπής των συνθηκών αίτινες καθιστώσι αδύνατον την απόδοσιν. Κατόπιν εγκρίσεως παρά της εν λόγω Μικτής Επιτροπής εκάστης περιπτώσεως θέλει προβή αύτη εις την εκτίμησιν του εν λόγω κτήματος και θέλει αποζημιώσει τον ιδιοκτήτην αυτού ως εξής.

Εάν πρόκειται περί ακινήτου ανήκοντος εις Έλληνα υπήκοον θα ληφθή διά να κατάβληθή εις τον δικαιούχον ποσόν ίσον προς την εκτιμηθείσαν αξίαν του ακινήτου εκ του ποσού των τεσσαράκοντα επτά χιλιάδων πεντακοσίων (47.500) λιρών Αγγλίας όπερ ευρίσκεται παρά τη Μικτή Επιτροπή και όπερ όφειλε να καταβληθή εις την Τουρκικήν Κυβέρνησιν κατά τους καθορισθέντας εν τω άρθρω 20 της παρούσης συμβάσεως όρους.

Εάν πρόκειται περί ακινήτου ανήκοντος εις εγκατεστημένον Έλληνα, η ανάληψις θέλει ενεργηθή εκ του ποσού των δέκα πέντε χιλιάδων (15.000) λιρών Αγγλίας του ευρισκομένου εις χείρας της Μικτής Επιτροπής επί τω σκοπώ όπως καταβληθή εις την Τουρκικήν Κυβέρνησιν κατά τας διατάξεις του προμνησθέντος άρθρου 20.

Η Ελληνική Κυβέρνησις αναλαμβάνει την υποχρέωσιν όπως καταβάλῃ εἰς τὴν Μικτὴν Επιτροπὴν ποσὸν δέκα πέντε χιλιάδων (15.000) λιρῶν Ἀγγλίας, ὅπερ θέλει ληφθῇ κατὰ τοὺς προβλεπομένους ἐν τῷ ἀρθρῷ 21 τῆς συμβάσεως ταύτης ὅρους, προοριζόμενον πρὸς ἀποζημίωσιν ἐνδεχομένως τῶν ιδιοκτητῶν κτημάτων ἀνηκόντων εἰς μουσουλμάνους εγκατεστημένους τῆς Δυτικῆς Θράκης καὶ ὧν ἡ ἀπόκτησις θέλει ἐπιτραπῇ συμφώνως πρὸς τοὺς ὅρους καὶ τὴν διαδικασίαν τὴν προβλεπομένην ἐν τῇ παραγράφῳ 1 τοῦ παρόντος ἀρθροῦ.

Ἀρθρον 23.

Τα ἐν τοῖς παραγράφοις 3 καὶ 4 τοῦ προηγουμένου ἀρθροῦ αναφερόμενα ποσά, ἀπὸ - τελούντα ἐγγύησιν τῆς ολοκληρωτικῆς ἐκτελέσεως τῶν ὁρῶν καὶ διατάξεων τῶν περιεχομένων ἐν τῇ παρούσῃ συμβάσει, δεόν νὰ αντικαθιστῶνται τῇ αἰτήσῃ τῶν ουδετέρων μελῶν τῆς Μικτῆς Επιτροπῆς, μεθ' ἐκάστην ἀνάληψιν πραγματοποιουμένην συμφώνως ταῖς διατάξεσιν τοῦ προηγουμένου ἀρθροῦ, διὰ καταβολῆς ποσοῦ ἴσου πρὸς τὸ ἀναληφθέν. Ἐκάστη Κυβέρνησις θὰ δικαιούται εἰς τὴν ἀπόδοσιν τοῦ ἀνήκοντος αὐτῇ ποσοῦ τῶν δέκα πέντε χιλιάδων (15.000) λιρῶν Ἀγγλίας μετὰ διαπίστωσιν ὑπὸ τῶν ουδετέρων μελῶν τῆς Μικτῆς Επιτροπῆς τῆς ολοκληρωτικῆς ἐκτελέσεως ἀπάντων τῶν βαρῶν καὶ υποχρεώσεων τῶν βαρυνόντων αὐτὴν δυνάμει τῆς παρούσης συμβάσεως.

Ἀρθρον 24.

Ὑπὸ τὴν ἐπιφύλαξιν τῶν διατάξεων τοῦ ἀρθροῦ 22 τῆς παρούσης συμβάσεως ἡ Τουρκικὴ Κυβέρνησις ἀπαλλάσσεται πασῶν τῶν υποχρεώσεων τῶν ἀπορρεουσῶν ἐκ τοῦ γεγονότος τῆς ἀποκτήσεως τῶν κτημάτων τῆς παραχωρηθείσης εἰς ὄφελος τῆς κατὰ τοὺς ὅρους τῶν διατάξεων τῆς παρούσης συμβάσεως.

Ἀρθρον 25.

Ἐν ἡ περιπτώσει ἀκίνητα ἐκ τῶν αναφερομένων ἐν τοῖς ἀρθροῖς 12 παράγραφος 1 καὶ 16 παράγραφος 1 τῆς παρούσης συμβάσεως δὲν θὰ εἶχον ἐνδεχομένως καταληφθῇ παρὰ τῶν οὐκείων Κυβερνήσεων, κατὰ τὴν ἡμερομηνίαν τῆς ἐνάρξεως τῆς ἰσχύος τῆς παρούσης συμβάσεως, δὲν θὰ δύναται νὰ ἐνεργήθῃ ἡ κατάσχες, μεσεγγύησις ἢ κατάληψις αὐτῶν, εἰ μὴ μόνον μετὰ προηγουμένην ἐξέτασιν καὶ ἐγκρίσιν ἐκάστης περιπτώσεως ὑπὸ τῆς Μικτῆς Επιτροπῆς.

Οὐδεμία κατάσχες, μεσεγγύησις ἢ κατάληψις δύναται νὰ γίνῃ μετὰ τὴν λήξιν τῶν εργασιῶν τῆς Μικτῆς Επιτροπῆς.

Ἀρθρον 26.

Τῇ αἰτήσῃ τῶν ενδιαφερομένων καὶ ὑπὸ τὴν ἐπιφύλαξιν τῶν διατάξεων τοῦ κοινού δικαίου καὶ τῶν διατάξεων τῶν σχετικῶν πρὸς τὰ κτήματα, τὰ περιερχόμενα εἰς τὴν κυριότητα τῆς Ἑλληνικῆς καὶ τῆς Τουρκικῆς Κυβερνήσεως, αἱ κτηματολογικαὶ ἀρχαὶ ἐν ἀμφοτέραις ταῖς χώραις υποχρεοῦνται νὰ προβῶσιν ἄνευ καθυστερήσεως εἰς πάσας τὰς ἀναγκαίας διατυπώσεις, τὰς μὴ ἐκπληρωθείσας μέχρι σήμερον διὰ τὴν μεταγραφὴν τῶν κτημάτων τῶν κειμένων ἀντιστοίχως ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ἐν Δυτικῇ Θράκῃ καὶ περιερχομένων εἴτε εἰς ἑλληνας υπηκόους εἴτε εἰς τούρκους υπηκόους, εὐρισκομένους ἐν τῇ πραγματικῇ κατοχῇ τῶν κτημάτων τῶν, εἴτε εἰς εγκατεστημένους ἑλληνας ἢ μουσουλμάνους συνεπεῖα κληρονομίας καταληφθείσης ὑπὸ ἀνταλλαξίμων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Χ.

Γενικαὶ διατάξεις.

Ἀρθρον 27.

Διὰ τῆς λέξεως Σταμπούλ ἀναφέρεται εἰς τὴν παρούσαν σύμβασιν ἐννοεῖται ἡ πόλις τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὡς αὕτη καθορίζεται ἐν τῷ ἀρθρῷ 2 τῆς συμβάσεως περὶ τῆς ἀνταλλαγῆς τῶν ἐλληνικῶν καὶ τουρκικῶν πληθυσμῶν τῆς υπογραφείσης ἐν Ἀωζάννῃ τῇ 30ῃ Ἰανουαρίου 1923.

Οι όροι «δικαιούχοι της ΙΧ δηλώσεως», «υπήκοοι Τούρκου», «υπήκοοι Έλληνες», «εγκατεστημένοι Έλληνες της Κωνσταντινουπόλεως», «εγκατεστημένοι Μουσουλμάνοι της Δυτικής Θράκης» είναι εφαρμοστέοι τόσο επί των φυσικών προσώπων, όσο και επί των νομικών προσώπων.

Άρθρον 28.

Στερούνται του δικαιώματος επανόδου εν τη εννοία της παρούσης Συμβάσεως οι Έλληνες ορθόδοξοι, Τούρκοι υπήκοοι μη ανταλλάξιμοι, απόντες νυν, εγκαταλείψαντες την Κων/πολιν χωρίς να είναι εφωδιασμένοι διά διαβατηρίου της Τουρκικής Δημοκρατίας, ως επίσης και οι μουσουλμάνοι υπήκοοι έλληνες μη ανταλλάξιμοι, απόντες νυν και εγκαταλείψαντες την Δυτ. Θράκην χωρίς να ώσιν εφωδιασμένοι διά διαβατηρίων εκδοθέντων υπό των Αρχών της Ελληνικής Δημοκρατίας.

Αι δύο Κυβερνήσεις δηλούν ότι αναγνωρίζουσιν αντιστοίχως την Ελληνικήν υπηκοότητα εις τους Έλληνες Τούρκους υπηκόους Κων/πόλεως, τους εστερημένους του δικαιώματος επανόδου συμφώνως τη προηγούμενη παραγράφω ως και εις τους Έλληνας δικαιούχους της ΙΧ δηλώσεως και την Τουρκικήν υπηκοότητα εις τους Μουσουλμάνους

Έλληνας υπηκόους της Δυτικής Θράκης τους εστερημένους του δικαιώματος επανόδου συμφώνως προς την προηγούμενην παράγραφον και εις τους Μουσουλμάνους δικαιούχους της ΙΧ δηλώσεως.

Τα εν λόγω πρόσωπα δεν θέλουσιν υποστή εν τη χώρα της καταγωγής των ουδεμίαν έκπτωσιν συνεπεία της μεταβολής ταύτης της υπηκοότητος, ιδίως όσον αφορά τα οιαδήποτε περιουσιακά δικαιώματά των, το κληρονομικόν δικαίωμα, το δικαίωμα του παρίστασθαι επί δικαστηρίου κλπ. Η μεταβολή της υπηκοότητος των προσώπων τούτων συνεπάγεται την μεταβολήν της υπηκοότητος των γυναικών και των τέκνων αυτών των παρόντων εν Κωνσταντινουπόλει ή εν Δυτική Θράκη, εκτός εάν αντίκειται εις τούτο ο εθνικός νόμος εκάστης χώρας.

Άρθρον 29.

Υπό την επιφύλαξιν των διατάξεων του κοινού δικαίου και των υπό του άρθρου 25 της παρούσης συμβάσεως δεν θέλει επιβληθή εις το μέλλον ουδεμία κατάσχες ή οιονδήποτε περιοριστικόν μέτρον επί των κτημάτων, ων η κυριότης δεν θα έχη μεταβιβασθή εις μίαν των δύο Κυβερνήσεων δυνάμει της παρούσης Συμβάσεως και οι ιδιοκτήται αυτών θα είναι ελεύθεροι να νέμονται, να διαθέτωσι τα κτήματα αυτών και να διαχειρίζονται ταύτα κατά βούλησιν.

Άρθρον 30.

Οι εν τη παρούση Συμβάσει αναγραφόμενοι όροι «νυν και πράγματι» αναφέρονται εις την πραγματικήν κατάστασιν την υφισταμένην κατά την ημερομηνίαν της 1ης Αυγούστου 1929.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΧΙ

Διαιτητικοί όροι.

Άρθρον 31.

Η εφαρμογή της παρούσης συμβάσεως ανατίθεται παρ' αμφοτέρων των Κυβερνήσεων εις την Μικτήν Επιτροπήν ήτις θα καταρτίσῃ επί τούτω τα αναγκαία όργανα.

Άρθρον 32.

Αι δύο Κυβερνήσεις αναγνωρίζουσι γενικώς την ιδιότητα διαιτητών εις τα ουδέτερα μέλη της Μικτής Επιτροπής εφ' όλων των διαφορών των δυναμένων να προκύψωσιν εις το μέλλον εν τη Επιτροπή ταύτη αναφορικώς προς την ερμηνείαν και την εφαρμογήν της παρούσης συμβάσεως, αναλαμβάνουσαι από τούδε την υποχρέωσιν να αναγνωρίζωσιν ασυζητητεί τας αποφάσεις αυτών.

Πάσα διαφορά δυναμένη να προκύψη μεταξύ των δύο αντιπροσωπειών, τουρκικής και ελληνικής, εν τη σφαίρα εφαρμογής της παρούσης συμβάσεως θα λήγεται ούτως οριστικώς διά των ψήφων των ουδετέρων μελών της Επιτροπής.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ XII.

Τελικαί διατάξεις.

Άρθρον 33.

Οι νόμος διατάγματα, κανονισμοί, νομικά και αυθεντικά ερμηνείαι ή διαταγαί και εγκύκλιοι παντός είδους αντικείμενοι εις τας εν τη παρούση συμβάσει περιεχομένας διατάξεις ή παρακωλύοντες καθ' οιονδήποτε τρόπον την ολοκληρωτικήν εκτέλεσιν της καταργούνται αυτοδικαίως εις αμφοτέρας τας χώρας.

Άρθρον 34.

Η παρούσα σύμβασις θέλει επικυρωθή, λαμβάνουσα ούτως ισχύν νόμου εις αμφοτέρας τας χώρας.

Πάσαι αι δημοσιεύσεις ή κοινοποιήσεις αι απαιτούμεναι υπό της νομοθεσίας των οικείων χωρών θέλουσι γίνεαι διά την άμεσον έναρξιν της εφαρμογής αυτής.

Η ανταλλαγή των επικυρώσεων θέλει γείναι εν Αθήναις.

Άγκυρα, 10 Ιουνίου 1930.

(υπ.) Πολυχρονιάδης

(υπ.) Δρ. Ρουσδή

β. Σύμφωνο Φιλίας 30ης Οκτωβρίου 1930

ΣΥΝΘΗΚΗ ΦΙΛΙΑΣ, ΟΥΔΕΤΕΡΟΤΗΤΑΣ, ΔΙΑΛΛΑΓΗΣ ΚΑΙ ΔΙΑΙΤΗΣΙΑΣ

Ο Πρόεδρος της Ελληνικής Δημοκρατίας και ο Πρόεδρος της Τουρκικής Δημοκρατίας, εν τη μερίμνη των όπως ακόλουθήσωσιν ανά πάσαν περίστασιν πολιτικήν ομονοίας, και θέλοντες να διαδηλώσωσι την επιθυμίαν των όπως συμβάλωσιν εις το έργον της γενικής ειρήνης, λύοντες συμφώνως προς τας υψίστους αρχάς του Δημοσίου Διεθνούς Δικαίου τας διαφοράς, οίτινες ήθελον αναφυή μεταξύ Ελλάδος και Τουρκίας, απεφάσισαν να πραγματοποιήσωσι διά συνθήκης την κοινήν αυτών πρόθεσιν και ώρισαν προς τούτο ως πληρεξουσίους των.

Ο Πρόεδρος της Ελληνικής Δημοκρατίας:

την Α.Ε. τον κ. ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΝ ΒΕΝΙΖΕΛΟΝ, Πρόεδρον του Υπουργικού Συμβουλίου.

την Α.Ε. τον κ. ΑΝΔΡΕΑΝ ΜΙΧΑΛΑΚΟΠΟΥΛΟΝ, Αντιπρόεδρον του Υπουργικού Συμβουλίου, Υπουργού επί των Εξωτερικών.

Ο Πρόεδρος της Τουρκικής Δημοκρατίας:

την Α.Ε. τον ΙΣΜΕΤ ΠΑΣΑΝ, Πρόεδρον του Υπουργικού Συμβουλίου, Βουλευτήν Μαλάτίας.

την Α.Ε. τον Δόκτορα ΤΕΦΗΚ ΡΟΥΣΔΗ ΒΕΗ, Υπουργόν επί των Εξωτερικών, Βουλευτήν Σμύρνης.

οίτινες, αφού εκοινοποιήσαν αλλήλοις τα πληρεξούσια αυτών έγγραφα ευρεθέντα εν τάξει συνεφώνησαν τα εξής.

Άρθρον 1.

Τα Υψηλά Συμβαλλόμενα Μέρη αναλαμβάνουσιν αμοιβαίως την υποχρέωσιν όπως εις ουδεμίαν εισέλθωσι συμφωνίαν πολιτικής ή οικονομικής φύσεως ή συνδυασμόν εστραμμένον εναντίον του ετέρου εξ αυτών.

Άρθρον 2.

Εν' η περιπτώσει το εν των Υψηλών Συμβαλλόμενων Μερών, παρά την ειρηνικήν του στάσιν υποστή επίθεσιν μιάς ή πλειόνων Δυνάμεων, το έτερον Μέρος αναλαμβάνει την υποχρέωσιν να τηρήση ουδετερότητα καθ' όλην τη διάρκεια της συρράξεως.

Άρθρον 3.

Τα Υψηλά Συμβαλλόμενα Μέρη αναλαμβάνουσιν την υποχρέωσιν να υποβάλωσιν εις την διαδικασίαν της συνδιαλλαγής την προβλεπομένην υπό των κατωτέρω άρθρων 7-19, πάντα τα ζητήματα άτινα ήθελον τυχόν διαίρεσει αυτά και ων η λύσις δεν θα επετυγχάνετο διά της συνήθους διπλωματικής οδοϋ. Εν περιπτώσει αποτυχίας της διαδικασίας συνδιαλλαγής θα επιζητηθή δικαστικός διακανονισμός συμφώνως προς τα άρθρα 20-23 της παρούσης Συνθήκης, εκτός εάν τα Μέρη συμφωνήσωσιν ίνα προσφύγωσιν εις διαιτητικόν δικαστήριον συσταθησόμενον συμφώνως προς τα άρθρα 55 και ακόλουθα της Συμβάσεως περί ειρηνικού κανονισμού διεθνών διαφορών της 18 Οκτωβρίου 1907 ή εις πάσαν υπάρχουσιν μεταξύ αυτών ετέραν συμφωνίαν.

Άρθρον 4.

Αι διατάξεις του προηγούμενου άρθρου δεν εφαρμόζονται εις τα ζητήματα άτινα, δύνάμει των εν ισχύι μεταξύ των Υψηλών Συμβαλλομένων Μερών Συνθηκών, ανήκουσιν εις την αρμοδιότητα ενός εξ αυτών, ουδέ εις τα σχετιζόμενα με το δικαίωμα της κυριαρχίας. Εκάτερον των Μερών θα έχη το δικαίωμα να καθορίση ΌΤ εγγράφου δηλώσεως εάν ζητημά τι ανάγεται εις το δικαίωμα της κυριαρχίας, του ετέρου Μέρους δυναμένου, εν περιπτώσει αμφισβητήσεως να προσφυγή εις διαιτησίαν ή εις το Διαρκές Δικαστήριον Διεθνούς Δικαιοσύνης ίνα προκαλέση απόφασιν επί του προδικαστικού τούτου ζητήματος.

Αι διατάξεις του προηγούμενου άρθρου δεν εφαρμόζονται επίσης εις διαφοράς οφειλομένας εις γεγονότα προηγηθέντα της παρούσης συνθήκης, και αίτινα ανήκουσιν εις το παρελθόν.

Άρθρον 5.

Αι διαφοραί διά την επίλυσιν των οποίων ειδική προβλέπεται διαδικασία υπ' άλλων εν ισχύι μεταξύ των Μερών συμβάσεων, θα λύνονται συμφώνως προς τας διατάξεις των συμβάσεων τούτων.

Άρθρον 6.

Προκειμένου περί διαφοράς ης το αντικείμενον κατά την εσωτερικήν νομοθεσίαν ενός των Μερών, είναι της αρμοδιότητος των δικαστικών ή διοικητικών αυτού αρχών, το Μέρος τούτου δύναται να ανταπαχθή εις την υποβολήν της διαφοράς εις τας διαδικασίας τας προβλεπομένας υπό της παρούσης συμβάσεως πριν ή εκδοθή εντός λογικής προθεσμίας οριστική απόφασιν υπό της αρμοδίας αρχής.

Το Μέρος το οποίον εν τωαύτη περιπτώσει θα θελήση να προσφύγη εις τας προβλεπομένας παρά της παρούσης Συνθήκης διαδικασίας οφείλει να κοινοποιήση την πρόθεσίν του εις το έτερον Μέρος εντός έτους από της ως άνω αποφάσεως.

Άρθρον 7.

Κατόπιν αιτήσεως, απευθυνησομένης υπό του ενός των Συμβαλλόμενων Μερών προς το έτερον Μέρος, θα συγκροτηθή εντός εξ μηνών από της ανταλλαγής των επικυρώσεων της παρούσης Συνθήκης διαρκής επιτροπή συνδιαλλαγής.

Πλην των περιπτώσεων αντιθέτου Συμφωνίας των Μερών η Επιτροπή Συνδιαλλαγής θα συγκροτηθή ως εξής:

1. Η Επιτροπή θ' απαρτίζεται εκ πέντε μελών. Εκάτερον των Μερών θα διορίζει ένα Επίτροπον, λαμβανόμενον μεταξύ των υπηκόων του. Οι τρεις λοιποί επίτροποι θα εκλέγονται από συμφώνου μεταξύ των υπηκόων ξένων Επικρατειών. Ούτοι δέον ν' ανήκωσιν εις έκαστος εις διάφορον εθνικότητα, να μη έχωσι την συνήθη αυτών κατοικίαν επί των εδαφών των Μερών, ούτε να διατελώσι εις την υπηρεσίαν των. Μεταξύ αυτών τα Μέρη θα υποδιώξωσι τον Πρόεδρον της Επιτροπής και, εν περιπτώσει ασυμφωνίας, διά κλήρου θ' αποφασίζεται τίς των τριών Επιτρόπων θα η Πρόεδρος.

2. Οι Επίτροποι θα διορίζονται διά τρία έτη. Θα δύνανται να επανεκλεγώσιν. Οι από κοινού διοριζόμενοι Επίτροποι θα δύνανται ν' αντικαθιστώνται διαρκούσης της εντολής των, εάν τα Μέρη συμφωνήσωσι σχετικώς. Εφ' όσον δεν έχει γίνη έναρξις της διαδικασίας εκάτερον των Μερών θα έχη το δικαίωμα να προβαίνη εις την αντικατάστασιν του υπ' αυτού διορισθέντος Επιτρόπου.

3. Εν περιπτώσει χηρείας θέσεως κατόπιν θανάτου, παραιτήσεως ή άλλου κωλύματος αύτη θα πληρούται το ταχύτερον συμφώνως με τον τρόπον τον οριζόμενον διά τους διορισμούς.

Άρθρον 8.

Εάν όταν αναφυή διαφορά, δεν υπάρχει διαρκής Επιτροπή Συνδιαλλαγής διορισμένη υπό των Μερών, ειδική Επιτροπή Συνδιαλλαγής θα συγκροτηθή διά την εξέτασιν της διαφοράς, εντός προθεσμίας τριών μηνών από της απευθυνησομένης παρά του ενός των Μερών εις το έτερον αιτήσεως. Οι διορισμοί θα γίνωνται συμφώνως με τας διατάξεις του προηγούμενου άρθρου, πλην εάν τα Μέρη άλλως αποφασίσωσιν.

Άρθρον 9.

Εάν ο διορισμός των Επιτρόπων ούτινες δέον να υποδειχθώσιν από κοινού δεν γίνη εντός των προβλεπομένων εις τα άρθρα 7 και 8 προθεσμιών, θ' ανατίθεται εις τρίτην Δύναμιν από κοινού εκλεχθησομένην υπό των Μερών, η φροντίς του να προβή εις τους αναγκαίους διορισμούς, και εάν δεν επέλθη σχετική συμφωνία, έκαστον Μέρος θα υποδείξη μίαν διάφορον δύναμιν, και οι διορισμοί θα γίνουν υπό των αὐτῶ εκλεχθησομένων Δυνάμεων από κοινού. Τέλος εάν εντός προθεσμίας τριῶν μηνῶν αι δύο αὐται Δυνάμεις δεν δυνηθούν να συμφωνήσουν, εκατέρα θα υποδείξη αριθμόν υποψηφίων ἴσον προς τον αριθμόν των διοριστέων Μελών. Ο κλήρος θ' αποφασίσῃ τίνες των οὐτῶ υποδεικνυομένων υποψηφίων θα γίνωσι δεκτοί.

Άρθρον 10.

Η Επιτροπή Συνδιαλλαγής θα επιλαμβάνεται δι' αιτήσεως απευθυνομένης εις τον Πρόεδρον υπό των δύο Μερών ενεργούντων εκ συμφώνου ή ελλείψει συμφωνίας υφ' ενός των Μερών. Εν τη αιτήσῃ θα εκτίθεται περιληπτικῶς το αντικείμενον της διαφοράς και θα καλήται η Επιτροπή να λάβῃ πάντα τα μέτρα τα δυνάμενα ν' αγάγωσιν εις συνδιαλλαγὴν.

Εάν η αίτησις προέρχεται εξ ενός μόνον των Μερών, θα κοινοποιήται συγχρόνως υπ' αυτού εις το ἕτερον Μέρος.

Άρθρον 11.

Εντός 15 ημερῶν από της ημερομηνίας της εισαγωγῆς της διαφοράς υφ' ενός των Μερών προ της Επιτροπῆς της Συνδιαλλαγῆς, εκάτερον τούτων δύναται διά την εξέτασιν της διαφοράς ταύτης ν' αντικαταστήσῃ τον Επίτροπόν του διά προσώπου ἔχοντος ειδικὴν αρμοδιότητα εν τῷ ζητήματι.

Το Μέρος το οποίον ήθελε κάμει χρῆσιν του δικαιώματος τούτου θα κοινοποιήσῃ τούτο ευθύς εις το ἄλλο Μέρος το οποίον εν τιαύτῃ περιπτώσει θα ἔχῃ το δικαίωμα να πράξῃ το αὐτό εντός προθεσμίας 15 ημερῶν από της ημερομηνίας της ως ἄνω κοινοποιήσεως.

Άρθρον 12.

Η Επιτροπή Συνδιαλλαγῆς θα συνεδριάξῃ εν τῷ τόπῳ τῷ οριζομένῳ υπό του Προέδρου της, εκτός εάν τα Μέρη ήθελον αποφασίσῃ ἄλλως.

Άρθρον 13.

Η Επιτροπή Συνδιαλλαγῆς θα ἔχῃ ως ἔργον την διευκρίνισιν των αμφοισβητουμένων ζητημάτων, την συλλογὴν ἐπὶ τῷ σκοπῷ τούτῳ πάσης χρήσιμου πληροφορίας και την προσπάθειαν επιτεύξεως συνδιαλλαγῆς των Μερών.

Μετά την εξέτασιν του ζητήματος θα συντάσῃ έκθεσιν εν η θα διατυπούνται προτάσεις ἐπὶ σκοπῷ διακανονισμοῦ της διαφοράς.

Άρθρον 14.

Η Επιτροπή Συνδιαλλαγῆς θα κανονίζῃ η ἰδία την διαδικασίαν της, ήτις πάντως δέον να εἶναι κατ' αντιμωλίαν, λαμβάνουσα υπ' ὄψιν, εάν δεν αποφασίσῃ παμψηφεί ἄλλως, τας διατάξεις του τίτλου III της Συμβάσεως της Χάγης της 18ης Οκτωβρίου 1907 περί ειρηνικοῦ διακανονισμοῦ των διεθνῶν διαφορῶν.

Άρθρον 15.

Αι εργασίαι της Επιτροπῆς Συνδιαλλαγῆς θα εἶναι δημόσιαι μόνον εάν ληφθῇ σχετικὴ απόφασις της Επιτροπῆς τη συγκαταθέσει των Μερών.

Άρθρον 16.

Τα Μέρη θ' αντιπροσωπεύονται ενώπιον της Επιτροπής Συνδιαλλαγής παρά πρακτόρων των η αποστολή θα είναι να χρησιμεύσωσιν ως σύνδεσμοι μεταξύ αυτών και της Επιτροπής. Τα Μέρη θα δύνανται προσέτι να χρησιμοποιήσωσι τας υπηρεσίας συμβούλων και εμπειρογνομόνων υπ' αυτών προς τούτο διοριζομένων και να ζητώσι την εξέτασιν παντός προσώπου ούτινος η κατάθεσις ήθελε φανή αυτοίς χρήσιμος.

Η Επιτροπή θα έχη εξ άλλου το δικαίωμα να ζητή προφορικής εξηγήσεις εις τους πράκτορας, συμβούλους και εμπειρογνομόνους των δύο Μερών, ως και εις παν πρόσωπον, του οποίου ήθελε κρίνει χρήσιμον την εξέτασιν, τη συγκαταθέσει των Κυβερνήσεων των.

Άρθρον 17.

Τα Μέρη αναλαμβάνουσι την υποχρέωσιν να διευκολύνωσι τα έργα της Επιτροπής Συνδιαλλαγής και ιδιαιτέρως να παράσχωσιν αυτή εν τω ευρύτερω δυνατώ μέτρω πάντα τα έγγραφα και πάσαν χρήσιμον πληροφορίαν ως και να χρησιμοποιήσωσι πάντα τα εις διάθεσιν αυτών μέσα, ίνα δυνηθή η Επιτροπή να προβή επί του εδάφους των και συμφώνως προς την νομοθεσίαν των εις την κλήτευσιν και εξέτασιν μαρτύρων ή εμπειρογνομόνων, ή εις επιτοπίαν έρευναν.

Άρθρον 18.

Η Επιτροπή Συνδιαλλαγής θα υποβάλη την έκθεσίν της εντός τεσσάρων μηνών από της ημέρας καθ' ην επελήφθη της διαφοράς εκτός εάν τα Μέρη συμφωνήσωσι να παρατείνωσι την προθεσίαν ταύτην. Εν αντίτυπον της εκθέσεως θα παραδοθή εις εκάτερον των Μερών. Η έκθεσις δεν θα έχη χαρακτήρα διαιτητικής αποφάσεως ούτε ως προς το πραγματικόν ούτε ως προς το νομικόν μέρος αυτής, ούτε και ως προς τα συμπεράσματά της.

Άρθρον 19.

Η Επιτροπή Συνδιαλλαγής θα ορίση την προθεσίαν εντός της οποίας τα Μέρη οφείλουσι να αποφανθώσιν επί των προτάσεων διακανονισμού των περιεχομένων εν τη εκθέσει. Η προθεσμία αυτή δεν θα υπερβαίνει τους τρεις μήνας.

Άρθρον 20.

Κατά την πραγματικήν διάρκειαν της διαδικασίας, έκαστος των κοινή συναινέσει διωρισμένων Επιτρόπων θα λαμβάνη αποζημίωσιν ήτις θα ορισθή υπό των δύο Μερών, εκάτερον των οποίων θα κανονίζη και θα καταβάλλη την αποζημίωσιν του παρ' αυτού διοριζομένου μέλους της Επιτροπής. Τα δύο Μέρη θα συνεισφέρουν εξ ίσου εις τα γενικά έξοδα άτινα θα προκληθούν ως εκ της λειτουργίας της Επιτροπής.

Άρθρον 21.

Εάν αι προτάσεις της Επιτροπής δεν γίνουν δεκταί υπό των δύο Μερών, εκάτερον αυτών δύναται εντός της οριζομένης υπό της Εκθέσεως της Επιτροπής προθεσμίας να υποβάλη την διαφοράν εις το Διαρκές Δικαστήριον Διεθνούς Δικαιοσύνης. Εν η περιπτώσει κατά την γνώμην του Δ.Δ.Δ.Δ. η διαφορά δεν είναι νομικής φύσεως τα Μέρη συμφωνούν όπως αυτή λυθή ex aequo et bono, εφ' όσον ουδείς κανών διεθνούς δικαίου δύναται να εφαρμοσθή επί του προκειμένου.

Άρθρον 22.

Τα Συμβαλλόμενα Μέρη θα καταρτίσωσιν εν εκάστη ειδική περιπτώσει ειδικόν συνυποσχετικόν καθορίζον επακριβώς το αντικείμενον της διαφοράς, τας ιδιαιτέρας αρμοδιότητας τας παρεχομένας ενδεχομένως εις το Δ.Δ.Δ.Δ. ως και οιονδήποτε έτερον όρον αποφασισθέντα εκ συμφώνου.

Η κατάρτισις του συνυποσχετικού θα γίνηται δι' ανταλλαγής διακοινώσεων μεταξύ των Κυβερνήσεων των Συμβαλλόμενων Μερών, θα ερμηνεύεται δε εφ' όλων αυτού των σημείων υπό του

Διαρκούς Δικαστηρίου. Εάν το κείμενον του συνυποσχετικού δεν καταρτισθή εντός τριών μηνών από της ηέρας αφ' ης κοινοποιήθη εις εν των Μερών αίτησις επί σκοπώ δικαστικού διακανονισμού εκάτερον των Μερών δύναται να αγάγη το ζήτημα του Διαρκούς Δικαστηρίου δι' απλής αιτήσεως.

Άρθρον 23.

Εάν το Διαρκές Δικαστήριο Διεθνούς Δικαιοσύνης απεφαίνεται ότι μία απόφασις δικαστικής ή άλλης τινός αρχής ενός των Συμβαλλομένων Μερών ευρίσκεται ολοσχερώς ή εν μέρει εν αντιθέσει προς το Διεθνές Δίκαιον, και αν το Συνταγματικόν Δίκαιον του Μέρους τούτου δεν επέτρεπεν ή επέτρεπεν ατελώς την εξάλειψιν των συνεπειών της περί ης πρόκειται αποφάσεως, τα Μέρη συμφωνούσιν όπως χορηγηθή διά της αποφάσεως του Δικαστηρίου δικαία ικανοποιήσις εις το ζημιούμενον Μέρος.

Άρθρον 24.

Η απόφασις του Διαρκούς Δικαστηρίου Διεθνούς Δικαιοσύνης θα εκτελεσθή καλή τη πίστει υπό των Μερών.

Αι δυσκολίαι εις ας δύναται να προσκρούση η ερμηνεία της θα λύωνται υπό του Διαρκούς Δικαστηρίου όπερ θα επιλαμβάνηται δι' απλής αιτήσεως ενός των Μερών επί τούτω.

Άρθρον 25.

Κατά την διάρκειαν της διαδικασίας Συνδιαλλαγής ή της Δικαστικής διαδικασίας, τα συμβαλλόμενα Μέρη θ' απόσχωσι παντός μέτρου δυναμένου να έχη δυσμενή αντίκτυπον επί της αποδοχής των προτάσεων της Επιτροπής Συνδιαλλαγής ή επί της εκτελέσεως της αποφάσεως του Δ.Δ.Δ.Δ.

Άρθρον 26.

Εάν διαδικασία τις Συνδιαλλαγής ή Δικαστική εκκρεμεί κατά τη λήξιν της ισχύος της παρούσης Συνθήκης, θέλει εξακολουθήση την πορείαν της συμφώνως προς τας διατάξεις της παρούσης Συνθήκης ή οιασδήποτε άλλης συμβάσεως δι' ης τα Συμβαλλόμενα Μέρη θα είχαν συμφωνήσει να την αντικαταστήσουν.

Άρθρον 27.

Αι αμφισβητήσεις αίτινες δύνανται να προκύψωσι είτε κατά την ερμηνείαν είτε κατά την εκτέλεσιν της παρούσης Συνθήκης περιλαμβανομένων και των σχετικών προς τον χαρακτηρισμόν των διαφόρων αμφισβητήσεων, θα υποβάλλονται απ' ευθείας δι' απλής αιτήσεως εις το Δ.Δ.Δ.Δ.

Άρθρον 28.

Η παρούσα Συνθήκη θα κυρωθή το ταχύτερον και θα τεθή εν ισχύι ευθύς μετά την ανταλλαγήν των επικυρώσεων. Συνομολογείται διά διάρκειαν πέντε ετών από της ενάρξεως της ισχύος της. Εάν δεν καταγγελθή εξ μήνας πριν εκπνεύση, η προθεσμία αυτή θα θεωρηθή ως ανανεωθείσα διά δευτέραν περίοδον πέντε ετών και ούτω καθ' εξής

Προς πίστωσησιν οι προμνησθέντες πληρεξούσιοι υπέγραψαν την παρούσαν Συνθήκην.

Εγένετο εν Αγκύρα τη 30 Οκτωβρίου 1930

(Υπ.) Ε. Κ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ

(Υπ.) ΙΣΜΕΤ

(Υπ.) Α. ΜΙΧΑΛΑΚΟΠΟΥΛΟΣ

(Υπ.) Τ. ΡΟΥΣΔΗ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Εφημερίδες

Ακρόπολις (Αθήνα)

Βόρεια Ελλάς (Κοζάνη)

Εθνικός Κήρυξ (Νέα Υόρκη)

Έθνος (Αθήνα)

Ελεύθερον Βήμα (Αθήνα)

Η Ελληνική (Αθήνα)

Ελληνικός Ταχυδρόμος (Αθήνα)

Εμπρός (Αθήνα)

Εστία (Αθήνα)

Εύβοια (Εύβοια)

Ημερήσιος Τύπος (Αθήνα)

Μακεδονία (Θεσσαλονίκη)

Οικονομικός Ταχυδρόμος (Αθήνα)

Παμπροσφυγική (Αθήνα)

Προσφυγικός Κόσμος (Αθήνα)

Ριζοσπάστης (Αθήνα)

Σημαία (Αθήνα)

Βιβλία

Αλεξανδρή, Αλέξης et al (1988). *Οι ελληνοτουρκικές σχέσεις 1923-1987*, Αθήνα: Εκδ. Γνώση.

Αναστασιάδου, Ιφιγένεια (1982). *Ο Βενιζέλος και το ελληνοτουρκικό σύμφωνο φιλίας του 1930*, Αθήνα: Εκδ. Φιλιπποτή.

Ανδριώτης, Νίκος (2010). «“Εμείς” και οι “άλλοι”: Πρόσφυγες και γηγενείς στην Ελλάδα του Μεσο-πολέμου», *Μετανάστευση, Ετερότητα και Θεσμοί υποδοχής στην Ελλάδα. Το στοίχημα της κοινωνικής ένταξης*, επιμ. Α. Τάκης, Αθήνα: εκδ. Σάκκουλα.

Βίβλος Ελευθερίου Βενιζέλου 1922-1936, Τόμος 10^{ος}, Αθήνα: Εκδ. Σμυρνιώτης, 1979, Τάσου Μιχαλακέα: Ιστορική Σύνθεση.

Bulent, Gokay (1997). *A Clash of Empires: Turkey between Russian Bolshevism and British Imperialism (1918-1923)*, Tauris Academic Studies, London.

Γεωργής, Γιώργος et al (2017). *Αωζάνη 1923: Διαχρονικές προσεγγίσεις και εκτιμήσεις*, Αθήνα: Εκδ. Καστανιώτης.

Γιαννουλόπουλος, Ιωάννης (1978). «Εσωτερικές και εξωτερικές εξελίξεις και πολεμικές επιχειρήσεις από το Νοέμβριο του 1920 ως το Μάιο του 1921», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμος ΙΕ'*, Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών.

Γιαννουλόπουλος, Ιωάννης (1978). «Η διεθνής Συνδιάσκεψη και η Συνθήκη της Αωζάνης», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμος ΙΕ'*, Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών.

Γιωλτζόγλου, Σταύρος. (2006). *Οι ελληνοτουρκικές σχέσεις (1922-1930)*, Διδακτορική Διατριβή, Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη.

Γιώτα, Μαρία (2005). *Η πολιτική ένταξη των προσφύγων του 1922 στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου (1922-1940)*, Διδακτορική Διατριβή, Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη.

Δαφνής, Γεώργιος (1997). *Η Ελλάς μεταξύ δύο πολέμων 1923-1940*, τόμος 2^{ος}, Αθήνα: Εκδ. Κάκτος.

Δαφνής, Γεώργιος (1997). *Η Ελλάδα μεταξύ δύο πολέμων 1923-1940*, τόμος 1^{ος}, Αθήνα: Εκδ. Κάκτος.

Διαμαντόπουλος, Θανάσης (1985). *Ο Βενιζελισμός της ανόρθωσης*, Αθήνα/Κομοτηνή: Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα.

Θεολόγου, Κωνσταντίνος (2008). *Χώρος και Μνήμη, Θεσσαλονίκη 15ος -20ος αι., Από τις παραδοσιακές κοινότητες στην αστική νεότερικότητα*, Θεσσαλονίκη.

Καραμανλής, Αλ. Κωνσταντίνος (1986). *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και οι εξωτερικές μας σχέσεις 1928-1932*, Αθήνα: Εκδ. Ελληνική Ευρωεκδοτική.

Κατσάπης, Κωνσταντίνος (2002). «Αντιπαραθέσεις μεταξύ γηγενών και Μικρασιατών προσφύγων στην Ελλάδα», Εγκυκλοπαίδεια Μείζονος Ελληνισμού, Μ. Ασία.

Κιτσίκης, Δημήτρης (1981). *Ιστορία του ελληνοτουρκικού χώρου 1928-1973*, Αθήνα: Εκδ. Εστία.

Κλάψης, Αντώνιος (2010). *Οι ελληνοτουρκικές οικονομικές σχέσεις μετά την Συνθήκη της Λωζάνης και το Οικονομικό Σύμφωνο της 10ης Ιουνίου 1930*, Διδακτορική Διατριβή, Αθήνα: Εκδ. Ι. Σιδέρης.

Κωφός, Ευάγγελος (1977). «Τα μετά το συνέδριο του Βερολίνου και η προσάρτηση της Θεσσαλίας», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμος ΙΓ*, Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών.

Mazower, Mark (2004). *Θεσσαλονίκη, Πόλη των Φαντασμάτων*, Αθήνα.

Μαχαίρα, Άννα (2002). *Η Θεσσαλονίκη του Μεσοπολέμου, στο Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα.*, τ. Β΄1, Αθήνα.

Μιχαηλίδης, Ιωάννης (1992). *Το προσφυγικό πρόβλημα στον ημερήσιο Ελληνικό τύπο*, Μεταπτυχιακή Διπλωματική εργασία, Θεσσαλονίκη.

Πελαγίδης, Ευστάθιος (1997). *Προσφυγική Ελλάδα, ο πόνος και η δόξα*, Θεσσαλονίκη.

Πιπινέλης, Παναγιώτης (1948). *Ιστορία της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής 1923-1941*, Αθήνα: Εκδ. Σαλίβερος.

Σβολόπουλος, Κωνσταντίνος (2008). *Η ελληνική εξωτερική πολιτική 1900-1945*, τόμος 1^{ος}, Αθήνα: Εκδ. Εστία.

Συλλογικό (1978). *Ιστορία του ελληνικού έθνους 1913-1941*, τόμος ΙΕ', Εκδοτική Αθηνών.

Τούντα-Φεργάδη, Αρετή (1986). *Θέματα Ελληνικής Διπλωματικής Ιστορίας 1912-1934*, Αθήνα: Εκδ. Παρατηρητής.

Τσιτσελίκης, Κωνσταντίνος (2006). *Η ελληνοτουρκική ανταλλαγή πληθυσμών: όψεις μιας εθνικής σύγκρουσης*, Μέρος Α', Η ανταλλαγή πληθυσμών του 1923. Πρόσφυγες και εθνικές ιστοριογραφίες στην Ελλάδα και την Τουρκία, Αθήνα: Εκδ. Κριτική/ΚΕΜΟ.